Питання ономастики Південної України

„НАУКОВА ДУМКА"

Академія наук
Української РСР

Ордена Трудового
Червоного Прапора
Інститут мовознавства
ім. О. О. Потебні

Міністерство освіти
Української РСР

Миколаївський державний
педагогічний інститут
ім. В. Г. Бєлінського

Миколаївський обласний
відділ народної освіти

Інститут удосконалення
вчителів

Обласне відділення
Педагогічного товариства
УРСР

ПИТАННЯ ОНОМАСТИКИ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ

ДОПОВІДІ ТА ПОВІДОМЛЕННЯ
V РЕСПУБЛІКАНСЬКОЇ МІЖВУЗІВСЬКОЇ
ОНОМАСТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
(МИКОЛАЇВ, ТРАВЕНЬ 1974 р.)

ВИДАВНИЦТВО «НАУКОВА ДУМКА»
КИЇВ — 1974

Редакційна колегія:

О. В. Білюк, В. О. Горпинич (заст. відп. редактора),
І. М. Желєзняк, А. П. Корепанова,
Л. Т. Масенко (відп. секретар), А. П. Непокупний,
М. А. Рапопорт, О. С. Стрижак,
К. К. Цілуйко (відп. редактор)

Редакція інформаційних видань

П $\frac{70101 - 567}{M221(04) - 74}$

До уваги читача!
В зв'язку з відсутністю в друкарні
знаку «ять», набрано знак «і».

© Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР,
1974 р.

І. І. КОВАЛИК

Львів

ПРО ІНФОРМАЦІЮ ВЛАСНИХ НАЗВ У СФЕРІ МОВИ І МОВЛЕННЯ

Питання семантемної структури власних назв належить до важливих загальнотеоретичних проблемних питань сучасної загальної ономастики, зокрема її розділу ономасіології.

Сучасне наукознавство вимагає від лінгвіста наукового розмежування об'єктивної лінгвальної дійсності (онтична сфера) від наукової лінгвістичної дійсності (гносеологічна сфера).

Лінгвальна дійсність (лінгва), в тому числі і власні назви, виявляються в двох формах свого існування — в мові і мовленні, у сфері яких маємо два типи відмінних за способом існування величин — мовних і мовленнєвих.

Загальну макроструктуру слова складають різні мікроструктури, серед яких маємо фонемну (а на письмі ще й графемну), просодемну, парадигмемну, синтаксемну, дериватемну, лексемну, семантемну, стилістемну.

Під семантемною структурою слова (в тому числі і власних назв) ми розуміємо внутрішню смислову сторону слова, все те, що вкладає людська мовна свідомість у словесний знак. Вся інформація, яку несе власна назва, являє собою семантемну структуру власної назви і слова взагалі.

У семантемну структуру слова поряд із лексемним значенням (чи значеннями у багатозначних словах) можуть входити ще частиномовне, словотвірне і граматичні значення, не кажучи вже про можливе певне стилістичне довантаження слова. Частиномовне, лексичне значення слова виражається всією лексемою, тоді як словотвірне — словотворчими, а граматичне — граматичними засобами [1].

---

[1] Див. Ковалик І. І. Методологічні проблеми вивчення структури слова. — В кн.: Методологічні питання мовознавства. К., 1966, стор. 73 та ін.

При вивченні семантемної структури власних назв насамперед слід спинитись на спільних ознаках семантики власних і загальних назв. Після цього треба перейти до характеристики спеціальної диференційованої семантики власних назв у цілому і окремо спинитись на аналізі мікросистемної семантики кожної з мікросистем усіх ономастичних груп — антропонімів, зоонімів, топонімів, оронімів і т. д.

Зрозуміло, що при такому комплексному розгляді будуть виявлені для всіх мікросистем ономастики інтраономастичні лексико-семантичні ознаки у відношенні до загальних назв, а також диференційовані семантичні властивості, характерні для кожної ономастичної мікросистеми у відношенні до всіх інших ономастичних мікросистем [2]. У межах окремих ономастичних мікросистем, наприклад серед антропонімів, будемо мати відмінні лексико-семантичні характеристики — імен, по батькові, прізвищ, прозвиськ, псевдонімів, криптонімів тощо. І саме цей характер своєрідного лексемного значення власних назв окремих мікросистем обумовлює відповідну системно-структурну їх інтерпретацію та комплекс спеціалізованих прийомів у їх вивченні [3].

Вивчення власних назв має свою довговікову історію. Уже давні греки вбачали відмінність між власними і загальними назвами. Давньогрецький граматик Діонісій Фракійський (II ст. до н. е.) відзначав, що слова типу **людина, кінь** є спільні для ряду об'єктів і визначають об'єкти взагалі, а інші типу **Гомер, Сократ** є індивідуальними назвами і визначають об'єкти індивідуального [4].

Пізніше характером і природою власних назв цікавились лінгвісти і логіки. Англійський логік Дж. С. Мілль (XIX ст.) визнавав, що власні назви позбавлені лексичного значення на відміну від конотативних загальних назв, наділених значенням. На його думку, власні назви є знаками, позбавленими значення, які ми зв'язуємо в нашій свідомості з ідеєю предмета для того, щоб ми могли думати саме про цей індивідуальний предмет, коли бачимо цей знак або коли він появляється в наших думках. Такого погляду дотримується і сучасний англійський лінгвіст-ономаст Алан Гардінер.

Ст. Мілль твердив, що за допомогою власного імені можна

---

[2] Правда, дехто з ономастів не визнає відмінностей між власними і загальними назвами, дехто, навпаки, перебільшує ці відмінності, а ще дехто вважає неможливим провести демаркаційну лінію між власними і загальними назвами. (Див. про це Білецький А. О. Основи етимологічних досліджень ономастичного матеріалу. — В кн.: Ономастика. К., 1966, стор. 3 та ін.).

[3] Див.: Топоров Н. В. Некоторые соображения в связи с построением теоретической топонимастики. — В кн.: Принципы топонимики. М., 1964, стор. 13 та ін. Пор. ще його. К проблеме классификации в топонимии.— В кн.: Структурно-типологическое исследование, вып. 2. М., 1963.

[4] Див. Античные теории языка и стиля. М.—Л., 1936, стор. 121—122 та ін.

щось думати про предмет без усвідомлення будь-яких його ознак. В. Ст. Жевонс[5] спростовує думку Ст. Мілля і правильно вважає, що людина мусить мати на увазі якісь ознаки предмета, бо, не знаючи нічого про предмет, буде думати тільки про слово. О. Єсперсен[6] вважає, що власні назви конотують, тобто містять у собі більше ознак, ніж загальні. Б. Рассел визнає, що ім'я «дає більшу, ніж що-небудь інше, можливість думати про містера Джуонза, як про єдину квазісталу субстанцію, що хоч і не правильно, зате зручно в повсякденному житті»[7].

Поміркований погляд на семантику власних назв, досить поширений серед сучасних логіків, зводиться до того, що власна назва не має значення до часу віднесення її до певної особи чи речі. З моментом такого віднесення власна назва стає значущим словом. Дехто вважає, що власні назви поза контекстом (поза мовленням) не мають визначеного значення.

З древніх часів до половини XX ст. лінгвісти не цікавились відмінностями мікросистеми антропонімів і топонімів, а переважно звертали увагу на відмінності власних і загальних назв.

У поле зору філологів потрапляли, як правило, імена всесвітньовідомих людей і найбільших географічних об'єктів, і тому «рядова ономастика» залишалась поза увагою дослідників[8].

Існує кілька суперечливих теорій про власні назви, які базуються на невеликому матеріалі, а саме, що власні назви — індивідуальні та що вони — синонімні одні одним; що вони не мають значення або мають більше значення, ніж загальні.

Основна хиба цих теорій, в яких є деяке зерно правди, в тому, що вони складені на основі аналізу обмеженого матеріалу та на поверхових спостереженнях[9].

У кінці XIX і на початку XX ст. переглянуто старі теорії і створено нові примітивні теорії — єдиного значення власних назв, теорія етикеток на зразок бібліотечних написів на спинках книжок тощо. Різні погляди на семантику власних назв пояснюються різними аспектами розуміння семантемної структури власних назв у сфері мови і мовлення. Одним із важливих здобутків сучасної науки про мову є розмежування двох форм вияву лінгвальної дійсності мови і мовлення (рос. речь). Розмежування мови і мовлення особливо допомагає ономастам глибоко викласти природу і сутність семантемної структури власних назв.

Раніш ніж перейдемо до аналізу згаданих елементів семантики власних назв у сфері мови і мовлення вкажемо на спільні озна-

[5] Див.: Жевопс В. Ст. Логіка. Варшава, 1936, стор. 34.
[6] Див.: Есперсен О. Философия грамматики. М., 1958, стор. 70 та ін.
[7] Рассел Б. Человеческое познание, его сфера и границы. М., 1957, стор. 107.
[8] Див.: Суперанская А. В. Эволюция взглядов на имя собственное в науке о языке. — Тезисы докладов. М., 1967, стор. 5 та ін.
[9] Див. там же.

ки і відмінні особливості власних і загальних назв на різних рівнях лінгвальної дійсності.

Спільні ознаки власних і загальних назв такі.

1. На фонемному (звуковому) рівні власні і загальні назви складаються із фонемних (звукових) і морфемних величин.

2. Власні і загальні назви мають у загальному однакову парадигменну систему та синтаксемну функцію в реченні.

3. Дериватемна (словотвірна) структура власних і загальних назв великою мірою схожа і майже однакова щодо структурної будови (прості, складні, складені слова тощо) [10].

4. Комунікативна інформація притаманна власним і загальним назвам, і вони мають відповідне мовно-територіальне поширення.

5. До спільних ознак власних і загальних назв належить передусім категорія предметності, неодмінна ознака кожного іменника як окремої частини мови та номінативного словосполучення. Частиномовне значення — одна із конститутивних і необхідних ознак іменника як окремої частини мови в порівнянні з іншими частинами мови, з їх характерними частиномовними ознаками (дієслів, прикметників, прислівників і т. п.).

6. З категорією предметності органічно пов'язані граматичні (лексико-граматичні) категорії роду, числа, відмінка і частково категорії живого і неживого, зменшеності і збільшеності, що також рідніть власні і загальні назви[11].

7. Власні і загальні назви відповідно узагальнюють, бо ж «всяке слово (мова) уже узагальнює...» [12].

8. Спорідненість власних і загальних назв чітко виявляється у взаємопереходах загальних і власних назв[13].

Поряд із спільними ознаками власні назви у порівнянні із загальними назвами мають чимало своєрідних характерних особливостей.

Відмінні особливості власних і загальних назв такі.

1. Індивідуалізуюча та ідентифікуюча функція власних назв суттєво відмінна від генералізуючої (чи рідше генералізуюче-індивідуалізуючої) функції загальних назв [14].

---

[10] Див.: Суперанская А. В. Ударение в собственных именах в современном русском языке. М., 1966, стор. 24 та наст.

[11] Див.: Ковалик І. І. Вивчення категорії предметності у радянському мовознавстві.—Питання літературознавства і мовознавства. Тези доповідей та повідомлень Республіканської наукової конференції (травень 1967 р.), Х., 1967, стор. 168—170. Його ж. Логіко-лінгвальна природа категоріальних значень частин мови. — Мовознавство, 1970, № 4, стор. 3—10.

[12] Ленін В. І. Твори, т. 38, стор. 258.

[13] Ковалик І. І. Про ономатизацію, трансономатизацію і деономатизацію. — IV Республіканська ономастична конференція. К., 1969, стор. 3—5.

[14] Чеський лінгвіст П. Трост дорікав А. Гардінерові в тому, що той від-

2. Власні назви мають свою окрему словесну функцію і свою сферу вживання.

3. Власні назви більшою мірою, ніж загальні, залежні від позалінгвальних факторів, вони нормуються не лише лінгвальними, але деякими соціальними, юридичними та історичними закономірностями.

4. Власні назви не позначають (рос. обозначают), а називають відповідну особу чи предмет.

5. Шляхи запозичення власних назв відмінні від запозичення загальних назв. Власні назви переходять з однієї мови в іншу не лише в результаті живомовного контактування, але й через книги, карти, словники тощо.

6. Неоднакові способи засвоєння запозичених власних і загальних назв.

7. Власні назви, за винятком астрономічних, можуть повторюватися.

8. Власні назви не перекладаються і переважно мають інтерлінгвальний характер.

9. Фонемний і морфемний склад загальних назв більш мінливий, ніж власних назв.

10. Власні назви й пишуться з великої букви [15].

Після вияву спільних ознак власних і загальних назв та визначення своєрідних характерних особливостей власних назв в цілому варто ще спинитись на лексико-семантичній диференціації наявних інтраономастичних мікросистем антропонімів, зоонімів, гідронімів, оронімів, топонімів, астронімів і т. п.

Усі інтраономастичні мікросистеми поряд із загальними спільноономастичними семантичними ознаками мають ще свої спеціальні мікросистемні антропонімні, зоонімні, топонімні, гідронімні й інші ознаки, характерні для кожної ономастичної мікросистеми. Інтероиомастична відмінність між окремими ономастичними мікросистемами виявляється насамперед у мікросистемному антропонімному, зоонімному, топонімному, гідронімному, оронімному та іншому значенні.

кидає розуміння власної назви як індивідуального знака і стверджує при цьому, що власна назва ідентифікує і позначає одиничне, виділяючи індивідуальне із масового на основі індивідуальної знакової домовленості. З правильним поглядом П. Троста вповні погоджуються деякі вітчизняні вчені.

[15] О. В. Суперанська. (зазначена праця, стор. 25—26) вважає, що власні назви лише «самое общее обобщенное соотнесение с самыми обобщенными понятиями». На наш погляд, внутрішній зміст власних назв аж ніяк не можна розцінювати як щось подібне «самое общее грамматическое значение имен существительных», бо ж лексико-семантична інформація, яку несе власна назва, має наскрізь лексико-семантичний, а не чисто граматичний характер, і саме це лексичне значення власних назв є підосновою для наявних уже граматичних (чи лексико-граматичних) категорій роду, числа, відмінка.

У межах окремих ономастичних мікросистем може виявлятись ще спеціальна диференціація, як, наприклад, серед антропонімного поля з іменем, по батькові та прізвищем поряд із псевдонімами, криптонімами, ініціальними знаками тощо. У сфері цих різних типів антропонімних назв поряд із спільними антропонімними ознаками є ще мікроантропонімні диференційовані інтраантропонімні ознаки, що в певних умовах використання сплітаються в єдину. комплексну антропонімну семантичну величину[16].

До числа актуальних і маловивчених проблем сучасної загальної ономастики належить питання семантики власних назв у сфері мови і мовлення [17].

У сфері системи мови власні назви в опозиції до загальних назв несуть передусім загальну ономастичну інформацію [18]. Поряд з тим у межах ономастичних мікросистем у сфері мови кожна мікросистема власних назв (антропоніми, топоніми тощо) передає свою мікросистемну інформацію: антропоніми — антропонімну, топоніми — топонімну і т. д.[19].

У сфері мовлення власні назви наповняються конкретною мовленнєвою інформацією. «Мовленнєва інформація,—пише О. В. Суперанська, — припускає, що початкове знайомство з об'єктом уже пройшло. Це — необхідна умова для введення імені в мовлення»[20]. У мовленні антропонім називає дану особу, топонім — дану місцевість і т. п.

У кожній мовленнєвій інформації власної назви виявляється генеральне ономастичне значення цієї назви, загальне антропонімне, топонімне чи інше значення як загальне в конкретному, бо ж «загальне існує лише в окремому, через окреме» [21].

---

[16] Див. Ковалик І. І. Українські антропоніми в усному літературному розмовно-побутовому мовленні. — Республіканська наукова конференція, присвячена вивченню українського усного побутового літературного мовлення. К., 1968, стор. 17—19.

[17] Про мову і мовлення див. статтю автора «Про мову і мовлення в діалектах і діалектології». — В кн.: Праці XII Республіканської діалектологічної наради. К., 1970.

[18] Див. Ковалик И. И. Смысловая структура собственных имен.—В кн.: Ономастика Поволжья. Материалы I Поволжской конференции по ономастике. Ульяновск, 1969, стор. 258—262.

[19] Порівн.: Ковалик И. И. Топонимы и гидронимы в сфере языка и речи. Конференция по топонимике Северо-западной зоны СССР. Тезисы докладов и сообщений. Рига, 1966, стор. 44—47 та його ж. Про семантику слова в сфері мови і мовлення. — Проблемы изучения семантики языка (тезисы докладов на научной конференции, посвященной 50-летию Днепропетровского госуниверситета, сентябрь, 1968, часть I). Днепропетровск, 1968, стор. 112—114.

[20] Суперанская А. В. Языковые и внеязыковые ассоциации собственных имен.—В кн.: Антропонимика. М., 1970, стор. 11. Тут говориться про три типи інформації власної назви: мовленнєву, мовну і енциклопедичну (стор. 11).

[21] Ленін В. І. Твори, т. 38, стор. 347.

Ю. О. КАРПЕНКО
Одеса

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ ТОПОНІМІЇ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я

Власні географічні назви Північного Причорномор'я здавна привертали пильну увагу дослідників. Чимало істориків, археологів, географів та лінгвістів, що жили й працювали на цій території в XIX—XX ст., намагалися розкрити таємниці місцевої топонімії. Згадаємо праці А. О. Скальковського, П. К. Бруна, В. І. Григоровича, В. Юргевича, О. І. Маркевича, А. А. Бертьє-Делагарда, Ф. О. Петруня. Початки розгорнутого вивчення топонімії Північного Причорномор'я пов'язуються з діяльністю Одеського товариства історії та старожитностей Новоросійського (Одеського) університету[1].

Причорноморську топонімію вивчали не лише місцеві вчені. Дуже поважним є внесок таких вітчизняних дослідників, як С. І. Соболевський, А. О. Білецький, О. С. Мельничук, О. М. Трубачов, Б. П. Петров, О. В. Суперанська, О. С. Стрижак та ін., а також зарубіжних учених М. Фасмера, В. Георгієва, Я. Розвадовського, Т. Лер-Сплавінського, К. Мошинського та ін. Ці дослідники висунули найважливіші ідеї і запропонували найцікавіші розв'язання стосовно причорноморської топонімії.

Однак загальний стан вивченості топонімії Північного Причорномор'я (маємо на увазі ту її частину, що знаходиться в межах СРСР) є вкрай недостатнім. Більшість причорноморських географічних назв не піддавалась топонімічній інвентаризації або й взагалі ніколи не фіксувалась. Із записаних же назв більшість ніколи не вивчалась, а серед назв, що досліджувались, більшість одержала неточну або й цілком неправильну інтерпретацію. Загалом же тут невідомого набагато більше, ніж відомого, а сумнівного — значно більше, ніж певного.

Із сказаного з необхідністю випливає, що збирання назв для топонімістів Північного Причорномор'я є першочерговою проблемою. Уважне обстеження писаних джерел та узагальнення матеріалу вибіркових експедицій дозволило Л. Т. Масенко подвоїти список гідронімів басейну Південного Бугу, складений свого часу П. Л. Маштаковим[2]. І немає певності, чи не могло б широке залучення

[1] *Див.: Павлюк М. В. Питання* ономастики на сторінках «Записок Одесского общества истории и древностей». — *IV Республіканська ономастична* конференція. Тези. К., 1969, стор. 204—205; Карпенко *Ю. О. Початок топо*німічних студій у Новоросійському університеті.—Там же, стор. 201—203.

[2] Маштаков П. Л. Список рек бассейнов Днестра и Буга (Южного). Пг., 1917; Масенко Л. Т. Гидронимия бассейна Южного Буга. Автореф. канд. дис., К., 1972.

архівних даних (актів генерального межування тощо) та фронтальне експедиційне вивчення всієї території басейну ще раз подвоїти цей список (723 назви).

Ще гірше обстоїть справа з фіксацією інших топонімічних класів. Виняток становить ойконімія. Від повідомлень про старі грецькі надчорноморські колонії до сучасних довідників адміністративно-територіального поділу ойконіми відбиті джерелами найліпше. Саме тому топонімічні дослідження — це передусім ойконімічні дослідження. А це призводить до поплутання властивостей топонімічних класів, оскільки величезна кількість ойконімів є лише метонімічним повторенням назв річок, балок, місцевостей тощо.

Однак і добре забезпечена джерелами ойконімія потребує детальної живомовної перевірки, бо джерела нерідко калічать назви, не подають наголосів, а тим паче топонімічних легенд. У довідниках XIX — початку XX ст. іноді важко розрізнити справжні ойконіми й позначки приналежності (вказівка власника). Назву села **Фрасине**, нар. **Фрасина, Храсино** Великомихайлівського р-ну Одеської обл. де Волан у 1791 р. помилково записав у формі **Фраси**, без кінцевого **и** (ойконім повторює назву балки, яку взято з молд. **фрасин** «ясен»). І від нього ця помилкова форма пішла гуляти по старих джерелах, розуміння її як непрямого відмінка породило навіть варіант **Фраса.** При відсутності живомовної перевірки такі помилки не виправляються, а досліджуються.

Давно назріла потреба переходу до масової фіксації народної топонімії. Треба значно розширити масштаби збирання. Протягом 1969—1972 рр. Одеський університет організував чотири топонімічні експедиції в райони Одеської області (керівники А. Т. Бевзенко, Л. В. Горожанкіна, Н. Г. Рядченко), причому тільки одна експедиція повністю охопила весь район. Щоб такими темпами записати всю топонімію лише Одеської області з її 26 районами, потрібно 30—35 років. А степова топонімія забувається швидше, ніж, наприклад, гірська. Тому зволікання означає безповоротну втрату для науки тисяч і тисяч назв.

Оскільки дуже багато таких назв уже зникло, для вивчення топонімії Північного Причорномор'я не меншу вагу, ніж польові експедиції, мають архівні розшуки. В архівах Москви, Ленінграда, Києва, Херсона і Одеси збереглися якісь сліди багатьох топонімів, які вже не функціонують у живій мові. Дуже важливо координувати польові та архівні розшуки для вірного розв'язання питання ідентифікації (одне з болючих місць сучасних діахронічних розвідок топонімістів), щоб проводити на місцях спеціальні пошуки окремих назв, знайдених у писемних джерелах.

Як правило, збирач матеріалу його і досліджує. І це добре. Але чи завжди до цього матеріалу мають доступ інші дослідники? Нерідко зібраний матеріал стає ніби власністю збирача. І це погано,

бо сковує розвиток топонімічних студій. Кожна топонімічна експедиція повинна відправляти дублікати всіх записів до Інституту мовознавства АН УРСР, але й цього мало. Потрібна також детальна координація експедиційної роботи і контроль за нею з боку Української ономастичної комісії. Комплексне вивчення причорноморської топонімії робить актуальним питання про створення єдиної топонімічної картотеки Північного Причорномор'я. Дуже корисно було б організувати при одному з вузів, а ще ліпше при Південному центрі АН УРСР, топонімічну лабораторію, яка вела б наукові дослідження, подавала практичну допомогу зацікавленим організаціям у найменуваннях, перейменуваннях та встановленні старих назв географічних об'єктів, але основним своїм завданням мала б укладання топонімічної картотеки Північного Причорномор'я.

Дослідження причорноморської топонімії провадились і провадяться у двох напрямах, що різняться між собою і матеріалом, і методикою, і проблематикою, і часто складом дослідників. Один з цих напрямів займається давньою топонімією і скерований у минуле, намагаючись проникнути якомога далі у глиб віків. Фракійці і скіфи, прабатьківщина і етногенез, слов'янські старожитності і міграція народів — ось неповний перелік його проблематики. Тут основна мета топонімічних студій — встановлення етимології найдавніших топонімів і екстратопонімічні висновки з етимологічних розшуків.

Другий напрям вивчає нову топонімію, приблизно від тюркських часів, і скерований у сучасне, встановлюючи формування і розвиток сучасної топонімії, її словотворчий і семантичний спектр тощо. Етимологія і тут є важливим і бажаним компонентом, однак вона вже втрачає виняткову вагомість. Більш бажаним виявляється встановлення етіології назви, а не її етимології. Основна мета цього напрямку — вияснення функціонування територіальної топонімічної системи та наукова інвентаризація її елементів. Ці два напрямки топонімічного вивчення Північного Причорномор'я пов'язані між собою і допомагають один одному. Але це різні напрямки, які не слід плутати і в оцінці яких доцільно оперувати різними критеріями.

Вивчення давньої топонімії Північного Причорномор'я провадиться переважно шляхом нової інтерпретації вже відомих дослідникам назв і лише в невеликій мірі — шляхом залучення нових назв, які ще не розглядались. Поповнення фонду старої топонімії регіону новою назвою — подія. Багато таких подій сталося в книзі О. М. Трубачова «Названия рек Правобережной Украины» — визначній праці, що сприяє глибшому розумінню старої топонімії Північного Причорномор'я.

Однак якщо назва не засвідчена старими текстами, то її дав-

ність, встановлювана етимологізуванням, завжди трохи проблематична. Так, наявний у записах деяких причорноморських гідронімів термін **Оврад**, на думку О. М. Трубачова, «очевидно неслов'янського походження»[3], — є лише, як показала Л. Т. Масенко, польським перекрученням російського терміна **Овраг**, який у свою чергу виступає писемним еквівалентом місцевого географічного терміна **балка (балка Дівка)**.

Загалом же дослідники старої причорноморської топонімії оперують приблизно сотнею назв, які, безперечно, є давніми, а також кількома сотнями назв, які, імовірно, є давніми. Звичайно, що збільшення цих кількостей як шляхом етимологізування, так і шляхом ідентифікації топонімів, згадуваних у стародавніх текстах, — є дуже актуальним. Та ще більш актуальним є вірне витлумачення тих назв, про які добре відомо, що вони давні.

Найпопулярнішими серед дослідників є назви великих рік від Дону до Дунаю. Остання монографія незабутнього В. П. Петрова[4] показала, як багато важать ці назви в розумінні давньої долі слов'янства. Разом з тим вона засвідчила й те, як важко розібратися в цих назвах, скільки тут непевного й неясного.

В усякому разі запропоновану П. Кречмером іранську етимологію Дніпра (Danu-арага «віддалена, задня ріка») та Дністра (Danu-nazdyo «ближня, передня ріка»), що 30 років панувала в етимологічній літературі, слід визнати пройденим етапом. Окрім вказаних М. Фасмером фонетичних її заперечень, існують і заперечення топонімічні. Чому «ближчою рікою» має бути Дністер, а не Дніпро? Адже Дніпро для скіфів важив набагато більше, ніж Дністер. Думати, що назви ці з'явились у скіфів на Балканах, — в ліпшому разі дивно. Поза тим будь-яка маркіровка, топонімічна диференціація цих величезних рік (**Передня — Задня** чи інакше) невмотивована. Диференціації потребує мале, а не велике.

Отже, не **Дн-** є залишком основної назви, до якої додавались уточнення (**-іпр** та **-істр**), а навпаки, ці другі елементи скоріше є слідами давніх назв, до яких скіфи додали географічний термін **Дн-** (Danu), як ми тепер говоримо «**ріка** Волга». Ця стара ідея О. І. Соболевського стає все більш привабливою. З думкою про те, що Дністер давніше іменувався фракійцями **Істрос (Дн-істр)**, добре узгоджується сенс іншої назви цієї ріки — **Тірас**. Обидві вони означають «швидкий» (критика відповідної етимології гідроніма **Тірас** непереконлива), і можна думати, що **Тірас** — це лише скіфський переклад давньої фракійської назви, яку інше угрупування скіфів законсервувало в назві **Дністер**. Аналогічне тлумачення прийнятне й для гідроніма **Дніпро**, у якому можна вбачати

[3] Трубачев О. Н. Названия рек Правобережной Украины. М., 1968, стор. 94.
[4] Петров В. П. Етногенез слов'ян. К., 1972, стор. 55—88.

консервацію найдавнішої (теж фракійської) назви цієї ріки **Іпр.** При цьому ім'я **Борісфен (Борістенес)** знову ж таки є скіфським перекладом назви ***Іпр.** Орієнтовний зміст обох гідронімів — «широкий». Існують надійні докази того, що і **Борістенес,** і **Тірас** називали тільки нижню течію відповідних рік. Саме тому ці, а не інші назви стали вперше відомими грекам і таким чином раніше потрапили до джерел.

З інших нових концепцій, що торкаються старої топонімії Північного Причорномор'я, загальний інтерес викликало заперечення іранства скіфів. Однак ця концепція потребує поглибленої аргументації і поки що видається непереконливою. Якраз гідроніми, значна кількість яких одержує на іранському грунті надійні розшифровки, доводять, що іранський елемент у Північному Причорномор'ї був і мова скіфів, найімовірніше, належала до іранської групи.

У вивченні новішої топонімії Північного Причорномор'я широко застосовується, так би мовити, екстенсивний принцип. Все нові маси топонімів — сотні й тисячі раніше не досліджуваних назв — запроваджуються в науковий обіг, одержують синхронічну чи діахронічну інтерпретацію, класифікуються.

Такі екстенсивні дослідження потрібні, оскільки багато матеріалу ще не досліджено і навіть не зібрано. Але такі розвідки, безсумнівно, є недостатніми, і не вони повинні визначати основний зміст вивчення новішої топономії Північного Причорномор'я. Публікація топонімічних матеріалів, найліпше у формі словників, оцінюється точністю запису та достовірністю даних; публікація ж топонімічних досліджень не може оцінюватись тільки якістю матеріалу. Тут потрібно нове: пошуки у проблематиці, методиці, аргументації, напрямках узагальнень. Потрібні нові думки.

На погляд автора, гідними пошуків та глибшого висвітлення, є, серед інших, такі питання. (Зрозуміло, що їх перелік аж ніяк не становить якогось рекомендаційного списку.)

1. **Динаміка топонімічної системи.** Топонімічна система, що функціонує у Північному Причорномор'ї, — молода, значно молодша, ніж, наприклад, на інших територіях УРСР. Вона утворилась переважно у XVIII—XIX ст. Тому тут значно легше простежити процес утворення, становлення системи. Висновки при цьому матимуть не лише регіональне значення, оскільки можна думати, що окрім локальних існують загальні закономірності появи топонімічних систем. Якоюсь мірою топонімія Північного Причорномор'я у прискореному темпі повторила, точніше моделювала, загальнослов'янський процес становлення топонімічних систем.

2. **Топонім і система.** Як впливає топонімічна система на окремі назви, як ці назви формуються і згодом змінюються під тиском системи, як назва, за відомою формулою В. А. Никонова, «стає в

топонімічний ряд» і як вона переходить з одного ряду в інший? Які компоненти системи виявляються найвпливовішими в різні періоди? У якій мірі динаміка окремих топонімів відбиває просто їх пристосування до системи і в якій — динаміку самої системи? Відзначена молодість топонімічної системи полегшує розшуки відповідей на ці питання саме в Північному Причорномор'ї.

3. **Міграція назв.** Значна, але навіть приблизно ще не окреслена кількість топонімів Північного Причорномор'я завезена сюди населенням з різних кінців України та Росії. Пошуки та вивчення цих назв як через зіставлення топонімії різних регіонів, так і, більш надійно, шляхом аналізу топонімічних легенд та джерельних свідчень дозволять конкретизувати історію заселення краю та історію формування локальної топонімічної системи.

4. **Топонім і мовлення.** Тут можна говорити про практичне використання топонімів, про їх функцію та питому вагу в мовленні. Але питання варто поставити глибше. Ізольоване існування топонімічної системи можливе тільки в уяві топоніміста. Реально ж топонімічна система — складник мови і як такий проявляється в мовленні. Функціонування, життя топонімічної системи в усіх її тонкощах можна виявити тільки при спостереженні над використанням топонімів у мовленні.

5. **Різномовна топонімія.** Поряд з вивченням східнослов'янської (давньоруської, української, російської) топонімії краю доцільно виділити та окремо дослідити назви, що належать іншим мовам. Для гідронімії це вже певною мірою зроблено. Однак є ще інші топонімічні класи, є й чимало гідронімічних проблем. Не існує списка мов, топонімія яких представлена в Північному Причорномор'ї. Окрім фракійців та іранців, свої назви тут залишили греки, тюрки (печеніги, половці, кримські татари, ногайці, турки, гагаузи та ін.), германці (готи, у XVIII—XIX ст. — німці), романці (молдавани, румуни, італійці, французи), слов'яни (поляки, болгари, серби, чехи, словаки), албанці. У працях деяких топонімістів до цього списку запроваджуються ще угро-фіни, балти та інші народи.

6. **Топонімічна взаємодія мов.** Про конкретну топонімічну взаємодію можна говорити в тих випадках, коли в одній назві виявляються топонімічні (а не лише етимологічні) сліди більше ніж одної мови. У загальному ж плані топонімічною взаємодією слід кваліфікувати і взаємовпливи топонімічних систем, і в цьому випадку розглядаються назви, матеріально пов'язані тільки з одною мовою. Все це широко представлене в топонімії Північного Причорномор'я з його історичним круговоротом народів. У зв'язку з цим треба підкреслити велику поширеність українсько-російської топонімічної взаємодії, на що звернуто недостатню увагу. Близькість української та російської мов затруднює виявлення цієї взає-

модії. Однак умови заселення Північного Причорномор'я зробили її одним з найважливіших чинників формування місцевої топонімії, і тому ця взаємодія потребує належного вивчення. Приваблює важке питання, чи відбила колись тюркська топонімія краю вплив місцевих давньоруських назв.

7. **Вибір території.** Вся територія Північного Причорномор'я потребує фронтального топонімічного вивчення. Однак є райони, що становлять особливий топонімічний інтерес. Ще П. К. Брун слушно поставив питання про необхідність вивчення місцевих географічних назв у тих точках, де орієнтовно локалізуються окремі об'єкти Геродотової Скіфії. Це саме можна сказати й про інші історичні місця, якими так багате Причорномор'я. Цільового топонімічного вивчення, безперечно, заслуговують усі історичні рубежі, колишні кордони на даній території (наприклад, польсько-татарський кордон).

8. **Топонімія Чорного моря.** Топонімія краю вивчена недостатньо, а з топонімічним обстеженням Чорного та Азовського морів справа обстоїть ще гірше. Між тим назви об'єктів, що прилягають з обох боків (і з суші, і з моря) до берегової лінії, становлять чи не найцікавіший матеріал регіону і вимагають скрупульозного, буквально поштучного вивчення.

Подібні питання можна адресувати й іншим територіям. Однак у Північному Причорномор'ї їх розв'язання має свою специфіку і до того ж особливо актуальне.

Т. І. ПОЛЯРУШ

Кіровоград

РОЗВИТОК МЕТОДУ СЛОВОТВІРНОГО АНАЛІЗУ В СУЧАСНІЙ ТОПОНІМІЦІ

В сучасній вітчизняній науці про власні географічні назви, поряд з ареальними, значно поширились регіональні студії топонімів, що становить матеріальну передумову подальших узагальнюючих (синтетичних) досліджень [1]. Однією з переваг регіональної методики є повноцінне і рівномірне забезпечення дослідження як усномовним, так і офіційним матеріалом, що не завжди можливо в роботах ареального характеру. Автори регіональних робіт, маючи в своєму розпорядженні масовий матеріал, найчастіше обмежуються вибірковим вивченням одного топонімічного класу — ойконімів, гідронімів, мікротопонімів. Сучасні топонімічні дослідження, спрямовані на системне вивчення явищ, розпочинаються найчастіше із

[1] Див. Стрижак О. С. Назви річок Запоріжжя і Херсонщини. К., 1967, стор. 4—5; Белецькая В. Д. Топонимы в составе лексической системы языка. М., 1969, стор. 16 та ін.

словотвірних студій, без яких не можуть бути успішними семантичні, етимологічні розвідки[2]. Топономаст-дериватолог вивчає топоніми в їх сукупності, ставлячи кожен із них у певний словотвірний ряд і знаходячи можливі способи утворення їх як власних імен. Виходячи з цього, етимолог, досліджуючи конкретні факти мови—окремі назви, на основі вивчення додаткової (в тому числі екстралінгвістичної—історичної, географічної) інформації про топонім, встановлює більшу або меншу імовірність способу його творення, запропонованого дериватологом, а звідси — визначає джерело виникнення і первісну семантику топоніма.

Словотвірний аналіз є також одним із основних при вивченні стратиграфії — виділення в загальному масиві географічних назв різних історичних шарів. Як показують численні дослідження, словотвірне оформлення топоніма часто незаперечно доводить належність його до певної історичної епохи. Тому дослідники повинні не лише констатувати продуктивність даного морфологічного типу, а і з'ясувати соціолінгвістичні фактори, які зумовили закріплення саме таким чином оформленої назви за даним об'єктом[3].

У сучасній топонімічній дериватології вироблено функціональний підхід до аналізу словотвірної будови топоніма, що полягає у визначенні реального способу утворення даного слова як топоніма. Значне місце в топонімічних працях посідає так званий формантний метод, який у слов'янських мовах полягає у вивченні найпоширенішого типу творення топонімів — суфіксації[4]. Особливо результативним є застосування цього методу при аналізі топонімів субстратного походження з однаковими кінцевими елементами (напр., -уга, -ман тощо) у працях вітчизняних мовознавців Б. Серебренникова, А. Дульзона, О. Матвєєва, Є. Поспєлова та ін. Найбільш повно можливості формантного методу виявилися у відомих працях В. М. Топорова та О. М. Трубачова[5]. Виявивши однотипні формантні ряди гідронімів, дослідники визначають відносну продуктивність і хронологію різних суфіксів, а також роблять важливі етноісторичні висновки.

---

[2] Щоправда, суворе розмежування між сферами застосування словотвірного та етимологічного аналізу здійснити важко, а в діахронічному плані воно і взагалі навряд чи доцільне. Етимологія в словотвірному аналізі особливо необхідна там, де має місце нерегулярне словотворення, іншомовне походження назви тощо (див. Трубачев О. Н. Названия рек Правобережной Украины. М., 1968, стор. 246).

[3] Беленькая В. Д. Зазнач. праця, стор. 24.

[4] Про становлення цього методу див.: Бондарук Г. П. История формантного метода в топонимике. — В кн.: Развитие методов топонимических исследований. М., 1970, стор. 19 і наст.

[5] Топоров В. Н., Трубачев О. Н. Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Приднепровья. М., 1962; Трубачев О. Н. Названия рек Правобережной Украины. М., 1968.

У роботах, де аналізується масовий матеріал, формантний аналіз топонімів нерідко базується на даних зворотного словника, який забезпечує об'єктивність топонімічного ряду за принципом формальної тотожності кінцевого «римованого сегмента» — форманта. Реальний спосіб творення окремих топонімів кожного з таких рядів встановлюється в процесі подальшого словотвірного аналізу, який ведеться, як правило, на топонімічному рівні. Однак методика зворотного словника має і певні вади. Так, у межах «римованого сегмента» нерідко опиняються поряд назви зовсім різної словотвірної будови (напр., **Озер-енка** і **Гребен-ка**). Дослідник повинен «перебороти» цю «трудність», яку сам собі створив[6]. Аналіз за формантами не відводить окремого місця розглядові назв, рівних апелятивам[7], складних і складених топонімів: дослідник зосереджується на суфіксації як способі творення топонімів. Не у всіх працях, виконаних за цією методикою, належна увага приділяється аналізові твірних основ як активних словотворчих компонентів. Принцип зворотного словника не дозволяє ставити поряд назви зі спільними основами, вони залишаються розпорошеними в окремих формантних групах. В недостатній мірі твірні основи аналізуються і в тих працях, де аналіз ведеться за словотвірними типами. Від недостатньої уваги до твірних основ, їх дотопонімічної семантики програє загальна результативність словотвірних досліджень топонімів. Адже вивчення характеру твірних основ топонімів відомого походження може дати багатий матеріал для встановлення принципів топонімічної номінації, які з певними застереженнями можуть бути застосовані при дослідженні топонімів невідомого походження[8]. Найбільш результативним для топоніміки та словотвору конкретних мов видається такий підхід до вивчення словотворення топонімів, при якому рівною мірою вивчаються всі способи утворення власних географічних назв, усі словотворчо-активні компоненти. Важливим при цьому є встановлення участі різних шарів лексики — апелятивної та ономастичної, в тому числі антропонімічної, — в утворенні топонімів, на що неодноразово звертали увагу топономасти[9]. Наявність таких даних на обшарах цілих мов забезпечить одну з передумов зіставно-типологічних досліджень топонімії взагалі.

---

[6] Lutterer I. Рецензия на книгу: Топоров В. Н., Трубачев О. Н. Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Подпепровья. — Slavia, XXIII, 3, 1964, стор. 470—474.

[7] Lubas W. Рецензия на книгу: Топоров В. Н., Трубачев О. Н. Лингвистический анализ... — Onomastica, roczn. X, 1965, стор. 238.

[8] Матвеев А. К. Значение принципа семантической мотивированности для этимологизации субстратных топонимов. — Этимология, 1967, М., 1969, стор. 195.

[9] Див. Карпенко Ю. О. Топонімія Буковини. Докт. дис., Чернівці, 1966, стор. 323—324.

Словотвір топонімів визначається найчастіше на синхронному рівні[10], при цьому факти синхронії розглядаються не статично, а як результат топонімічного процесу — діахронії. Синхронічний аналіз вимагає одночасового розгляду всієї сукупності топонімів даної території в якийсь певний момент. Він передбачає вивчення відношень не лише між топонімами й іншими словами даної мови, але й між самими топонімами як елементами мікросистеми в складі загальної лексичної системи мови[11].

Топоніми різних класів необхідно вивчати в тісному взаємозв'язку. «Не вивчивши взаємозв'язку топонімів різних категорій (-класів — **Т. П.**), не можна вести мови про первинність і вторинність тієї або іншої назви, про її походження, життя в мові та мовленні, про розрізнення діалектних і офіційно прийнятих форм та багато про що інше»[12]. Забезпечити таке комплексне дослідження може тільки регіональна методика. Наочне свідчення цьому — словотвірні студії Ю. О. Карпенка з гідронімії, ойконімії, мікротопонімії, оронімії Буковини. На основі аналізу взаємозв'язків і способів словотворення топонімів однієї території дослідник робить висновок про словотвірну специфіку власних географічних назв різних класів, яка полягає у неоднаковій представленості — якісній і кількісній — певних словотвірних моделей у топонімічному класі[13]. Якщо цей висновок брати за ключовий у дослідженнях топонімії інших територій, то топономастика одержить вичерпні кількісні та якісні характеристики топонімії, на основі яких стануть можливими праці узагальнюючого, синтетичного характеру. Наслідки порівняльного дослідження словотворення гідронімів, ойконімів, мікротопонімів та інших назв у ширших масштабах можуть послужити матеріалом при визначенні лінгвістичних критеріїв поділу топонімів на класи, а також стати певним внеском у розв'язання проблеми: чи є топонімічні суфікси в слов'янських мовах[14].

Спостереження над реальним життям власних географічних назв дозволяють дослідникам узагальнювати особливості функціонування топонімів різних класів. Основні питання, які привертають

---

[10] Методика діахронічного словотвірного аналізу топонімів за кількома синхронними зрізами розроблена і застосована Ю. О. Карпенком у дослідженнях з топонімії Буковини.

[11] Савукинас Б. К методике этимологизирования гидронимов. — В кн.: Всесоюз. конф. по топонимике СССР. Тезисы докладов и сообщений. Л., 1965, стор. 61; Белецкая В. Д. Назв. праця, стор. 6.

[12] Суперанская А. В. Гидронимия Крыма и Северо-Западного Кавказа.— В кн.: Ономастика. М., 1969, стор. 198.

[13] Карпенко Ю. О. Топонімія Буковини. Автореф. докт. дис., К., 1967, стор. 23.

[14] Пор. матеріали дискусії: Има ли топонимични суфикси в славянските езици? — В кн.: Славянска филология, ч. I. София, 1963.

увагу — варіативність топонімів, причини, що її породжують; втрата первісної семантики (деетимологізація) і сучасна семантична структура топоніма (народно- і псевдоетимологічні переосмислення); частота вживання і стійкість топонімів різних класів. Ці явища і процеси впливають на розвиток системи топонімічного словотвору, на зміни і перебудови словотвірних моделей.

В основу словотвірної класифікації більшість дослідників кладуть поділ їх за типами творення. Щоправда, різні автори по-різному розглядають тип як словотвірне поняття: одні вужче (А. П. Корепанова, І. В. Муромцев), інші (В. А. Никонов, Ю. О. Карпенко, Е. Ейхлер) трактують тип як основну класифікаційну одиницю. Ю. О. Карпенко виділяє такі типи творення топонімів: переосмислення, афіксація, субстантивація прикметників, композиція (словоскладання) та словосполучення. Ці типи, з урахуванням їх чисто топонімічної специфіки, відповідають способам словотворення загальних назв, визначених академіком В. В. Виноградовим (пор. відповідно лексико-семантичний, морфологічний, морфолого-синтаксичний, синтаксико-морфологічний, синтаксичний способи).

Враховуються особливості топонімії при визначенні вужчих словотвірних понять, зокрема регулярних та перегулярних словотвірних моделей, словотворчих суфіксів тощо.

Словотворчі компоненти топоніма виділяються за умов входження його принаймні до двох словотвірних рядів (1) за спільністю основи (**Івани — Іванове — Іванівське — Іванівка**) і (2) за спільним формантом (**Петрівка — Березівка — Юсупівка — Іванівка**), на пересіченні яких і виникає топонім.

Як і в інших дослідженнях зі словотвору, в топонімічній деривалогії належне місце посідає статистичний метод. У всякому словотвірному дослідженні топонімії кількісні дані «потрібні для того, щоб з'ясувати питому вагу словотворчих характеристик (словотворчої відмінності і словотворчої тотожності) у системі протиставлень географічних назв»[15]. Доцільним видається використання кількісних даних при порівняльному дослідженні словотворення топонімів різних класів: гідронімів, мікротопонімів, ойконімів тощо. Критерієм ступеня відносної спеціалізації певного суфікса у творенні назв того чи іншого класу може служити кількісний показник—коефіцієнт частотності (КЧ) цього суфікса в сфері суфіксальних утворень певного класу. Визначається КЧ відношенням кількості утворень з даним суфіксом до загального числа суфіксальних назв класу. Порівняння коефіцієнтів частотності одного суфікса у різних топонімічних класах буде свідченням ступеня спеціалізації

---

[15] Карпенко Ю. О. Топоніміка і її місце в лексичному складі мови. Чернівці, 1962, стор. 20.

його у творенні назв певного класу або його словотвірної топонімічної універсальності.

Кількісні дані в топонімічних працях враховуються також при виділенні вторинних словотворчих формантів (**-івка, -івщина** й под.), при визначенні регулярних та нерегулярних моделей та в інших моментах.

Таким чином, у сучасній топоніміці вироблена чітка методика словотвірного аналізу власних географічних назв. У процесі розвитку топонімічна дериватологія базується на досягненнях науки про словотвір апелятивів і враховує специфіку топонімів як елементів мікросистеми, що входить до загальної лексичної системи мови.

ДАМЯН МИТЕВ

Болгария

ОСОБЕННОСТИ СТРУКТУРЫ ТОПОНИМОВ ЗАПАДНОГО И СЕВЕРНОГО ПРИЧЕРНОМОРЬЯ

(Болгарско-украинские типы)

Сопоставление с близкородственными языками — один из основных методов определения структуры и этимологии топонимов. Этот метод широко применяется в исследованиях советских и болгарских ученых, изучающих отдельные проблемы развития языков. Однако еще нет таких работ, которые бы в систематизированном виде полно и исчерпывающе описывали факты сходства и расхождений в области структуры и семантики топонимов нескольких славянских стран. Причина заключается в отсутствии полных описаний частных топонимических систем и единой методики сопоставительного изучения славянской топонимии, а также в разрозненности усилий ученых разных стран.

Необходимость в сопоставительном изучении болгарской и украинской топонимии назрела уже давно. В структуре и семантике географических названий двух стран имеются общие черты, позволяющие провести некоторые предварительные наблюдения и определить направление будущих систематизированных исследований.

Проблема сходства структуры некоторых топонимических типов Западного и Северного Причерноморья не претендует на полноту решения. Наша задача — постановка этой проблемы в отношении болгарской и украинской топонимии вообще. Географические названия причерноморских областей Болгарии и Украины позволяют поднимать этот вопрос в связи с наличием основных продуктивных и непродуктивных типов в обоих языках, а также с отсутстви-

ем некоторых из них в данных областях. Показателем в определенном отношении может служить не только наличие, но и отсутствие некоторых фактов языка. В топонимии это важно при определении территориального распределения некоторых типов и связанных с ним особенностей этногенезиса населения. Поэтому, наряду с рассмотрением названий Причерноморья[1], мы для иллюстрации иногда используем примеры из других областей.

I. Географические названия, образованные посредством суффиксации

Морфологический способ образования топонимов, в частности суффиксация, наиболее продуктивный как в болгарском, так и в украинском языке, лучше всего дает возможность проследить параллелизм в развитии топонимических структур.

Названия с суффиксом -ов (-ев) -о (-е)

Топонимический суффикс **-ов (-ев) -о** (в укр. чаще **-е**) присоединяется в основном к именам собственным и реже к именам нарицательным со значением лица, живого существа, предмета, отвлеченного понятия. Суффикс не имеет посессивной функции, а выражает общее отношение к обозначенному производящей основой. Тип специализирован в образовании названий населенных пунктов. Например: болг.: **Владислàвово** (с., Варн. окр.), **Крумово** (с., Толб. окр.), **Ботево** (с., Толб, окр.), **Суворово** (с., Варн. окр.), **Аспарухово** (кварт. г. Варны), **Житарово** (с., Бург. окр.), **Бърдарево** (с., Варн. окр.), **Сърнево** (с., Бург. окр.), **Дюлево** (с., Бург. окр.), **Грудово** (г., Бург. окр.), **Фазàново** (с., Бург. окр.), **Мéдово** (с., Толб. окр.), **Слънчево** (с., Варн. окр.), **Кладенчево** (с., Толб. окр.), **Езерово** (с., Варн. окр.), **Тюлéново** (с., Толб. окр.); укр.: **Суворове** (пгт, Одесск. обл.), **Енгельсове** (пгт, Ворошиловградск. обл.), **Бармашòве** (с., Никол. обл.), **Вилкове** (г., Одесск. обл.), **Петрòве** (пгт, Кировогр. обл.), **Свàтове** (г., Ворошиловградск. обл.), **Ящикове** (пгт, Ворошиловградск. обл.), **Зàйцеве (пгт, Донецк. обл.), Берегове** (г., Закарпатск. обл.) и т. д.

При присоединении суффикса к фамилии на **-ов** происходит наложение двух одинаковых по форме морфем, ср. болг. **Бóтево** (с., Толб. окр.), укр. **Шòлохове** (с., Днепропетр. обл.). В спецификации топоформанта определенную роль играет окончание **-о (-е)**.

В болгарском и украинском языках встречаются географиче-

[1] Для Украины: Крымская, Одесская, Николаевская, Херсонская, Запорожская, Донецкая, Ворошиловградская, Днепропетровская, Кировоградская обл.; для Болгарии: Толбухинский, Варненский, Бургасский округ.

ские названия, образованные от основ имен прилагательных, ср. болг. **Хра̀брово** (с., Варн. окр.), **Тънково** (с., Бург. окр.), **Пъ́строво** (с., Ст. Загорск. окр.), **Остро́во** (с., Разгр. окр.), **Кра̀сново** (с., Пловд. окр.), укр. **Хорошеве** (пгт, Харьковск. обл.).

При образовании названий городов с помощью этого суффикса различие между болгарским и украинским языками заключается в отсутствии в болгарском названий без элемента **град** и в наличии соединительной гласной в украинской в подобных осложненных названиях, ср.: болг. **Асеновград, Крумовград, Тополовград** (но ср. употребление древнего названия города **Велико Търново — Търнов**); укр.: **Кіровоград, Яворів** (г., Львовск. обл.), **Миколаїв, Ана̀ньїв** и т. д. Тип характеризуется чрезвычайной продуктивностью в болгарском языке и умеренной — в украинском.

Названия с суффиксом -ин -о (-а, -е)

Основная характеристика топонимического суффикса **-ин** + оконч. не отличается от характеристики структурно-семантических связей суффикса **-ов (-ев)** + оконч. Однако он имеет и свои специфические черты: посредством него, кроме населенных пунктов, образуются и названия других географических объектов (преимущественно названия рек), он, как правило, присоединяется к основам существительных женского рода (или существительных с формой женского рода, ср. болг. **войво̀да** — м. р., укр. **сирота̀** — о. р.). Например: болг. **Люлино** (с., Варн. окр.), **Тамарино** (с., Ямболск. окр.), **Войводино** (с., Толб. окр.), **Вранино** (с., Толб. окр.), **Дъбравино** (с., Толб. окр.), **Ро́зино** (с., Пловд. окр.); укр. **Гришине** (с., Донецк. обл.), **Ізва̀ріне** (пгт, Ворошиловградск. обл.), **Березине́** (пгт, Одесск. обл.), **Гришина** (р., л. п. Быка, басс. Днепра), **Чаплина** (р., л. п. **Самары**, бас. Днепра), **Чорнухине, Сиротине́** (пгт, Ворошиловградск. обл.) и т. д. Встречаются, однако, и названия от основ существительных мужского рода: болг. **Ве́трино** (с., Варн. окр.), **Мостино** (с., Бург. окр.), **Попина** (с., Силистр. окр.); укр. **Леніне** (с., Одесск. обл.), **Ватутіне** (г., Черкасск. обл.). В последних двух примерах украинского языка наблюдается наложение морфем. В болгарском языке редки случаи, когда название водного объекта на **-ин-а** не связано с соответствующим географическим термином, напр., **Мо̀мино** (озеро), **Зла̀тина** (река). Посредством суффикса **-ин-о** в болгарском языке могут быть образованы географические названия от основ прилагательных, ср. **Хитрино** (с., Шуменск. окр.). Этот тип умеренно продуктивный в обоих языках.

Названия с суффиксом -ск- (-о, -е, -ий, -а)

Суффикс **-ск-** (**-ск-**+ оконч.), выступая в функции топонимического словообразовательного форманта, образует преимущест-

венно названия населенных пунктов и реже других географических объектов. Он присоединяется к именам существительным со значением лица, неодушевленного предмета и отвлеченного понятия. В некоторых случаях проявляется его адъективное происхождение, и он выражает оттенок релятивно-атрибутивного отношения. Например, болг. **Морско** (с., Бург. окр.), **Казашко** (с., Варн. окр.), **Пещерско** (с., Бург. окр.), **Изворско** (с., Варн. окр.), **Младежко** (с., Бург. окр.), **Бозвелийско** (с., Варн. окр.), **Винарско** (с., Бург. окр.), **Щипско** (с., Варн. окр.), **Манастирско** (с., Разгр. окр.); укр. **Азовське** (пгт, Крымск. обл.), **Козацьке** (пгт, Херсонск. обл.), **Бакальське** (оз. на Крымск. п-ове), **Акташське** (оз. на Крымск. п-ове), **Братське** (пгт, Николаевск. обл.), **Лиманське** (пгт, Одесск. обл.), **Пролетарське** (пгт, Донецк. обл.); **Комсомольский** (пгт, Ворошиловградск. обл.) и т. д.

В некоторых украинских топонимах суффикс выступает в осложненном виде: **Дубівський** (пгт, Ворошиловградск. обл.), **Ясенівський** (пгт, Ворошиловградск. обл.), **Гресівський** (пгт, Крымск. обл.) и т. д. Специфическим для восточнославянских языков является образование названий населенных пунктов на **-ск.** В болгарском языке такого типа нет. Ср. **Артемівськ** (г., Донецк. обл.), **Бердянськ** (г., Запорожск. обл.), **Генічеськ** (г., Херсонск. обл.), **Шахтарськ** (г., Донецк. обл.), **Щорськ** (пгт, Днепропетр. обл.) и т. д. Тип названий на **-ск-** + оконч. умеренно продуктивный в обоих языках.

Названия с суффиксом -ец (-ец')

Топонимический суффикс **-ец** (укр. **-ец'**) присоединяется к основам существительных, обозначающих лица, одушевленные и неодушевленные предметы, и к основам прилагательных[2]. Ср. болг. **Гълъбец** (с., Бург. окр.), **Соколец** (с., Бург. окр.), **Звездец** (с., Бург. окр.), **Медовец** (с., Варн. окр.), **Царевец** (с., Толб. окр.), **Дебелец** (с., Варн. окр.), **Равнец** (с., Бург. окр.), **Рошковец** (верш. горы Странджи), **Брястовец** (с., Бург. окр.); **Богданец*** (около с. Лечевци, Кюстенд. окр.), **Атанасец*** (около с. Игралище, Благоевгр. окр.)[3]; укр. **Ровець** (р., п. п. Южн. Буга), **Ясенець** (р., п. п. Словечны, бас. Днепра), **Мшанець** (р., п. п. Южн. Буга; л. п. Днестра), **Бобринець** (г., Кировогр. обл.), **Єланець** (с., Николаевск. обл.), **Інгулець** (г., Днепропетр. обл.; р., п. п. Днепра), **Волівець** (пгт, Закарп. обл.), **Володимирець** (пгт, Ровенск. обл.), **Липовець** (пгт, Винницк. обл.), **Буковець** (хребет укр. Карпат), **Лисець** (пгт, Ив.-Франк. обл.; с., Хмельницк. обл.) и т. д.

---

[2] Более подробно об этом суффиксе в болгарском языке см.: Заимов Й. Български топонимични наставки. — Onomastica, VII, 1961, стр. 199.

[3] Звездочкой обозначены примеры других авторов. Здесь — примеры Й. Заимова, указ. соч.

В болгарском языке посредством этого суффикса образуются преимущественно названия населенных пунктов и сухих местных объектов, в украинском же еще образуются названия рек. Самое характерное различие между болгарским и украинским языками здесь заключается в том, что в болгарском суффикс **-ец** не придает уменьшительности и не исполняет разграничительной функции, а в украинском часто встречаются словообразовательные ряды (типа **Інгул — Інгулéць, Бобèр — Бòбрик, Бòбринець, Бòбриця, Бобрíвка, Бобрòвиця**), в которых суффиксы, в том числе **-ець**, имеют и разграничительную функцию и нередко являются указателями величины названного объекта по сравнению с другим, основным или соседним объектом.

Названия с суффиксом -ица (-ця)

Суффикс **-ица** — один из продуктивнейших топонимических формантов в болгарском языке, который легко присоединяется к именам существительным (собственным и нарицательным), прилагательным и причастиям и образует множество названий населенных пунктов, сухих природных объектов, рек и балок[4]. По сочетаемости и функционированию украинский суффикс **-иця** существенно не отличается от болгарского. Однако он характерен для северо-западных и центральных районов и значительно реже встречается в Причерноморье, тогда как болгарские названия равномерно распределены по всей территории страны. Примеры: болг. **Водица** (с., Варн. окр.), **Виница** (с., Варн. окр.), **Кошàрица** (с., Бург. окр.), **Ръжица** (с., Бург. окр.), **Твърдица** (с., Бург., окр.), **Топòлница** (с., Бург. окр.), **Безвòдица** (с., Толб. окр.), **Голица** (с., Варн. окр.), **Гостилица** (с., Габр. окр.), **Станимирица*** (мест. ок. г. Малко Търново), **Лопушница** (р., п. п. Резовской р., бас. Черного моря), **Дренковица** (р., п. п. Караагача, бас. Черного моря), **Стеницата** (скал. возв. около с. Разделна, Варн. окр.), **Двойница** (р., бас. Черного моря), **Елéшница** (р., п. п. Камчии, бас. Черного моря); укр. **Бíла Криниця** (пгт, Херсонск. обл.), **Бòбриця** (р., п. п. Днепра), **Бистриця** (р., п. п. Днестра), **Лòмниця** (р., п. п. Днестра), **Сéльниця** (р., п. п. Южн. Буга), **Вітлиця** (р., п. п. Припяти, бас. Днепра), **Вíнниця** (г., обл. центр), **Дубрóвиця** (г., Ровенск. обл.), **Медéниця** (пгт, Львовск. обл.), **Близниця** (верш. укр. Карпат), **Бійчиця** (р., л. п. Мельницы, бас. Днепра), **Східниця** (пгт, Львовск. обл.) и т. д.

В большинстве своем украинские названия на **-иця**, как и бол-

[4] Интересные наблюдения и обобщения об этом суффиксе есть у Ст. Младенова. (Имената на десет български реки. — Списание на Бълг. акад. на науките, кн. X, 1915, стр. 60 и у Заимова И. Български топонимични наставки. — Onomastica, ч. VII, 1961, стр. 195 и ч. VIII, 1963, стр. 133).

гарские, не выражают уменьшительности, но в некоторых речных названиях, наряду с разграничительной функцией, суффикс служит и для придания такого оттенка, ср. **Сула̀** — **Сулица, Тур'я** — **Туриця, Луква** — **Луквица, Вòрскла** — **Вòрсклица** и т. п.

Названия с суффиксом -ци и его производными

Подробная характеристика географических названий на **-ци** содержится в работах Й. Заимова, Владислава Любаша и Д. Г. Бучко[5], поэтому останавливаться на происхождении, сочетаемости и функциях этого форманта нет необходимости.

Названия с суффиксом **-ци** составляют общеславянский топонимический тип с ярко выраженной локализацией. В Болгарии он особенно характерен для центральных районов страны (горной цепи Старой планины), а на Украине — для северо-западных и центральных районов. Судя по характеру названий и их локализации (Толбухинский и Варненский округ, редко Бургасский) большинство из них, вероятно, появилось в районах Болгарского Причерноморья поздно (примерно в период активного переселения жителей центральных горных районов после освобождения от турецкого ига). В областях украинского Причерноморья нами не засвидетельствовано ни одного названия данного типа. Ср. болг. **Лòвчанци** (с., Толб. окр.; ср. г. **Лòвеч**, его жители — **лòвчанци**), **Козлодуйци** (с., Толб. окр.; ср. г. **Козлодуй** на Дунае), **Врачанци** (с., Толб. окр.; ср. г. **Враца**, его жители — **врачанци, врачани**, разг. **врачанлии**), **Рилци** (с., Толб. окр.; ср. г. **Рила** и гора **Рила**), **Кóтленци** (с., Толб. окр.; ср. г. **Котел**, Слив. окр.), **Примòрци** (с., Толб. окр.), **Одринци** (с., Толб. окр.), **Бдинци** (с., Толб. окр.), **Калиманци** (с., Варн. окр.), **Тутраканци** (с., Варн. окр.), **Присéлци** (с., Варн. окр.), **Шкòрпиловци** (с., Варн. окр.), **Новосéлци** (с., Бург. окр.), **Черноземци** (с., Бург. окр.); укр. **Бабинці** (пгт, Киевск. обл.), **Мòринці** (с., Черкасск. обл.), **Калюжинці** (с., Черниговск. обл.), **Іллінці** (пгт, Винницк. обл.), **Більшівці, Букàчівці** (пгт, Ив.-Франк. обл.), **Дáшківці** (с., Винницк. обл.), **Дунáївці** (г., Хмельницк. обл.) и т. д. В украинской топономии встречаются и названия рек, ср. **Щербинці** (р., л. п. Чернели, бас. Дуная), **Брóнці** (р., п. п. Трудницы, бас. Днестра).

---

[5] См. Заимов Й. Заселване на българските славяни на Балканския полуостров. — В кн.: Проучване на жителските имена в българската топонимия. София, 1967; Бучко Д. Г. Географічні назви на -івці на Поділлі.—Тези доповідей Подільської історико-краєзнавчої конф. Хмельницький, 1965. Lubaś W. Patronimiczne nazwy miejscowe z formantem. -li, -ovci, -evci, -inci w jezyky Howenskim. — Onomastika, 1971, X, стр. 18.

Названия с суффиксом -ка и его производными

Суффикс **-ка** очень продуктивен в народных говорах и в болгарском литературном языке, в болгарской топонимии встречается редко; присоединяется к именам существительным, прилагательным и причастиям[6]. В отличие от болгарского языка украинский язык характеризуется большой продуктивностью типа географических названий на **-ка**, что находит отражение в приморских областях. Ср. болг. **Николаевка** (с., Варн. окр.), **Чукарка** (с., Айтосск. р-н, Бург. окр.), **Велека** (р., бас. Черного моря), **Моравка** (с., Тырговиштск. окр.), **Добромирка** (с., Габровск. окр.), **Зеленка** (улица г. В. Тырново); укр. **Аджамка** (р., л. п. Ингула, бас. Южн. Буга), **Довжанка** (р., п. п. Серета, бас. Днестра), **Баштанка** (пгт, Николаевск. обл.), **Чаплинка** (пгт, Херсонск. обл.), **Розівка** (пгт, Запорожск. обл.), **Щебетівка** (пгт, Крымск. обл.) и др.

Суффикс **-ка** в болгарском литературном языке образует обычно уменьшительно-ласкательные имена, топонимические же названия как в болгарском, так и в украинском языках уменьшительного значения не имеют.

Названия с суффиксом -ен (-ен')

Тип географических названий с суффиксом **-ен** непродуктивен в болгарском и украинском языках[7]. Этот суффикс в болгарском языке образует в основном названия населенных пунктов и сухих местных объектов. В украинской топонимии встречается значительное количество речных названий на **-ен'**. Ср.: болг. **Китен** (с., Варн. и Бург. окр.), **Мъглен** (с., Бург. окр.), **Аврен** (с., Варн. окр.), **Млечен** (с., Варн. окр.), **Зимен** (с., Бург. окр.), **Рожден** (с., Бург. окр.), **Просечен** (с., Бург. окр.), **Белеврен** (с., Бург. окр.); укр. **Китень** (мыс на Крымск. п-ове), **Коростень** (г., Житомирск. обл.), **Кильтень** (р., л. п. Большой Выси, бас. Южн. Буга), **Сирень** (р., л. п. Горыни, бас. Днепра), **Кильчень** (р., п. п. Самары, бас. Днепра), **Ігрень** (г., Днепропетр. обл.), **Стрижень** (р., п. Десны), **Чертень** (р., л. п. Словечной, бас. Днепра), **Клевень** (р., п. п. Сейма, бас. Днепра), **Шестень** (р., л. п. Ужа, бас. Днепра) и др.

Названия с суффиксом -ан (-ан')

Непродуктивный славянский словообразовательный тип с суффиксом **-ан (-ян)** тоже рассматривается Ив. Дуриданoвым как не-

[6] Ср. Заимов И. Български топонимични наставки. — Onomastica, ч. VIII, 1963, стр. 157.

[7] Ср.: Дуриданов Ив. За някои редки словообразователни типове в българската топонимия с успоредици от другите слав. езици. — Славистичен сборник, т. I (Езикознание). София, 1958, стр. 207.

продуктивный. В областях болгарского Причерноморья всего несколько названий может быть отнесено к этому типу. Гораздо больше названий встречается в украинских приморских областях и на территории других областей Украины. В изучаемых районах есть названия с завершением слова **-ан (-ян)** турецкого происхождения, которые при затруднительном определении этимологии неправильно могут быть отнесены к группе славянских образований. Названия с суффиксом **-ан** в болгарском языке: **Венчан** (с., Варн. окр.), **Барган** (с., Бург. окр.), **Бързан*** (колодец около с. Косово, Кюстенд. окр.), **Вишан** (с., Словенск. окр.), **Турян/Турен*** (с., Смолянск. окр.), **Смочан*** (с., Ловеч. окр.), **Брежана*** (часть села Търновци, Кырдж. окр.); украинские названия: **Березань** (остров в Черном море; р., впадает в Черное море), **Саврань** (пгт, Одесск. обл.), **Савранка/Саврань** (р., п. п. Южн. Буга), **Рогань** (р., л. п. Уд, бас. Дона; пгт, Харьк. обл.), **Комишани** (пгт, Херсонск. обл.), **Бережани** (г., Терноп. обл.), **Гнівань** (пгт, Винницк. обл.), **Дорогань** (р., п. п. Случи, бас. Днепра). Названия вероятного тюркского происхождения: **Тархан** (мыс на Крымск. п-ове), **Саксагань** (р., л. п. Ингульца), **Курушан** (р., п. п. Крульмана, бас. Молочной), **Басман** (вершина Крымск. гор) и др.

В болгарском и украинском языках названия могут быть расширены другими суффиксами, ср. болг. **Гешаново** (с., Толб. окр.), **Карапово** (с., Бург. окр.), **Бистраница*** (около с. Върбовка, Габровск. окр.); укр. **Вільшанка/Вільшана** (р., п. п. Днепра), **Березанка** (р., л. п. Роси, бас. Днепра), **Уманка** (р., бас. Южн. Буга; ср. Умань, г. Черкасск. обл.).

Названия с суффиксом -ел (-ел')

Среди украинских географических названий есть небольшая группа с суффиксом **-ел'**. Нами не засвидетельствованы названия данного типа в районах болгарского Причерноморья, но он известен в болгарском литературном языке и в топонимии других районов страны, ср. **Въбел** (с., Тырговиштск. окр.), **Костел** (с., В. Тырновск. окр.), а также **кърпел**, диал. «полено», **кутел**, диал. «деревянный сосуд», **стубел** «выдолбленный ствол дерева, устанавливаемый на источнике; колодец или источник с таким стволом», **вртел** «затруднения, возня» и т. п. Украинские географические названия: **Кастель** (верш. Крымск. гор), **Чучель** (верш. Крымских гор), **Ковель** (г., Волынск. обл.), **Купіль** (р., п. п. Студеницы, бас. Днепра), **Сукіль, -лю** (р., л. п. Свичи, бас. Днестра), расширенное другими суффиксами **Шабельківка** (пгт, Донецк. обл.) и др. Тип непродуктивный в обоих языках.

---

* Примеры Ив. Дуриданова.

Названия с суффиксом -ава

Названия с суффиксом **-ава** не характерны для районов болгарского и украинского Причерноморья, но они встречаются в остальных частях обеих республик. Украинские географические названия значительно превышают по количеству болгарские структурные эквиваленты и отличаются от них еще тем, что в большинстве своем обозначают реки. Например: болг. **Гроздава** (местность около г. Костенец, Пазардж. окр.), **Красава** (с., Соф. окр.), **Тъмава** (часть с. Немково, Кырджал. окр.), **Търнава** (с., Врачанск. окр.) (примеры Ив. Дуриданова, указ. соч.); укр. **Боржава** (гора в районе укр. Карпат; р., п. п. Тисы), **Дашава** (пгт, Львовск. обл.), **Полтава** (г., обл. центр), **Тернава** (р., л. п. Днестра), **Іршава** (р., п. п. Боржавы, бас. Дуная; пгт, Закарпатск. обл.), **Русава** (р., л. п. Днестра), **Жижава** (р., п. п. Стрыя, бас. Днестра), **Олава** (р., п. п. Сулы, бас. Днепра), **Удава** (р., л. п. Псла, бас. Днепра). Характерно для болгарских и украинских названий то, что суффикс присоединяется к корню мотивирующего слова.

Названия с суффиксом -ище

Топонимический тип с суффиксом **-ище** был продуктивным в славянских языках, о чем свидетельствует количество и распространение названий. В украинском языке по этому типу образованы и речные названия. Ср.: болг. **Бранище** (с., Толб. окр.), **Оборище** (с., Толб. окр.), **Черковище** (возвыш. Вост. части Ст. пл-ны), **Долище** (с., Варн. окр.), **Оброчище** (с., Толб. окр.), **Изворище** (с., Бург. окр.), **Търговище** (г., окр. центр), **Пчелище** (с., В. Тырн. окр.), **Манастирище** (с., Плевенск. окр.); укр. **Городище** (г., Черкасск. обл.; пгт, Ворошиловградск. обл.), **Річище** (р., л. п. Днепра), **Гнійнище** (р., п. п. Моствы, бас. Днепра), **Монастирище** (пгт, Черкасск. обл.), **Погребище** (пгт, Винницк. обл.), **Рожище** (пгт, Волынск. обл.), **Ставище** (пгт, Киевск. обл.). В настоящее время тип не продуктивен.

Названия с суффиксом -га

В Варненском округе есть село с названием **Овчага,** которое нам не удалось подкрепить дополнительными примерами из топонимии болгарского Причерноморья. Но в украинской топонимии имеется ряд названий рек на **-га,** ср. **Царега** (р., впадает в Черное море), **Чага** (р., л. п. Когильника), **Алияга**[8] (р., впад. в оз. Китай, Одесск. обл.), **Буга** (р., п. п. Звездаля, бас. Днепра), **Луга** (р., п. п. Зап. Буга). **Свига** (р., л. п. Десны, бас. Днепра), **Ствига**

[8] Возможно, тюрк. Али-ага(?).

(р.) п. п. Припяти, бас. Днепра) и т. п., а также русск. **Ладога, Калуга.** Очевидно, подобные названия представляют редкий топонимический тип с суффиксом **-га** (**-ага, -ега, -ога, -ига, -уга**) славянского происхождения. Подтвердить это могут некоторые слова литературных славянских языков, напр.: болг. **влага,** рус. **влага,** укр. **волога,** в польском есть слово wtoczega,, болг. **комунига** (растение), рус. **слега** «толстая жердь, брус», экспрессивные: болг. **фашага** «отъявленный фашист», рус. **бедняга** и т. д.

II. Географические названия, образованные посредством морфолого-синтаксического способа

Этим способом создаются новые лексические единицы в результате перехода слов одного класса в другой[9]; в топонимии он широко распространен. Существительные и прилагательные или в форме множественного числа, или родительного падежа в основной форме в этом случае приобретают новые структурно-грамматические свойства, новую семантику. В этом отношении основное различие между болгарскими и украинскими названиями состоит лишь в использовании форм род. падежа в украинском (ср. **Леніна,** неизм. — село Одесск. обл. от полной формы **«село імені Леніна»**) и в употреблении в болгарском, обычно в названиях объектов местности, артикля (ср. **Тепето** — возвыш. южнее с. Ветрино, Варн. окр.).

Географические названия, образованные от имен существительных

а) **Названия от имен собственных:** болг. **Толбухин** (г., окр. центр), **Бенковски** (с., Варн. окр.), **Мичурин** (г., Бург. окр.), **Стефан Караджа** (с., Варн. окр.), **Варвара** (с., Бург. окр.), **Боряна** (с., Варн. окр.), **Богдан** (с., Толб. окр.), **Маринка** (с., Бург. окр. и река, впадает в Черное море), **Страхил** (с., Варн. окр.), **Свети Иван** (остров в Черном море, ок. г. Сезопола) и т. д.; укр. **Щорс** (г., Черниговск. обл.), **Кірова** (пгт, Донецк. обл.), **Фрунзе** (пгт, Ворошиловградск. обл.), **Артема** (г., Донецк. обл.), **Карла Маркса** (пгт, Донецк. обл.), **Седова, -е** (пгт, Донецк. обл.), **Цецилія** (р., л. п. Гнилого Тикича, бас. Южн. Буга) и др. Этот тип в болгарском языке значительно более продуктивен, чем в украинском.

б) **Названия от имен, лиц по профессии или прозвищ:** болг. **Юнак** (с., Варн. окр.), **Граничар** (с., Бург. окр.), **Близнаци** (с., Варн. окр.), **Каменар** (с., Бург. окр.), **Вратарите** (с. Толб. окр.),

---

[9] Ср. Шанский Н. М. Очерки по русскому словообразованию. М., 1968, стр. 263.

Харамията (лес, на сев.-вост. с. Бенковски, Варн. окр.), **Гпура** (возвыш., южнее с. Соколово, Бург. окр.), **Грънчара** (возвыш., западнее г. Мичурин, Бург. окр.), **Ходжата** (возвыш., на юго-вост. с. Кости, Бург. окр.); укр. **Близнюки** (пгт, Харьковск. обл.), **Старуха** (р., п. п. Десны, бас. Днепра), **Бабка** (р., п. п. Сев. Донца, бас. Дона).

в) **Названия от существительных, обозначающих животных и птиц, неодушевленные предметы и отвлеченные понятия:** болг. **Чайка** (с., Варн. окр.), **Круша** (с., Варн. окр.), **Метличина** (с., Варн. окр.), **Череша** (с., Бург. окр.), собират. **Брестак** (с., Варн. окр.), **Извор** (с., Бург. окр.), **Стожер** (с., Толб. окр.), **Въглен** (с., Варн. окр.), **Рудник** (с., Бург. и Варн. окр.), **Светлина** (с., Бург. скр.), **Веселие** (с., Бург. окр.), **Дружба** (курорт на сев. г. Варны), **Геферича** (возвыш. вост. с. Аврен, Варн. окр.), **Гераня** (колодец вост. с. Водица, Варн. окр.), **Изгрев** (с., Варн. и Бург. окр.) — всего свыше сорока названий; укр. **Чайка** (оз. на сев. Крымск. п-ова), **Бобер** (р., п. п. Случи и п. п. Ужа, бас. Днепра), **Вовк** (р., п. п. Южн. Буга), **Жеребець** (р., п. п. Конки, бас. Днепра), **Вишня** (р., п. п. Южн. Буга), **Береза** (р., л. п. Десны, бас. Днепра), **Терн** (р., п. п. Сулы, бас. Днепра), **Гать** (р., п. п. Случи, бас. Днепра), **Антрацит** (г., Ворошиловградск. обл.), **Мельница** (р., л. п. Горыни, бас. Днепра), **Дружба** (с., Херсонск. обл.), **Щастя** (г., Ворошиловградск. обл.), **Жовтень** (пгт, Ив.-Франк. обл.) и т. д. Тип продуктивный в обоих языках. В болгарском языке почти исключительно образуются названия населенных пунктов и других объектов, кроме названий рек, в украинском же преобладающими являются именно названия рек. Топонимы, образованные от названий животных, в болгарском языке встречаются значительно реже, чем в украинском.

Географические названия, образованные от имен прилагательных

В болгарской топонимии Причерноморья сравнительно немного названий, образованных посредством полной субстантивации прилагательных, ср. **Бяла** (с., Варн. окр.) **Черноок** (с. Варн. окр.), **Равно** (с., Разгр. окр.), **Разделна** (с., Варн. окр.), **Черковна** (с., Варн. окр.), **Равна** (с., Варн. окр.) и др. Нами были отмечены географические названия с суффиксами **-ск-о, -ин-о,** превратившимися в топонимические форманты и утратившими посессивную и релятивную функцию адъективных формантов. Подобное явление наблюдается и в названиях на **-н-а** (ср. **Яребична, Черковна**). По-видимому, в болгарском языке существует закономерность перехода некоторых адъективных суффиксов в собственно топонимические путем субстантивации прилагательных. Но эта закономер-

ность действует лишь в отношении образования названий населенных пунктов. Те же самые прилагательные при обозначении других объектов не достигают степени полной субстантивации и, хотя находятся близко к ней, все еще нуждаются в поддержке существительного, называющего объект, ср. **Провадийска река** (ср. неофициальный вариант: р. **Провадийска**), **Златина река** (ср. с. **Златина**), **Мандренско езеро** (в Бург. окр.), **Лободово кале** (возвыш., сев. с. Веселие, Бург. окр.) и т. п. Полная субстантивация прилагательных поддерживается обычно определительным членом: **Гърбавото** (возвыш.), **Самодивското** (озеро) и т. п.

Подобное явление наблюдается и в украинской топонимии, но здесь субстантивация прилагательных широко используется и при образовании названий рек, островов и т. п. Например, **Веселе** (пгт, Запорожск. обл.), **Довгий** (остров в Черном море, Херсонск. обл.), **Біле** (пгт, Ворошиловградск. обл.), **Жовтневе** (г., Николаевск. обл.), **Вишневе** (пгт, Днепроп. обл.), **Приморське** (пгт, Донецк. обл.), **Дубова** (р., п. п. Тилигула), **Водяна** (р., л. п. Быка, бас. Днепра), **Свинна** (р., впад. в Черное море), **Чорна** (верш. Крымск. гор; р. на Крымск. п-ове), **Сніжне** (г., Донецк. обл.), **Північне** (пгт, Ворошиловградск. обл.), **Біла** (р., п. п. Айдара, бас. Дона), **Бирючий** (остров в Азовск. море, Херсонск. обл.) и т. д.

III. Географические названия тюркского происхождения

Появление географических названий тюркского происхождения на Украине и в Болгарии вызвано сходными причинами, обусловленными развитием исторических судеб этих стран. Влияние тюркских народов происходило в разное время и в разной степени, но оно привело к формированию общих закономерностей в развитии топонимических систем украинского и болгарского языков. Топонимы тюркского происхождения имеют свои трудности, однако изучаться они должны наряду с исследованием топонимов славянского происхождения, так как между ними существуют тесные взаимоотношения структурного, фонетического, лексического и морфологического характера. Это связано прежде всего с усвоением и приспособлением инопязычных названий к системе болгарского или украинского языков. Области Западного и Северного Причерноморья являются благодатным объектом сопоставительного изучения такого типа топонимов.

Сложные названия, состоящие из прилагательного и существительного

В болгарской топонимии: **Ачбаир** (возвыш. около с. Пещерско, Бург. окр.), **Курудере** (р., в сев. части Бург. окр.), **Ескикъшла**

(возвыш. около с. Медово, Бург. окр.), **Кабаюк** (курган около г. Толбухина), **Бююкбаир** (возв., вост. с. Рудник, Бург. окр.), **Кумлудере** (р., л. п. Камчии), **Канлъгьол** (оз. около с. Стожер, Толб. окр.), **Каялъдере** (р., п. Средецкой р., бас. Мандр. оз., Бург. окр.), старые названия сел **Саръ-Муса** (Толб. окр.), **Кара-Ахмед** (Толб. окр.), **Ени-кьой** (Варн. окр.) и т. д. В украинской топонимии: **Єнікале** (мыс на вост. Крымск. п-ова), **Ески-Кармен** (пещерн. г. в Крымск. горах), **Аджігол** (мыс на поб. Черного моря, Николаевск. обл.), **Сарису** (р., л. п. Б. Карасевки, бас. Салгира), **Біюк-Карасу** (р., п. п. Салгира, Крымск. п-ов), **Кизил-Яр** (оз. на Крымск. п-ове), **Карадаг** (верш. Крымск. гор), **Курушан** (р., п. п. Крульмана, бас. Молочной), **Са(в)ур-Могила** (верш. Донецк. кряжа, Донецк. обл.) и т. п. Некоторые из названий не подчиняются славянскому словоизменению и остаются неизменяемыми (в укр. **Єнікале, Сарису**), другие полностью адаптируются. Большинство названий довольно легко включается в славянский словообразовательный процесс (болг. **Съръгьол — Съръгьолска река,** укр. **Акташське).**

Сложные названия, составленные из двух существительных

В болг. топонимии: **Курталан** (возвыш. около с. Черноград, Бург. окр.), **Таушантепе** (возвыш., сев. с. Рудник, Варн. окр.), **Куртдере** (р., п. п. Хаджийской р., бас. Черного моря), **Пашадере** (р., впад. в Черное море), **Чардактарла** (местность, южн. с. Винарско, Бург. окр.), **Пазартепе** (возвыш., южн. с. Камено, Бург. окр.), **Сюлеймандере** (р., п. Сухой реки в Толб. окр.), **Ташчешме** (источн., сев. с. Войводино, Варн. окр.) и т. д. В украинской топонимии: **Чуфут-Кале** (пещеры в Крымск. горах), **Ташбунар** (р., бас. оз. Катлабух, Одесск. обл.), **Демір-Капу** (вершина Крымск. гор), **Каїнкула** (р., п. п. Молочной, бас. Днепра), **Алібей** (оз. в Одесск. обл.), **Киз-Аул** (мыс на юге Крымск. п-ова), **Тай-Коба** (верш. Крымск. гор), **Татарбунари** (Одесск. обл.) и т. д.

Названия с суффиксом -лък (-лик, -лук, -люк)

Нарицательные существительные, образованные посредством суффикса **-лък** (соотв. с фонетическими вариантами), часто переходят в разряд топонимов. Ср. в болгарской топонимии: **Бакърлъка** (возвыш., вост. с. Росен, Бург. окр.), **Пъндъклък** (мест., сев. с. Л. Каравелово, Варн. окр.), **Габърлък** (возвыш., сев. с. Българово, Бург. окр.), **Кобуклука** (мест. около г. Толбухина), **Ескинлика** (возвыш., южн. с. Люляково, Бург. окр.), старые названия сел: **Куванлък** (Варн. окр.), **Къзълък** (Бург. окр.) и т. п. В украинской топонимии: **Базавлук** (о-в на Днепре, ниже порогов), **Бузлук** (пе-

щера в Крымских горах), **Ташлик** (р., л. п. Алияги, бас. оз. Китай), **Томашлик** (р., л. п. Днестра), **Кагарлик** (р., л. п. Синюхи, бас. Южн. Буга), в составных названиях **Гнилий Ташлик** (р., л. п. Тясмина, бас. Днепра), **Малий Утлюк** (р., впад. в Утлюцкий лиман, Азовск. море); **Мокрий Ташлик** (р., л. п. Тясмина, бас. Днепра) и т. п. Иногда в топонимах наблюдается сочетание славянских и неславянских элементов (ср. болг. **Бакърлък-а, Габър + лък**, укр. **Великий, Гнилий, Сухий + Ташлик**), изменение звучания, подчинение славянской словоизменительной и словообразовательной системам.

Названия с суффиксом -лар

Морфема **-лар** в турецком языке служит для образования форм множественного числа. В болгарском и украинском языках в названиях турецкого происхождения она десемантизируется и нередко расширяется добавочными элементами (обычно с функцией окончания). Ср. старые названия в болг. топонимии: **Дуваларе** (с., Бург. окр.), **Караджиларе** (с., Бург. окр.), **Дуранлари** (с., Толб. окр.), укр. **Адалари** (скалы на Черном море, Крымск. п-ов) и т. п.

Названия с суффиксом -джи

В болгарской и украинской топонимии встречаются названия с суффиксом **-джи** тюркского происхождения. Первоначальное значение профессии в географических названиях ослаблено и восстанавливается лишь этимологически. Например: в болг. **Арабаджията** (водоем, южн. г. Кубрат, Разгр. окр.), в укр. **Демерджі** (вершина Крымск. гор). В сложных названиях: **Есерджичешме** (источник ок. с. Енево, Толб. окр.), **Арабаджидере** (р., п. Сухой реки в Варн. окр.), **Демерджі-Яйла** (массив Крымск. гор), **Північне Демерджі** (вершина Крымск. гор) и т. п.

Названия с суффиксом -лъ

В болгарской и украинской топонимии есть названия, которые образовались посредством субстантивации тюркских прилагательных на **-l, -li**, при этом они были приспособлены к фонетической и морфологической системе болгарского и украинского языков. Ср.: старые названия сел в болгарской топонимии **Джевизлии** (Варн. окр.), **Караманли** (Толб. окр.), **Фъндъклии** (Варн. окр.), **Даутлии** (Бург. окр.), **Отманли** (Бург. окр.), в украинской топонимии **Багайли** (оз. на Крымск. побер. Черного моря), **Кайраклія** (р., впад. в оз. Сафьян, Одесск. обл.), **Саваклій** (р., п. п. Сухоклеи, бас. Южн. Буга), **Чичиклія** (р., п. п. Южн. Буга), **Юшанли** (р., л. п. Молочной, бас. оз. Молочного).

Болгарский язык, испытавший на себе значительно бóльшее влияние турецкого языка, воспринял множество лексических и грамматических единиц, приспособив их к своим условиям. В топонимии наиболее характерным явлением процесса приспособления можно считать присоединение определительного члена, ср. **Текето** (источн. ок. с. Л. Каравелово, Варн. окр.), **Хисара** (возвыш. ок. с. Ген. Киселово, Варн. окр.), **Гяура** (возвыш. южн. с. Соколово, Бург. окр.), **Каваците** (бухта на побер. Черного моря, Варн. окр.), **Суватите** (стар. назв. села в Бург. окр.) и т. д. Необходимо детальное изучение многосторонних явлений интерференции в процессе взаимодействия болгарского и украинского с тюркскими языками.

К. Е. ГАГКАЕВ
Одесса

НЕСЛАВЯНСКАЯ ТОПОНИМИКА ПОДНЕСТРОВЬЯ И ЕЕ ИСТОРИКО-ЛИНГВИСТИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ

Первые упоминания о территории Прутско-Днестровского междуречья восходят к Геродоту (V в. до н. э.) и Скилаку Карианскому (IV в. до н. э.). Указываются два гидронима: **Тирас (Тир-Тира-Тирас-Тирис) — Днестр**, молд. **Нистру** и **Пората (Пирет) — Прут**, молд. **Пруту**[1]. Отмечается, что Тирас протекал по земле скифов, и вся территория Поднестровья входила в состав Скифии. Прутско-Днестровское междуречье было как бы границей между скифами и дако-фракийцами. По Геродоту, у устья **Тираса** жили эллины в своих **тиритах** (колониях). Известны названия некоторых греческих колоний начиная с V в. до н. э.: **Неоптолемон** (от антропонима **Неоптолем** сына Ахилла, царя Эпирского), **Офиусса** «Змеиный остров», **Кремнискос** (от греч. **кремны** «кручи, крутизна»), **Ликостоспон** (от греч. **ликос** «волк», также гидроним в Сарматии), **Аншфили** (?)[2]. Плиний Старший (I в. н. э.) сообщает, что на берегу «знаменитой реки» **Тираса** расположена колония того же названия, которая раньше называлась **Офиуссой**, а по Геродоту — **Окиа**. Колония была основана еще финикийцами, а греки появились здесь около 340 г. до н. э.[3]. В «Описании Круга земного» римского поэта IV в. н. э. Руфа Феста Авиена **Офиуссой** назывался современный мыс **Рока** на Пиренейском п-ове. Такая же противоречивость и неопределенность сведений об ойкониме **Никония**.

[1] Античная география. Географгиз, М., 1953, стр. 42—43.
[2] Федоров Г. Б. Население Прутско-Днестровского междуречья. М., 1960, стр. 12.
[3] Античная география, стр. 247.

До недавнего времени считалось, что это название **Тиры,** данное им милетскими выходцами[4]. Более достоверна, видимо, этимология, согласно которой **Никониа** основана в честь богини победы **Ники** в VII—VI вв. до н. э., причем археологические следы этой колонии были обнаружены у с. Роксаланы Овидиопольского р-на, т. е. на противоположном берегу Днестровского лимана[5].

Ввиду непостоянства этнического состава населения Поднестровья для топонимов и гидронимов этого района свойственен параллелизм употребления: наряду с более древними, античными именами в документах встречаются новые наименования. Примечательно в этом отношении название **Тираса (Тиры).** Гидроним **Тирас** возник из иранского прилагательного tura — «быстрый, сильный». **Тирас** дал ойконим **Тира. Тира,** так же, как и другие западнопонтийские греческие колонии — **Аполлония, Одесс, Томы, Истра, Дионисополь, Коллатис, Месемория,** — возникла в конце VII — начале VI в. до н. э. из числа переселенцев из Милета[6]. **Тира** была промежуточной станцией на торговом пути из **Ольвии,** расположенной в устье **Гипаниса** (Буга), в упомянутые города-колонии Западного Причерноморья[7]. Уже в древности **Тира** имела параллельное название — **Агалинг.** Существует двоякое объяснение этимологии ойконима **Агалинг:** по мнению В. Томашека, **Агалинг** имеет восточногерманское происхождение и объясняется из готского прилагательного aglus «трудный» с суффиксом -ung; по мнению В. П. Петрова, приводящего более убедительные аргументы, окончание (суффикс) было присоединено к первой части двучленного этнонима **агатирсы: ага (л)+тирс=тирас.** У второй части этнонима прямое совпадение с древним названием **Днестра — Тирас.** Таким образом, двойному названию племени **агатирсов** отвечает также двойное название реки **Днестра — Тирас-Агалинг**[8].

Двойным по составу является и современное название **Днестр.** Древнее наименование этой реки Danastius, Danaster, возможно, следует толковать как иранское dan+Istr «река Истр» (?) в соответствии с названием **Дуная:** перенос названия с одной реки на другую — обычное явление; ср. две **Двины,** два **Буга** и т. д.[9].

---

[4] Аккерман и его окрестности (путеводитель). Аккерман, 1895, стр. 45.

[5] «Знамя коммунизма», 1971, 26 ноября.

[6] Гайдукевич В. Ф. История античных городов Северного Причерноморья.—В кн.: Античные города Северного Причерноморья. М.—Л., 1955, стр. 28.

[7] Голубцова Е. С. Северное Причерноморье и Рим на рубеже нашего века. М., 1951, стр. 15.

[8] Петров В. П. Из этнонимики и топонимики Северного Причерноморья.—В кн.: Материалы по археологии Северного Причерноморья, в. 4. Одесса, 1962, стр. 227—228.

[9] Абаев В. И. Осетинский язык и фольклор, М.—Л., 1949, стр. 162; Петров В. П. Указ. работа, стр. 233—234; Георгиев В. Исследования по сравнительно-историческому языкознанию. М., 1958, стр. 254.

Так же, как **Тира**, ойконим **Истра** образовался от гидронима **Истр(иа)-Истрос** — древнего названия нижнего течения **Дуная (-Данувия)**, засвидетельствованного со времен Гесиода (VIII в. до н. э.); считают, что гидроним **Истр** имеет фракийское происхождение и образовался из и.-е.* is(a)ro-s с эпентезой t между s и r; его связывают с др.-инд. isira «сильный, мощный, буйный»[10]. Позднее гидроним **Дунай** вытеснил **Истр. Дунай (Дунавий)** — кельтское название (начиная с I в н. э.) верхнего и среднего течения той же реки. С вторжением кельтов на восток **Дунай (Дунавий)** стал обозначать и нижнее течение. Скифы имели свое название **Истра—Матоас**, объясняемое из иранского (скифского) maduvas, madvas и сравниваемое с вед. madati «кипеть, волноваться, клокотать». Скифы же давали свои названия некоторым левым притокам Дуная, в частности **Пруту, Напарису, Серету** и др. Гидроним **Прут** получил также общее признание как развитие иранского названия этой реки — **Поата-Пирет**, ср. осет. **форд-фурд** «большая река», «море». Современный гидроним **Прут** прозрачно сохраняет свою древнюю форму, но «выравнен по народной этимологии с русским и украинским словом **пруд**»[11]. Гидроним **Напарис** этимологически объясняется авест. napta, др.-инд. snap-ayati. Что же касается гидронима **Серет**, то у него двоякая этимология: фракийско-пелагская и иранская[12].

Начиная с VII—VI вв. Поднестровье становится для греков основным местом колонизации. Черное море представлялось для первопроходцев туманным, овеянным чудесными, а иногда трагическими преданиями. Не случайно греки долгое время его называли **понтом Аксинским**, т. е. «негостеприимным». Перевод этот дан по эвфемистическим соображениям. На самом деле, слово **аксинский** восходит к иранскому корню, ср. авест. axšaena «темный, черный». Название **Черное море**, турецк. Karadeniz, молд. **Маре нягри** считается переводом древнего иранского гидронима. Название происходит, очевидно, от обычного цвета воды **Черного моря**. Когда на берегах **Черного моря** появились многочисленные греческие колонии, оно было переименовано в **Эвксинский понт** «Гостеприимное море»[13]. В северо-западном Причерноморье раньше всего греческой колонизации подвергся черноморский остров **Березань**. Греки не оставили названия этого острова. Римляне, в частности Плиний Старший (I в. н. э.), говорит о каком-то безымянном «большом острове» этого района, но помещает его на реке

---

[10] Георгиев В. Указ. работа, стр. 254.
[11] Там же, стр. 255.
[12] Гайдукевич В. Ф. Указ. работа, стр. 30.
[13] Горбунова К. Е. Древние греки на острове Березань. Л., 1969, стр. 9—10.

Тирасе, на расстоянии 130 000 шагов от **Истра**[14]. Остров **Березань** был, несомненно, известен древним грекам, ибо здесь была расположена первая торговая рыбопромысловая база (эмпорий). Что касается топонима **Березань,** то одни лингвисты связывают его происхождение с иранскими языками, а другие — с названием русского языка (**береза-березовый-берестяной** «дерево с белой корой»), поскольку на острове был **березовый лес**[15]; существует и третье его толкование: современный топоним **Березань** — позднего происхождения и впервые был назван турками во время их господства на Черном море **Бирюк Юзень-аде,** что в переводе означает «Остров у впадания в море реки Волчьей». Считается, что от сокращения этих тюркских слов и появился современный топоним **Березань**[16]. На острове обнаружено святилище в честь **Ахилла Понтарха,** который, согласно греческой мифологии, был сыном Пелея и Фетиды и участвовал в походе греков против Трои.

Население нижнего Поднестровья никогда не было устойчивым. Здесь побывали не только скифские, но и многочисленные фракийские и нефракийские племена: даки, геты, бастарны, бессы, певкины, мезы, одрисы, бистоны, лаи, требаллы, тимохи и т. д. На рубеже III и II вв. до н. э. племена **Геродотовской Скифии** уступают место кельтским и германским племенам; на рубеже I и II вв., после разгрома Траяном гето-дакийских войск, здесь господствуют римляне (до 271 г.). **Римская Дакия** сильно влияла на население соседней территории, что отражается в топонимике края[17]. Так, **Скифская пустыня** античных авторов заменяется **Гетской пустыней,** после прихода в этот край турок, — **Ногайская степь** (тюрк. **Нугай-Топраги** от антропонима **Нугай-Ногай,** имени **ногайского** хана, владевшего **Буджаком** после монголо-татарского нашествия)[18]. **Буджак** — параллельное тюркское название географической области на морском побережье между устьями Днестра и Дуная. **Буджак** — перевод на тюркский язык греческого (византийского) «угол». Эта область действительно образует **угол** между запрутской Молдавией и так называемым **Траяновым валом** (нижним, существует и верхний). По сравнению с **Буджаком, Траяновы валы** оказались более устойчивым топонимом. Их параллельное название **Змиевы валы** (по внешней форме); во время колонизации территории Прутско-Днестровского междуречья **Траяновы валы** носили название валов **Грефтунгов**[19], по этнониму **грефтунгов** — одного из племен остроготов (по А. Марцеллину), разбито-

[14] Античная география, стр. 247.
[15] Белецкий А. А. Принципы этимологических исследований. К., 1950.
[16] Горбунова К. Е. Указ. работа, стр. 8, 43.
[17] Федоров Г. Б. Указ. работа, стр. 11.
[18] Історія міст і сіл Української РСР. Одеська область, 1969, стр. 285.
[19] Федоров Г. Б. Указ. работа, стр. 63.

го у Днестра гуннами (III—IV вв. н. э.). **Траяновы валы** — это земляные укрепления, сооруженные в I в. н. э. во время похода римского императора **Траяна** против даков и их вождя Децебала. По Вельтману («Начертания древней истории Бессарабии»), укрепления были построены не римлянами, а дакскими племенами (бастарнами) в войне против войск **Траяна.**

Поскольку на территории Поднестровья часто сменялись разные народы, новые племена и племенные объединения приносили новые наименования, и если не наблюдается перевода старых названий на язык новой народности, то прежние топонимы и гидронимы легко подвергаются процессу деэтимологизации. Неславянские наименования больше представлены у нижнего течения Днестра. Особенно много их появилось после вторжения монголо-татар в 1240 г. Печенеги, куманы, половцы, узы, татары постепенно заменили прежние скифские, дако-фракийские, германские и кельтские названия тюркскими, но некоторые прежние топонимы еще долго сосуществовали с новыми. Примечательна история иранского ойконима **Тира.** Поскольку к концу правления Антонинов (I—II вв.) **«Белый город»** оказался в пределах римской провинции, римляне дали ему название **Альба-Юлия.** Потомки римлян не остановились на этом названии: венецианцы после четвертого крестового похода (1204 г.) переименовали город в **Мон-Кастро,** или **Мавро-Кастро;** став столицей нижней Молдавии, крепость и город приобрели с 40-х гг. XV в. новое, молдавско-румынское название **Четатя Альба;** затем в 1484 г. город получил турецкое название **Ак** — («белый») + **кирман** («крепость») = **Аккерман.** После освобождения 4 августа 1944 г. городу вновь возвращается название **Белгород** с добавлением **Днестровский,** чтобы отличить его от других аналогичных. Таким образом, история названия этого города в общих чертах подтверждает историю края, которая имела следующие периоды в новое время: русско-галицкий (X—XIII вв.), татаро-монгольский (XIII—XIV вв.), молдавский (XV—XVIII вв.), турецко-татарский (с начала XVIII в. до 1812 г.), русский (с 1812 по 1918 гг.) и советский (с 1940 г.).

До сих пор неславянские элементы в топонимике Поднестровья занимают большое место. Отметим прежде всего топоним-архаизм **Бессарабия,** который связывают с антропонимом **Бессараба,** именем предводителя бессов, одного из племен даков, обитавших в горах **Гемуса-Гема** (Балканских), потом перешедших Дунай и закрепившихся в западной части **Валахии** (ср. славян. **валахи, влахи, «волохи»**). Имя **Бессараба** дало **Цара Бессарабянска** «Земля Бессараба». Существует другая этимология, принадлежащая румынскому ученому Б. П. Хаждеу: топоним состоит из двух элементов, первый обозначает владение территориальной единицей, а второй восходит к обозначению фракийской привилегированной

касты[20]. В валахо-болгарских грамотах XV—XVI вв. **Бессарабия** именовалась **Валахией** (см. выше). Впоследствии это наименование сохранилось за южной частью **(Буджаком)**, а север стал называться **Запрутской Молдавией.** Небольшой процент топонимов образован с помощью молдавских элементов: **вале** «долина, русло реки», **веки** «старый», **ноу** «новый», **мик** «малый», **лунга** «длинная», **ларга** «широкий», **реча** «холодный», **сара** «соленый», **одоя** «хутор», **сат** «селение», **мунте** «возвышенность, гора», **кодре (кодру)** «бор», **цара** «земля» и т. д. Собственно молдавские топонимы и гидронимы южного Поднестровья немногочисленны[21]. Поскольку основное население здесь составляют украинцы и русские, молдавские названия заменены и они звучат сейчас как архаизмы; ср. **Гура-роша** «Красное устье», **Папушой** «Кукуруза», **Кодаешти, Кантемир, Катарга, Молога, Молдава, Молдавка, Марузены, Папаздра** и другие им подобные. На всей территории бывшей Бессарабии насчитывается 112 молдавских, 20 тюркских и 18 венгерских гидронимов. Основная масса их находится за пределами южного Поднестровья. Они образуют притоки Днестра **(Нистру)**, Прута **(Пруту)**, Серета и **Днестровского лимана — Лакул Овидулуй**[22]. Нет возможности этимологизировать название каждого притока, которых насчитывается в рассматриваемом районе Днестровского бассейна больше десятка. Шире представлены тюркские топонимы и гидронимы: **Турла** — р. Днестр; от него образованы гидроним **Турунчук (Суровцева)** — восточный рукав Днестра (прорыт в 40-х гг. XIX в. под руководством инж. **Суровцева**) и ойконим **Турлаки** — старое название села **Выпасное; Бугаз** (тюрк. «Коса»); прежнее название села **Затока** входит в состав сложного гидронима **Каролина-бугаз** и **Кара-бугаз** (тюрк. «Черная коса»), обе косы расположены по сторонам **Бугазского пролива,** главного прохода для рыбы и морской воды в лиман и обратного прохода пресной воды в море; **Будаки** (тюрк. «Ветвь, Ветка»), так до 1944 г. называлось с. Приморское, расположенное на берегу **Будагского залива.** Из других тюркских топонимических архаизмов отметим: **Будаки-Кордон** — ныне с. Курортное; **Акембет-Аккембет-Акимбет-Кимбет** — совр. с. **Беленькое; Кебабча** — сейчас с. **Широкое; Суюндук** — в наст. вр. с. **Чистоводное; Ханкишло-Ганкишло** — нынешн. назв. с. **Удобное; Чабан-Бунар** — новое назв. с. **Чабанское; Алкалия** — название речки и прежнее название **Полянки, Алкалия** впадает в соле-

[20] Могилянский Г. Материалы для географии и статистики Бессарабии. Кишинев, 1913, стр. 3.

[21] Сергиевский М. В. Топонимия Бессарабии и ее свидетельство о процессе заселения территории. — Изв. АН СССР, ОЛЯ, т. V, вып. 4, 1946, стр. 333 и сл.

[22] «Овиднево озеро» — древнее название Днестровского лимана, существует мнение, что оно дано по имени римского поэта I в н. э. **Овидия.**

ное оз., **Базырьям**, откуда и ойконим **Старая (и Новая) Базарьянка; Кайябей** — теперь **Благодатное; Сария** — переименован. на с. **Пивденное** и т. д.

Топонимия и гидронимия Поднестровья — ценный источник для изучения истории народов края. По местным названиям мы лучше узнаем историю поздней колонизации края; ср. немецкие ойконимы **Александрталь** (совр. **Бритовка**), **Бенкендорф** — сейчас **Заречье, Галле** — новое название **Алисивка, Мансбург** (теперь **Алексеевка**), **Нойфельд** (совр. **Новое Поле**), **Софиенталь** (теперь **Софиевка**), **Отрасбург** (ныне **Виноградное**) и т. д. Любопытная история ойконима **Шабо**, бывшей французской колонии южнее Белгорода-Днестровского на берегу Днестровского лимана. Этимология слова не совсем ясна[23]. Название **Шабо (Шаба)** образовано в результате сокращения слова **Шаболат** — названия татарского (ногайского) урочища на берегу Днестровского лимана, который также носил название **Шаболат.** На месте урочища переселенцами из швейцарского кантона Во было основано селение **Шабо.** Французы поселились в период между 1820 и 1830 гг.

На территории Поднестровья встречаются и венгерские названия, ср., например, угорское **Фериавар** — **Днестр.** Название было дано уграми еще в IX в., во время их перехода в Бессарабию[24].

А. П. ХАРЮКОВ

Измаил

ТАТАРО-НОГАЙСКАЯ ТОПОНИМИЯ БУДЖАКА

(Советская Придунайщина)

Изучение проблемы миграции народов на территории Советского Союза, в частности на территории Бессарабии, представляет интерес, поскольку некоторые топонимы, в основном гагаузских и болгарских сел, отражают кыпчакские родо-племенные названия, сохранившиеся в системе соответствующих ногайских, каракалпакских, казахских и меньше узбекских и башкирских[1] этнонимов.

Анализ родовых названий Буджака восстанавливает родо-племенную структуру ногайцев, живших там. Структура эта в основных чертах совпадает со структурой каждого из народов, относящихся по языку к так называемой кыпчакско-ногайской группе, т. е. с родо-племенной структурой казахов, каракалпаков и ногайцев, вошедших после распада Золотой Орды в Большую Ногай-

[23] Бородина М. А. Колония Шабо. — Французский ежегодник, 1963, М., 1964, стр. 279.

[24] Могилянский Г. Указ. работа, стр. 2.

[1] Сергиевский М. В. Топонимия Бессарабии и ее свидетельство о процессе заселения территории. — Изв. АН СССР, ОЛЯ, т. V, вып. 4, 1946.

скую орду. У каракалпаков, сохранивших родо-племенную структуру, то же распределение основных родо-племенных делений, что и у ногайцев, живших на территории Буджака.

Ногайцы — ответвление большого кыпчакского объединения, занимавшего с XI—XIII вв., до появления монголов, обширную территорию Кыпчакской степи (Дешт-и-Кыпчак) и южнорусских степей, позже вошедшего в состав Золотой Орды, а после ее распада — в Большую Ногайскую орду, из которой в XV—XVI вв. образовались народности: казахи, каракалпаки и ногайцы.

Самые ранние сведения о появлении татар в Бессарабии относятся ко временам Ногая, впервые вторгшегося в пределы Бессарабии в 1262 г., а утвердившегося окончательно в 1279 г. После смерти Ногая орда распалась на две части: Синию, или Ногайскую, занявшую Новороссийские степи, и Крымскую, поселившуюся на Таврическом п-ове.

Татары в Бессарабии занимали Аккерманский, Бендерский, Кагульский и Измаильский уезды и были известны под названием буджакских, или белогорских, татар и разделялись на несколько кочевьев (Эдиссан, Орак-Оглу, Орумбет-Оглу и Измаил-Кенесси). Вся орда имела 206 (на карте Бауэра — свыше 400) разной величины селений (аулов). На территории, занятой родом Орак-Оглу, большинство ойконимов не сохранились, так как эта территория была занята позже немецкими колонистами, заменившими почти все прежние названия. Там же, где поселился род Орумбет-Оглу (бывший Кагульский уезд), большинство названий сохранилось, в том числе **Бурлак (Бурлаку), Чумай, Констангалы (Коштангалия), Баурчи, Чабаладжи (Чеболакчея), Бадык (Бадику), Тарт-Оглу (Таратаул?), Каят (Кыйат), Кесевлы (Киоселия), Баймаклы (Баймаклия), Тараклы (Тараклия)** и др.

Система родов и их знаков у ногайцев, живущих ныне в Черкесской автономной области, сохранилась в меньшей мере, чем у ногайцев джембойлыкских, этишкульских и этиссанских, живущих ныне в Орджоникидзевском крае. Общее для всех ногайцев название: **Акьногьайхалкь.**

Караногайцы Ачикульского, Каясулинского и Караногайского районов Орджоникидзевского края разделяются на три больших подразделения: Джембойлык, Джетиссан, Джетишкуль. Эти подразделения называются **халкь** (народ). Родовые знаки ногайцев называются **тамга (таньба)**[2]. Сопоставление родовых знаков, так называемых ак-ногайцев и караногайцев, дает картину расселения ногайцев (кыпчаков) на территории Бессарабии, в особенности в ее южных районах. Исследование теперешней топонимии Буджака позволяет определить наличие многих родо-племенных назва-

[2] Баскаков Н. А. Ногайский язык и его диалекты. М.—Л., 1940, стр. 132—137.

ний ногайцев, сохранившихся в несколько видоизмененной форме, сообразно языку многих народностей, обитавших и обитающих в этом крае. Многие названия потеряли свою первоначальную форму, хотя и являются древнейшим пластом топонимов края. Например, прежнее название протекающей по территории кочевья Орак-Оглу речушки **Эски-Онус**, давшее впоследствии типично молдавское **Скиноаса** (?), не имеющее ничего общего с прежним **Эски-Онус**, не говоря уже о многих названиях населенных пунктов. Некоторые топонимы, содержащие тюркские компоненты и имеющие тюркское звучание, относятся к позднейшим образованиям, если не перенесенным, то образованным по типу ранее существующих и данных в основном гагаузами, появившимися в этом крае.

Это подтверждают такие названия населенных пунктов Буджака, как **Ачамайлы** (варианты — **Ашамайлы, Шамайлы, Шамалы**) — ныне **Шамалия** (ср. ккалп. **Ашамайлы** — подразделение рода Шулик арыса)[3], **Ас** (на р. Ларге, ср. у караногайцев **Ас урув**[4]-**куьп**, имеющий родовую Бесик тамгу («Колыбель тамга»)[5], **Айдар Костангалы** (ныне **Коштаналия**; ср. ккалп. **Костамгалы** — название рода из арысов Коньырат и Он торт уруу, происходящее от наименования тамги: **ос тамгьа** «объединенная или парная тамга»), **Буркут** (восточнее оз. Катлабуг; ср. караногайский **Буркыт-куьп** с родовой тамгой **Дувашык тамгьа** («Талисман тамга»), **Баймаклы** (ныне **Баймаклия**; ср. ккалп. **Баймаклы** — название родового подразделения Жауынгьыр арыса Коныpат); **Кыргыз** (на реке Ботне; ср. этноним **киргиз**); **Кыпшак Айуши** (в долине Вале Ермоклы) — по названию тамги рода **Купшак**. Названий подобных множество: **Киптчак Денизбар** (на реке Сарате), **Капчак** (там же), **Капчак** (на правом берегу р. Когыльника), **Куптчак Тогус** (на р. Большой Ялпуг), **Гоьзуьлуь Кыпчак** (на р. Сарате). Из всех прежних сохранился только **Копчак** (МССР), **Кируьт** (левобережье Сараты) — от названия рода **Кирейт**, имеющего Кылыш («меч») тамгу. Тоже: **Буьуьк и Куьчуьк Кируьт** (т. е. «Большой и Малый Кирют»), расположенные на речушке Хаджидер, и **Кирет** (на Малом Катлабуге), **Комрат** (на Сарате; ср. название акногайского рода **Кьонырат**, имеющего тамгу (рода **Коныpат** или Куьискан тамгьа[6]), **Коморат** (на р. Сарате у самого оз. Сасык);

---

[3] **Арыс** (букв. «отлобля») — крупное объединение родов и племен (у Баскакова).

[4] **Урув (уруу)** — род (у Баскакова).

[5] Звездочкой отмечены названия исчезнувших населенных пунктов.

[6] Встречаемый часто знак **(ь)** в написании названий населенных пунктов следует расшифровывать следующим образом: в сочетании **(оь)** — средний звук между **о** и **и**. В сочетаниях: **гь** — зубно-заднеязычный звонкий **г**; **кь** — губно-заднеязычный глухой **к**; **шь** — глубокозаднепебный язычный **ш**.

Кумрад (на р. Большой Ялпуг), **Муьсанд Кумрат** (на р. Чаге). Из них «уцелел» **Комрат** (МССР; по Скальковскому, от **комур+ат** «гнедой жеребец»); **Китай** (ср. ак-ногайский **Кьтай** — название рода, имеющего родовую тамгу «Тамга рода **Кьтай**»; **Китай** (восточнее оз. Катлабуг — ныне Островное) и **Китай** (в долине Амгалы; бывший **Шикирликитай**, ныне Суворово); **Первый Китай** — Червоный Яр; **Кает (Кыйат;** ныне **Киат** МССР; ср. ккалп. **Кыйат** — название рода из арыса **Кьоныpат**); **Кийет** (на р. Ларге), **Джалеир** (на левом притоке р. Чаги; ныне Вишняки — бывший Новый Арциз, или **Джалаир;** ср. каз. **Жалайр**); **Дешалаир Утиликтоьр** (на р. Чилигидер); **Мангит (Акьмангьит;** ныне Белолесье; **Акмангит** — букв. «белые мангиты» или «южные мангиты», часть рода **Мангйт,** известного у большинства тюркских народов, относящихся по языку к кыпчакской группе); **Казаклия** (прежнее **Казаяклы**); ср. ккалп. **Козаяклы** — название родового подразделения Кьыпшак арыса Он торт уруу; ср. ног. **коьзайаклы урув**—родовое подразделение рода Коньыр куьп Джетишкульской орды; название образовано по тамге, имеющей форму лапы гуся: **каз** «гусь» + **айак** «нога, лапа»; **Тараклы** (ныне **Тараклия,** ср. ккалп. **Тараклы** — подразделение нескольких родов: Кыйат, Жоуы нгьыр, Кенегес, Мангыт из арысов Он торт уруу и Коньырат; от наименования рода по тамге, имеющей форму гребня — **тарак**). **Шоьмишли,** ныне **Чимишлия,** ср. ккалп. **Шоьмишли** — название подразделения рода Кьтай из арыса Он торт уруу, от наименования рода по тамге, имеющей форму большой ложки—**шоьмиш** «половник», **шоьмишли** «большая ложка» и др.

В топонимии Буджака таких названий около 70.

В. О. ГОРПИНИЧ

Миколаїв

СЛОВОТВОРЧІ МОДЕЛІ ВІДТОПОНІМІЧНИХ ПРИКМЕТНИКІВ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я

Підхід до дослідження регіональних мовних явищ може бути подвійний. В одних випадках мовні явища регіону розглядаються ізольовано і відокремлено від загальномовного грунту як незалежні і самодостатні одиниці, в інших — навпаки, на загальномовному фоні зіставленням та порівнянням виділяються як спільні, загальномовні риси, так і регіональні особливості.

Мета нашої розвідки — виділити в загальноукраїнській системі функціонуючих в розмовно-побутовому мовленні словотворчих ад'єктонімних моделей риси, характерні для розмовно-побутового мовлення Північного Причорномор'я. Цей аспект змушує дослід-

ника змалювати спочатку загальну систему моделей українського ад'єктонімного словотвору. А у зв'язку з своєрідністю мовного середовища цього краю, викликаного особливостями заселення Північного Причорномор'я в далекому і недалекому минулому, зіставити та порівняти з відповідними матеріалами близькоспоріднених мов — російської та білоруської.

У сучасній українській мові виявляється 18 моделей (табл. 1), за якими утворюються відтопонімні прикметники (ад'єктоніми).

Перша модель (М-1) — твірна основа без елізії топонімних суфіксів + простий формант **-ськ-ий**, спосіб поєднання морфем (СПМ) — обидва різновиди фузії (інтерференція, чергування) і аглютинація: **Добра Криниця — доброкриницький** (Мк), **Метрополь — метропільський** (Хрс). Це найактивніша і найвпливовіша модель в українській мові — за нею ад'єктоніми утворюються майже від усіх топонімів на **-ич-і, -ець, -ц-і, -иц-я, -ин, -щин-а, -ов, -ик-и, -ок, -ак-и, -ищ-е, -уват-е, -их-а, -ук-и, -поль, -город, -град**, від основ односкладових та прикметникових за походженням, від топонімів множинної форми. В утвореннях від назв на **-уват-е (-оват-е, -еват-е), -пілля, -поль, -город, -град** вона є єдиною: **Березнегувате — березнегуватський** (Мк), **Добропілля — добропільський** (Зп), **Новомиргород — новомиргородський** (Кр). Високу частотність вона виявляє в ад'єктонімах від основ на **-ов** (95,9%), **-ець** (95,3%), **-иц-я** (90%), **-ин** (89,5%), **-ан-и** (76%), **-ич-і** (72,4%) та ін. Має найбільше число реалізацій — 24 з 26 можливих. За моделлю М-1 ад'єктоніми не утворюються лише від топонімів на **-к-и** (типу **Піски, Степанки**) та **енк-о** (типу **с. Шевченко, с. Осипенко**). Рідко застосовується також в утвореннях від назв на **-к-а** (0,2%), **-н-е** (7,9%), **-их-а** (10%), **-ищ-е** (13,8%): **Кримка — кримський** (Мк), **Нечаяне — нечаянський** (Мк), **Лепетиха — лепетиський** (Мк), **Сошище — сошиський** (Тр.). Активно функціонує і в інших східнослов'янських мовах: рос. **Тула — тульский**, білор. **Кобрын — кобрынскі**.

Оскільки при моделі М-1 елізія не відбувається, то за цим зразком в українській мові прикметники утворюються від основ кореневих і суфіксальних: **Балта — балтський** (Од), **Гайчур — гайчурський** (Зп), **Оріхів — оріхівський** (Зп), **Тарутине — тарутинський** (Од), **Ясинувата — ясинуватський** (Дн).

Модель М-1 є найпоширенішою і в мовленні Північного Причорномор'я з тією лише різницею, що має меншу кількість реалізацій, оскільки для досліджуваного регіону не характерні топоніми на **-ич-і, -ц-і, -ищ-е, -щин-а** тощо, та виявляє меншу кількість утворень від топонімів на **-ов, -ин, -иц-я, -ець, -ан-и** через їх малопоширеність.

За наявністю елізії та деформанта (топоформанта, що усікається і не входить до складу основи при утворенні ад'єктоніма)

моделі М-1 протиставляється модель 2 (М-2). — твірна основа з елізією топоформанта + простий суфікс **-ськ-ий**, СПМ — фузія та аглютинація: **Баштанка — баштанський** (Мк), **П'ятихатки — п'ятихатський** (Днп), **Кімличка — кімлицький** (Зп). Високочастотною вона є в утвореннях від топонімів на **-к-а** (95,5%), певною мірою на **-ц-і** (34,8%) та **-щин-а** (28%). Але порівняно з моделлю М-1 її можливості обмежені деякими факторами. По-перше, елізія і деформант як суттєві ознаки цієї моделі виключають із сфери її впливу велику кількість морфологічно непохідних топонімів, тому що їх кінцівка не має елементів, які могли б елізуватися. По-друге, вторинний словотворчий характер топонімів, а також ріст аглютинативності в українській мові сприяють активному спрощенню між основою і топонімним суфіксом, внаслідок чого топоформанти набувають здатності не піддаватися елізії в процесі творення похідних. Через ці та інші причини ад'єктоніми за моделлю М-2 не утворюються від топонімів на **-иц-я, -ин, -ов, -ан-и, -ищ-е, -уват-е, -их-а, -ук, -енк-о, -ак** тощо, а в інших випадках вони малочастотні (пор. від топонімів на **-н-е** — 0,9%, **-ик-и** — 2%, **-нч-і** — 3,1%, **-ець** — 4,7%). Фіксується лише одинадцять реалізацій з 26 можливих (біля 43% реалізацій моделі М-1). Діє в російській та білоруських мовах: **Ровеньки — ровеньский** (Білгор.), білор. **Наліукі — наліускі** (Брест).

До особливостей моделі М-2 в говірках Північного Причорномор'я належить менша кількість реалізацій (відсутні утворення від топонімів на **-ц-і, -щин-а, -ич-і**) та висока частотність її в ад'єктонімах від топонімів на **-к-а.**

За структурою та морфемними зв'язками словотворчих суфіксів моделям з простим формантом **-ськ-ий** (М-1, М-2) протиставляються інші моделі з складними і ускладненими словотворчими суфіксами. До них належить модель 3 (М-3) — твірна основа без елізії топоформантів + складний суфікс **-івськ-ий**, СПМ — аглютинація: **Широке — широківський** (Днп), **Веселе — веселівський** (Зп), **Пологи — пологівський** (Зп), **Казанка—казанківський** (Мк). При дії цієї моделі обидва різновиди фузії (інтерференція та чергування) як способи поєднання словотворчих морфем включаються у зв'язку з тим, що початковий голосний форманта **-івськ-ий** забезпечує повну можливість вільного поєднання з основами будь-якої фономорфемної будови. Модель М-3 не застосовується там, де простий суфікс **-ськ-** не зустрічає ускладнень і легко завершує деривaційний акт — тобто в утвореннях від назв на **-ець, -иц-я, -ин, -щин-а, -ищ-е, -уват-, -поль, -город, -град,** а також від топонімів на **-ов** з морфематичних причин (топоформант **-ов-** не вступає в сполуку з спорідненою морфемою **-ов-** ад'єктонімного суфікса **-овськ-ий**). Відносна висока частотність моделі М-3 в утвореннях від назв на **-ук-и** (90%), **-к-и** (65,5%), множинної форми (48,5%)

тощо. Топоніми на **-енк-о** здатні трансформуватися в ад'єктоніми лише за моделлю М-3 (частотність 100%). Вона має 19 реалізацій з 26 можливих. Діє в інших слов'янських мовах: рос. **Клинцы — клинцовский** (Брянськ.), білор. **Звозы — звозаускі** (Брестськ.).

Особливості моделі М-3 в досліджуваному регіоні: 1) відсутність реалізацій від топонімів на **-ц-і, -ич-і, -ан-и**; 2) значно нижча частотність в утвореннях від топонімів на **-к-и**; 3) відносно частіша фіксація утворень на **-івськ-ий**, ніж в інших діалектах української мови.

Опозиційним протиставленням до моделі М-3 за наявністю елізії і деформанта виступає модель 4 (М-4) — словотворча основа з елізією топоформанта + складний суфікс **-івськ-ий**, СПМ — аглютинація: **Труженка — труженівський** (Зп), **Гребеники — гребенівський** (Мк), **Катеринка — катеринівський** (Мк).

Модель М-4 має вузьку сферу поширення (сім реалізацій) і низьку частотність (0,3—8%), що пояснюється, з одного боку, інтенсивністю опозиційної моделі М-3, а з другого — відсутністю потреби в елізії топоформантів перед голосним звуком ад'єктонімного форманта **-івськ-ий**. Фіксується лише в утвореннях від топонімів на **-н-е, -к-и, -ик-и, -ок, -ищ-е, -к-а.**

Опозиційні моделі М-5 і М-6 характеризуються складним суфіксом **-анськ-ий** при основах без елізії (модель 5) і з елізією топоформантів (модель 6): модель 5 — **Солоне — солонянський** (Днп), **Широке — широчанський** (Зп), **Родники — родничанський** (Хрс); модель 6 — **Кринички — криничанський** (Днп), **Кручик — кручанський** (Хрк), **Маячка — маячанський** (Зп).

Модель М-5 має 17 реалізацій і найвищу частотність виявляє в ад'єктонімах від основ на **-ищ-е** (61,4%), **-н-е** (55,4%), односкладових (42,8%), прикметникового походження (22,5%). Нижчу частотність (від 0,3 до 18%) вона має при основах на **-к-а, -ин, -ц-і, -к-и, -ич-і, -ськ, -ак-и, -иц-я, -ик-и, -ок, -их-а** та множинної форми. Не діє при основах на **-ець, -щин-а, -цьк, -ов, -ан-и, -уват-, -енк-о, -ук-и, -поль, -град, -город.** Відносно широку сферу поширення має і модель М-6 — 13 реалізацій: при основах на **-н-е, -ов, -ц-і, -ин, -щин-а, -ськ, -к-и, -ик-и, -ок, -к-а.** Найвищу частотність проявляє при топонімах на **-щин-а** (32%). В утвореннях від топонімів на **-ич-і, -ець, -иц-я, -ан-и, -ищ-е, -уват-, -их-а, -енк-о, -ук-и, -ак-и, -поль, -град, -город,** морфологічно непохідних, не застосовується. Діють в інших східнослов'янських мовах: М-5 — рос. **Берестна — берестнянский** (Калуз.), **Печня — печнянский** (Брянськ.), білор. **Жыдча — жыдчанскі** (Брестськ.), **Лумна—лумнянскі** (Брестськ.); М-6 — рос. **Ракитное — ракитянский** (Білгородськ.), білор. **Валмачка — валмачанскі** (Мінськ.).

Регіональні особливості моделей М-5, М-6: 1) відсутність утворень за цими моделями від топонімів на **-ич-і, -ан-и, -ц-і**; 2) міні-

мальна кількість ад'єктонімних форм на **-анськ-ий** порівняно з іншими говірковими масивами української мови.

Зовсім мала сфера поширення у опозиційної пари моделей М-7 і М-8 — твірна основа без елізії (модель 7) та з елізією топоформантів (модель 8) + складний суфікс **-инськ-ий: Ялта — ялтинський** (Крим.), **Локачі — локачинський** (Вл), **Білятичі — білятинський** (Рв).

Модель М-7 має всього сім реалізацій при основах на **-к-а, -к-и, -их-а** та морфологічно непохідних типу **Ялта — ялтинський**. Частотність її не перевищує 7,3%. Лише одну реалізацію має модель М-8 при топонімах на **-ич-і** — представлена одним прикладом **Білятичі — білятинський** (Рв), пор. також один приклад цього типу в рос. мові **Ульятичи — ульятинский** (Смоленськ.), в білоруській мові прикладів такого зразку не виявлено. Таким чином, моделі на **-инськ-ий** для розмовно-побутового українського мовлення не характерні.

Аналогічні показники мають опозиційні моделі М-9 і М-10 — неелізована (М-9) та елізована (М-10) твірна основа при словотворчому суфіксі **-енськ-ий**. Модель М-9 має шість реалізацій з найвищою частотністю в 11,6% при основах на **-н-е**, в 23,2% при основах на **-ищ-е**. Модель 10 має лише одну реалізацію в 0,5% при топонімах на **-к-и**; пор. модель 9: **Рожище — рожищенський** (Вл), **Монастирище — монастирищенський** (Чрк), **Славне — славненський** (Рв), **Липне — липненський** (Вл); модель 10: **Рогізки — рогізенський** (Чрг).

Мала частота і вузька сфера поширення у моделей на **-ецьк-ий** (М-11 і М-12). На відміну від інших опозиційних протиставлень, де визначальними виступають моделі із збереженням топоформантів, тобто моделі без елізії, в утвореннях на **-ецьк-ий** домінуючою і визначальною в парі протиставлень виступає модель з елізованою основою, пор.: модель 11 (без елізії) має всього п'ять реалізацій при основах на **-ин-, -ов-, -н-е**, з непохідними та нестандартними основами з відповідною частотністю в 2,1—0,5—1—1,2—0,3%; модель 12 (з елізією) виявляє дев'ять реалізацій при основах на **-ов-**, непохідних, на **-н-е, -ськ-, -к-а, -ич-і, -ик-и, -к-и, -ок** з відповідною частотністю 0,2—0,5—0,5—0,6—1,3—1,5—3,7—7,3%. Отже, однією з найвизначніших умов застосування моделей на **-ецьк-ий** є здатність топонімної фіналі кінцівки до елізії, пор. **Кіцмань — кіцманецький** (Чрн), **Заставна — заставнецький** (Чрн), **Підзахаричі — підзахарецький** (Чрн), **Лісовики — лісовецький** (Лв), **Малий Острiжок — малоострожецький** (Вн), **Корчунок — корчунецький** (Тр), **Багринівка — багринецький** (Чрн), **Боянчук — боянецький** (Чрн).

Поодинокими прикладами представлені:

а) модель 13 неелізована основа + формант **-ицьк-ий**, має чо-

тири реалізації (від топонімів на **-н-е, -ов,** односкладових та нестандартної структури): **Лопушна — лопушницький** (Чрн), **Поляна — поляницький** (Чрн), **Лукове — луковицький** (Зп), **Луг — лужицький** (Зп);

б) модель 14 — елізована основа + формант **-ицьк-ий,** має три реалізації (від топонімів на **-к-а, -к-и, -ц-і**): **Білки — білицький** (Зп), **Бронька — броницький** (Зп), **Дравці — дравицький** (Зп), **Горінчово — горіницький** (Зп), **Сільце — сілицький** (Зп);

в) модель 15 — неелізована основа + формант **-ейськ-ий,** одна реалізація (від топонімів на **-н-а**): **Багна — багнейський** (Чрн), **Рівня — рівнейський** (Чрн);

г) модель 16 — неелізована основа + формант **-овецьк-ий,** одна реалізація (від топонімів на **-к-и**): **Тараски — тарасковецький** (Вн), **Зіньки — зіньковецький** (Хм);

д) модель 17 — неелізована основа + формант **-анецьк-ий,** одна реалізація: **Вірля — вірлянецький** (Тр);

е) модель 18 — неелізована основа + формант **-инецьк-ий,** одна реалізація: **Суржа — суржинецький** (Хм).

Моделі 11—18 в побутовому мовленні Північного Причорномор'я не зустрічаються.

Таким чином, оптимальні можливості ад'єктонімної системи морфологічного словотворення української мови обмежені 18 моделями в 466 реалізаціях.

Кількість моделей за нашими ознаками (наявність чи відсутність елізії та структура і характер словотворчого суфікса) в значній мірі збільшитись не може. Якщо якусь модель і не зафіксовано, вона докорінно не змінить уявлення про загальну систему, оскільки це була б модель діалектна, малочастотна, що фонетично варіює одну з описаних і не виявляє тенденції до проникнення в міждіалектну, наддіалектну сферу та літературну мову. Формально кількість моделей збільшилася б, якби способи поєднання морфем — обидва різновиди фузії (інтерференція та чергування) і аглютинацію — визнати суттєвими і визначальними ознаками моделі. Фактично кількість моделей може збільшитися лише при умові, якщо внаслідок перерозкладу твірних основ сформується новий похідний ад'єктонімний суфікс.

Загальна кількість можливих реалізацій об'єктивно збільшиться тоді, коли виникне новий структурний тип топонімів, та це не призведе до формування нової словотворчої моделі. Кількість реалізацій збільшиться також, якщо деталізувати класифікацію топонімів як мотивуючих слів: досить, наприклад, групу топонімів на **-к-а** подати розчленовано (**-к-а, -івка, -инк-а, -енк-а, -ан-к-а** тощо), як число потенційних реалізацій зросте. Але такі штучні побудови носили б суб'єктивний характер.

Таблиця 1

Структура моделей, їх вживаність	Структурні типи топонімів, від яких утворюються прикметники																								
	-к-а	-к-и	-ок	-ик	-ак-и	-ук-и	-ець	-ц-і	-иц-я	-ич-і	-ськ	-цьк	-и-е	-ин-	-щин-а	-ов-	-ан-и	-ищ-е	-уват-е	-их-а	-енк-о	-поль -город,	с односкладовими основами	безформантні множинні форми	безформантні прикметникові форми	інші
х+-ськ-	0,2		22,0	52,0	60,0	10,0	95,3	58,5	90,0	72,4	93,8	84,0	7,8	89,5	40,0	95,7	76,0	13,8	100	42,0		100	25,0	30,3	20,0	70,5
(х)+-ськ-	95,4	14,4	15,5	2,0			4,7	34,6		3,1			0,8		28,0										1,2	0,3
х+-овськ-	1,3	65,4	31,7	22,0	32,0	90,0		4,7		18,4	0,6	4,0	14,4	1,6			24,0			36,0	100		14,6	48,5	41,4	10,2
(х)+-овськ-	0,3	0,5	2,4	8,0									0,5					1,6								0,3
х+-анськ-	0,3	5,6	10,2	10,0	8,0			1,4	10,0	3,1	1,9		55,2	1,0				61,4		18,0			42,4	16,4	22,5	15,2
(х)+-анськ-	0,9	8,2	7,3	4,0				0,5			3,1	12,0	7,8	5,8	32,0	1,1									2,5	0,6
х+-инськ-	0,2	0,5																		4,0			7,3	2,7	5,0	1,0
(х)+-инськ-										1,5																
х+-енськ-													11,6					23,2					7,3	2,1	2,5	1,0
(х)+-енськ-		0,5																								
х+-ецьк-													0,1	2,1		1,0									1,2	0,3
(х)+-ецьк-	1,3	3,7	7,3	2,0						1,5	0,6		0,5			0,2										0,3
х+-ицьк-													0,2			0,1							0,1			0,3
(х)+-ицьк-	0,1	0,2						0,3																		
х+-ейськ-													0,2													
х+-овецьк-		1,0																								
х+-анецьк-																							1,5			
х+-инецьк-																							1,5			

Примітка: знаком «х» позначено кінцеву морфему топоніма, а дужками — елізію її. Модель «х+-ськ-» означає, що суфікс **-ськ-** в процесі словотвору приєднується до основи, яка зберігає оформант. Модель «(х)+-ськ-» означає, що суфікс **-ськ-** приєднується до основи після елізії топоформанта.

Об'єктивно загальна кількість реалізацій може збільшитися також і при утворенні нової ад'єктивної моделі.

466 потенційних реалізацій, що допускаються словотворчою системою, ні в мові, ні в мовленні не актуалізуються. Мовний узус, норма значно обмежують або зовсім виключають можливість багатьох реалізацій: з 466 системних реалізацій в сучасній українській мові актуалізується лише 135 (див. табл. 1), які повністю відповідають потребам ад'єктонімного словотворення.

Причини обмежень не зв'язані з семантикою, бо спільною значеннєвою підвалиною для ад'єктонімних моделей є відношення до населеного пункту, позначеного мотивуючим словом — топонімом. Вони криються головним чином в закономірностях сполучуваності морфем та традиції: моделі 3, 4 і 16 виключають утворення від топонімів на **-ов-**, моделі 7, 8 і 18 — від топонімів на **-ин-**, моделі 5, 6 і 17 — від топонімів на **-ан-и** і т. д., оскільки в слов'янських мовах до морфемної сполуки не входять два суфікси, однакові або близькі генетично за значенням і структурою тощо.

За морфематичними ознаками моделі української системи ад'єктонімного словотворення, як і в інших слов'янських мовах, поділяються на моделі з простим, складними та ускладненими суфіксами. Їх частотність така (табл. 2).

Таблиця 2

Назва моделей		Кількість	
		абс. числ.	%
Моделі 1, 2	— простий суфікс **-ськ-**	2730	73,8
Моделі 3, 4	— складний суфікс **-івськ-**	427	11,3
Моделі 5, 6	— складний суфікс **-анськ-**	407	11,0
Моделі 7, 8	— складний суфікс **-инськ-**	21	0,6
Моделі 9, 10	— складний суфікс **-енськ-**	53	1,5
Моделі 11, 12	— ускладнений суфікс **-ецьк-**	45	1,2
Моделі 13, 14	— ускладнений суфікс **-ицьк-**	11	0,3
Модель 15	— складний суфікс **-ейськ-**	2	0,1
Модель 16	— складний суфікс **-овецьк-**	2	0,1
Модель 17	— складний суфікс **-анецьк-**	1	0,05
Модель 18	— складний суфікс **-инецьк-**	1	0,05

Як видно з табл. 2, форми з простим суфіксом в українській мові складають 73,8%, інші — 26,2%.

За сферою поширення високочастотні і більшість малочастотних моделей належить до загальнонаціональних (загальномовних): моделі з формантами **-ськ-ий, -івськ-ий, -анськ-ий, -енськ-ий.** Малочастотні на **-ейськ-** і **-ицьк-** діалектні (відповідно буковинські і закарпатські говірки). Моделі з суфіксом **-ецьк-** належать до міждіалектних, оскільки фіксуються в буковинських, подільських та волинських говірках.

Різна частотність також у іншої ознаки моделей — елізії. Елізовані основи в українській мові складають 38,1 (в 1411 ад'єктонімних формах), неелізовані — 61,9% (в 2289 ад'єктонімних формах).

Всі моделі української мови між собою знаходяться у відношеннях опозиційних протилежностей. Кожна опозиційна пара моделей становить структурну відмінність, що виражається в одній моделі в наявності, а в протилежній — у відсутності елізії **((х) + -івськ-ий, х + -івськ-ий)**, і в той же час тотожність, оскільки вони об'єднуються спільним за значенням, структурою і функціями словотворчим суфіксом (у цьому випадку — суфіксом **-івськ-).**

З протиставних моделей 1—2, 3—4, 5—6 і т. д. одна є основною, визначальною. Визначальними в сучасній українській мові є моделі без елізії. Це значить, що в сучасній мові діє тенденція до збереження всіх морфем мотивуючого слова в складі твірної основи. Виняток складає опозиційна пара моделей 11—12 з словотворчим суфіксом **-ецьк-ий,** визначальною з яких є 12-а модель, що передбачає елізію топоформантів: **Бровки — бровецький** (газ. «Рада», 1906, № 18, стор. 4), **Бобрка — бобровецький** (газ. «Діло», 1908, № 6, стор. 4), **Бобрка — бобрєцкого** (газ. «Зоря Галицка», 1850, № 11, стор. 90), **Кам'янське — кам'янецький** (газ. «Слово», 1908, № 27, стор. 11).

В основі система ад'єктонімного словотвору в розмовно-побутовому мовленні Північного Причорномор'я є загальнонаціональною, східнослов'янською за походженням. Від інших діалектних масивів відрізняється відсутністю моделей з суфіксами **-ецьк-, -ицьк-, -ейськ-** і твірних основ на **-ич-і, -ц-і, -ищ-е, -щин-а** тощо, відносно частішою фіксацією моделей на **-івськ-ий** та рідшою — моделей на **-анськ-ий,** а також низкою інших кількісних характеристик. Іномовних (не слов'янських) елементів у ад'єктонімному словотворі Північного Причорномор'я не виявлено, окрім топонімічних етимонів у твірних основах, пор. від тур. **Тузли** — укр. **тузлівський** (Мк), від молд. **Глодоси** — укр. **глодоський** (Кр), від грец. **Одеса** — укр. **одеський** (Од).

А. Т. БЕВЗЕНКО

Одеса

ПРО ВАРІАНТНІСТЬ ТОПОНІМІЇ ОДЕЩИНИ

Термін «топонімічний варіант» розуміється ономастами порізному. Одні відносять до топонімічних варіантів і різнокореневі назви того ж самого географічного об'єкта (типу **Білгород-Дністровський — Аккерман**)[1], інші, навпаки, вважають їх самостійними топонімами, а не варіантами одного з них[2]. Під топонімічними варіантами ми розуміємо фонетичні, граматичні, словотворчі, лексико-структурні різновиди тієї ж самої назви певного географічного об'єкта. Отже, різнокореневі назви незалежно від того, чи обидві є офіційними (напр., назви лиману в межиріччі Дунаю і Дністра: **Сасик** і **Кундук**, річки, що впадає в цей лиман: **Когильник** і **Кундук**), чи офіційною є лише одна з них (напр., р. **Анчокрак** у цьому ж межиріччі має й місцеву назву **Бахмутка**), чи виниклі внаслідок перейменування (напр., с. **Жовтень** (Шир.)[3] в усному мовленні ще називають старою назвою **Петровіровка**), нами не розглядаються, оскільки вони є різними топонімами, а не варіантами якогось одного з них, хоч і вживаються для називання того ж самого географічного об'єкта. Вони повинні розглядатися як топонімічні синоніми.

Найчисленнішу групу варіантів топонімів на Одещині становлять їх фонетичні різновиди, поява яких викликана різними причинами. Перш за все, на фонетичне оформлення топонімів впливають фонетичні явища, властиві місцевим говіркам, які за своїм складом внаслідок численних дозаселень досить строкаті. Так, ойконіми **Обжиле** (Балт.), **Осички** (Савр.) звучать у мовленні місцевих жителів, як **Гобжила, Госички** (з приставним г, характерним для подільських говірок), **Лозоватівка** (Шир.) — **Лузуватовка** з сильним «уканням» південно-західного типу; пор. також офіційну назву с. **Лозуватка** (Ів.), **Олександрівка** (Шир.), — **Лик-**

---

[1] Пор.: Беленькая В. Д. Топонимы в составе лексической системы языка, М., 1969, стор. 49, 74, 75; Ухмылина Е. В. Варианты названий населенных пунктов Горьковской области. — В кн.: Ономастика Поволжья, Н. Горький, 1971, стор. 217—219 та ін.

[2] Пор.: Карпенко Ю. О. Топонімічні варіанти. — В кн.: Ономастика, К., 1966, стор. 36.

[3] Тут і далі вживаються такі скорочення назв районів Одещини: Ан. — Ананьївський, Балт. — Балтський, Бер. — Березівський, Б.-Дн. — Білгород-Дністровський, Біл. — Біляївський, В. Мих. — Велико-Михайлівський, Ів. — Іванівський, Ізм. — Ізмаїльський, Код. — Кодимський, Кот. — Котовський, Кр. Окн. — Красноокнянський, Люб. — Любашівський, Савр. — Савранський, Тар. — Тарутинський, Тат. — Татарбунарський, Фр. — Фрунзівський, Шир. — Ширяївський.

сандровка (з опущеним початковим голосним і з звучанням ненаголошеного **е**, як **и**; пор. також **Серби** (Код.) — **Сирби** та ін.), **Яськи** (Біл.) — **Яски** (із втратою м'якості **с**, як у суфіксі **-ськ-** в південно-західних говорах), **Східна Зірка** (Шир.) — **Східна (Восточна) Зора** (із ствердінням **р**, властивим південно-західним говіркам), **Старі (Нові) Маяки** (Шир.) — **Старі (Нові) Маняки, Кам'яне** (Савр.) — **Камняне** (із заступленням **й** через **н** у відомих умовах, хоч у першому можлива й деетимологізація в дусі народної етимології; пор. засвідчена у Словнику Б. Грінченка (II, стор. 405): **маняк** «віха, опудало, привид, примара», пор. також діал. **манячіти «маячіти»; Ольжине** (Ів.) — **Ольгино** з відсутністю переходу **г:ж** у відомих фонетичних умовах, що спостерігається в багатьох степових говірках та ін. Можливо, відбитям південно-західної вимови, що позначилося й на офіційному вжитку, є форми гідронімів з оглушенням кінцевого дзвінкого **г:** оз. **Ялпуг** (пор. на карті Молдавії Д. Кантеміра 1711 р.)—**Ялпух**, р. **Катлабуг — Катлабух** та ін.

Одним з різновидів фонетичної варіантності топонімів можна вважати акцентологічну, пор. оф. с. **Будеї** (Код.) — розм. **Будеї**, оф. р. **Білоч** (Код.) — розм. **Білоч** (пор. також інші варіанти: **Білоча, Білочі**); оф. с. **Денисівка** (Ан.) — розм. **Динисовка**, оф. с. **Лазарівка** (В. Мих.) — розм. **Лазорівка**, оф. с. **Косівка** (Б.-Дн.) — розм. **Косовка** та ін.

Велика кількість фонетичних варіантів, зокрема серед ойконімів, виникла внаслідок українсько-російської мовної взаємодії. Цим пояснюється, наприклад, оформлення розмовних варіантів назв поселень із суфіксом **-івка (-ївка)** як **-овка (-євка)**, пор. оф. **Дружелюбівка** (Ан.) — розм. **Дружелюбовка**, оф. **Адамівка** (Шир.) — розм. **Адамовка**, оф. **Суха Журівка** (Шир.) — розм. **Журовка** (а також **Журавка** шляхом перенесення однойменної назви річки), оф. **Трудолюбівка** (Шир.) — розм. **Трудолюбовка**, оф. **Комарівка** (В. Мих.) — розм. **Комаровка**, оф. **Любашівка** — розм. **Любашовка**, оф. **Шайтанівка** (Люб.) — розм. **Шайтановка**, оф. **Анастасіївка** (Ів.) — розм. **Анастасієвка** та ін. Розмовні варіанти ойконімів на **-овка** поширені на території всієї Одеської області, але частота вживання їх залежить від національного складу мешканців даного села та навколишніх сіл. Слід також відзначити, що це єдиний різновид варіантності, який охоплює всі назви названого типу. Навіть ті ойконіми, що з'явилися при перейменуванні вже в 60-х рр., часто в усному мовленні змінюють суфікс **-івка** на **-овка**, якщо не в мовленні мешканців свого села, то в навколишніх населених пунктах. Відсутність заміни етимологічного **о** на **і** в закритому складі спостерігається не лише в суфіксі **-івка**, а й у кореневій частині топоніма, пор. оф. **Вільне**

(Б.-Дн.) — розм. **Вольне**, оф. **Сирітське** (Шир.) — розм. **Сиротське**, оф. **Подільці** (Шир.) — розм. **Подольці** та ін.

Різноманітна на Одещині і граматична варіантність топонімів. Часто вона проявляється в переведенні назви поселення з середнього роду в жіночий, пор. оф. **Муратове** (В. Мих.) — розм. **Муратова**, оф. **Гіржове** (В. Мих.) — розм. **Гіржова**, оф. **Шимкове** (Ан.) — розм. **Шимкова**, оф. **Вербове** (Ан.) — розм. **Вербова** та ін. Не мають розмовного варіанта на **-ова** новіші назви сіл типу **Січневе** (Фр.), **Жовтневе** (Шир., Люб., Тар.), **Травневе** (Тар.), **Червоне** (Тар.), а також переважна більшість поселень, що отримали свою назву за ознакою оточуючого ландшафту: **Піщане** (Шир.), **Садове** (Б.-Дн.), **Ставкове** (Бер.), **Озерне** (Ізм.) та ін.

Очевидним результатом українсько-російської мовної взаємодії є оформлення місцевих назв населених пунктів на **-ово (-єво)**, **-но** (замість **-ове, -еве, -не**): **Макарове** (Шир.) — розм. **Макарово, Ширяєве** — розм. **Ширяєво, Качулове** (Шир.) — розм. **Качулово, Тарутине** — розм. **Тарутино** та ін. Такі розмовні варіанти на Одещині має переважна більшість назв поселень, виражених присвійними прикметниками.

Інколи розмовний варіант ойконіма виникає при зміні прикметникової однинної форми іменниковою множинною, пор. **Шушкове** (Шир.) — **Шушки, Мигаєве** (В. Мих.) — розм. **Мигаї** та ін., або ж іменниковою однинною, пор. **Приморське** (Б.-Дн.) — розм. **Приморськ, Червоноармійське** (Ів.) — розм. **Червоноармійськ, Кардамичеве** (В. Мих.)—**Кардамичевка** та ін. В ойконімії Одещини порівняно частими випадками є вживання місцевих розмовних варіантів в однині поруч з офіційною множинною їх формою. У переважній більшості випадків ця множинна форма є вторинною, що виникла для розрізнення назви поселення від однойменної назви річки, озера, урочища, джерела тощо. Ойконіми такого типу, як правило, тюркського або молдавського походження. Первинні, часто з незрозумілою семантикою, назви поселень, як і однойменних об'єктів, поблизу яких вони були засновані, сприймалися слов'янським населенням як однинні. Історико-географічні джерела засвідчують такі форми як назви то поселень, то водних об'єктів, пор., дер. **Вестерничан** (СНМ, 1859, № 1056)[4] —

[4] Тут і далі вживаються такі скорочення праць і джерел: СНМ — Список населенных местностей Российской империи. Бессарабия, СПб., 1859; Ведомость, 1795 — Ведомость о состоящих в уезде Тираспольском казенных и владельческих делах... Сочин. мая 1795 г., Записки Новороссийского ун-та, т. 20. Одесса, 1876; Берг, ЭК, 1920 — Берг Л. С. Этнографическая карта сельского населения Бессарабии, 1920; УЗПБ — Устройство задунайских переселенцев в Бессарабии... Сборник документов, Кишинев, 1957; Ан., 1886 —

суч. с. **Вестерничани** (Кот.), хут. **Тятра** (там же, № 2730) — суч. с. **Тятри** (В. Мих.), дер. **Тойпала** (Ведомость, 1795, стор. 53) — суч. с. **Топали** (Кр. Окн.), р. **Сар'яр** — л. п. р. **Ялпух** (Берг, ЭК, 1920) — суч. с. **Сарияри** (Тат.), р. **Татарбунар** (УЗПБ, 1957, суч. с. **Гертопи** (Кот.). В усному мовленні місцевого населення стор. 24) — суч. смт **Татарбунари**, х. **Гертоп** (Ан., 1886, стор. 62) — згадані ойконіми зберігають звичайно однинні форми, пор. оф. **Вестерничани** — розм. **Вестерничан**, оф. **Тятри** — розм. **Тятра**, оф. **Топали** — розм. **Тойпала**, **Топала**, оф. (до 1944 р.) **Сарияри** — розм. **Сарияр**, **Саріяр**, оф. **Татарбунари** — розм. **Татарбунар**, оф. **Гертопи** — розм. **Гертоп**. Поява подібних варіантів назв поселень в окремих випадках зумовлюється й іншими причинами, наприклад с. **Маяки** (Кр. Окн.) отримало назву від артілі **«Маяк»**, організованої ще в 1921 р.; метонімічне вживання назви колгоспу, який і досі її зберіг, викликало появу неофіційного варіанта ойконіма **Маяк**.

Морфологічна варіантність в гідронімії на Одещині особливо не поширилась. Лише окремі назви річок, первинна семантика яких була незрозумілою, адаптувалися до східнослов'янської гідронімії. Процес адаптації тюркських і молдавських гідронімів відбувався в напрямку переведення назв річок у розряд іменників жіночого роду. Так, у «Списке населенных местностей» (1859 р.) фіксується назва річки **Скінос (Скиносъ)**, в «Географическом очерке Бессарабии» Н. К. Могилянського (1910 р.) вона виступає під назвою **Скіноси**, в КРУ (1957 р.) — **Скіноса**, а в сучасному усному мовленні місцевих жителів вона побутує у двох варіантах — **Скіноса** і **Кіноса**; пор. також у СНМ — р. **Каплани**, у КРУ — **Каплань**, суч. розм. — **Каплань**, частіше **Капланка**; на карті Д. Кантеміра (1711 р.) — р. Jalpuh у збірнику документів УЗПБ — **Ялпуха**[5], в усному мовленні — **Ялпух**, **Ялпуха** з перевагою, правда, першої. Гідроніми іншомовного походження, адаптуючись, витворили, таким чином, на українському грунті новіший варіант, що має форму іменника жіночого роду на **-а** чи м'який приголосний. Варіант часто стає основною, офіційною назвою.

Нерідким явищем в топонімії Одещини є й словотворча варіантність, яка найчастіше спостерігається серед ойконімів, хоч зрідка має місце й серед гідронімів. У першу чергу тут відзначаються топонімічні пари, офіційні варіанти яких виражені словосполученням, а розмовні одним словом. У цьому випадку зви-

---

Результаты подворной переписи Аккерманского уезда 1886—1887, Херсон, 1889; КРУ — Каталог річок України. К., 1957.

[5] Пор.: «Границы сего (Измаильского — А. Б.) округа определяются озером **Ялпухом** и рекой **Ялпухой**...», стор. 546.

чайно відбувається усічення власної складної назви шляхом опускання синтаксично залежного компонента, що служить засобом розрізнення двох однакових за основними компонентами найменувань, наприклад: с. **Суха Журівка** (Шир.) — розм. **Журівка** і **Журавка**, с. **Великий Дальник** (Біл.) — **Дальник**, с. **Нові Бутори** (В. Мих.) — розм. **Бутори**, с. **Мала Слобідка** (Код.) — розм. **Слободка** і **Слободзеї (-ея)**, р. **Яр Фернатія** (Код.) — розм. р. **Фернатія** та ін., — також випадки, коли офіційна назва-словосполучення перетворюється в складне слово: оф. **Велика Михайлівка** — розм. **Великомихайлівка** та ін. Інколи топонімічні варіанти виникають внаслідок усічення однієї повної основи складного слова, наприклад, оф. **Олександро-Вовкове** (Шир.) — розм. **Вовкове (-о)**, оф. **Великозименове** (В. Мих.) — розм. **Зиминова** та ін., що подеколи супроводжується ускладненим новим суфіксом, наприклад, оф. **Великоплоске** (В. Мих.) — розм. **Плоскова** та ін.

Словотворчі варіанти можуть розрізнятися лише суфіксами, пор. оф. **Лозоватівка** (Шир.) — розм. **Лузуватка**, оф. **Східна Зірка** (Шир.) — розм. **Східна (Восточна) Зора** та ін. Інколи введення чи вилучення суфікса тягне за собою перехід назви з розряду іменників у прикметники чи навпаки, наприклад, оф. **Пашківка** (Балт.) — розм. **Пашкова**, оф. **Чапаєвка** (Кот.) — розм. **Чапаєво**, оф. **Шевченкове** (Ан.) — розм. **Шевченка**, оф. **Кардамичеве** (В. Мих.) — розм. **Кардамичевка** та ін. Часом розмовний словотворчий варіант несе на собі емоційно-експресивне навантаження, наприклад, оф. **Комарівка** (Люб.) — розм. **Комаровочка**, оф. **Катеринівка** (Люб.) — розм. **Катеринка**. На Одещині, де тривалий період проживає різномовне населення, з'явилися й варіанти найменувань, що мають різномовні словотворчі форманти, як, наприклад, оф. **Мала Слобідка** (Код.) — розм. **Слободзеї (-ея)**, оф. **Малаївці** (Кр. Окн.) — розм. **Малаешти** та ін. В останньому випадку відбивається українсько-молдавська мовна взаємодія.

Однією з причин виникнення топонімічних варіантів є народна та псевдоетимологія. На Одещині, де в топонімії є відчутний шар тюркських, молдавських та інших іншомовних елементів, псевдоетимологія впливає на оформлення не лише розмовно-місцевих, а й офіційних варіантів топонімів. Так, прагнення осмислити значення гідроніма **Галбіна** породило розмовний варіант назви річки **Галіна** (оф. **Галина**); р. **Курудере** жителями с. Плахтіївка (Тат.) називається **Куридира**; незрозуміла назва с. **Амури** (Ан.) пов'язувалася місцевими жителями зі словом **мур**, внаслідок чого, мабуть, появилися місцеві розмовні варіанти цього ойконіма **Намури** і **Муровка**. В такий же спосіб виникла сучасна офі-

ційна назва с. **Перельоти** (Балт.), що має й ближчий до первинної форми розмовний варіант **Пирліти;** пор. також оф. с. **Бендзари** (Балт.) — розм. **Бриндзарі** та ін.

Аналіз топонімічних варіантів Одещини свідчить, що основна маса ойконімів функціонує в мовленні у двох і більше варіантах, тоді як гідроніми, будучи в своїй основі здебільшого іншомовного, переважно тюркського походження, менш залежні від особливостей місцевих говірок. Найпоширеніші на Одещині варіанти ойконімів є наслідком невідповідності між діючою літературною фонетико-граматичною нормою і усно-мовними традиціями в оформленні назв населених пунктів або ж є результатом міжмовної взаємодії.

Л. В. ГОРОЖАНКИНА
Одесса

СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ СПЕКТР ТОПОНИМИИ ОДЕССЩИНЫ

(По письменным источникам XVIII в.)

Возникновение и развитие топонимов, их динамику удобно изучать на территориях, находившихся на «великом пути» перемещений народов[1]. В этой связи большой интерес представляет территория Северного Причерноморья, и в частности, так называемой Очаковской земли.

Значительные по времени и масштабам языковые контакты различных народов и этнических групп, борьба их языковых стихий, массовое заимствование лексического материала — все это повлияло на формирование топонимии Очаковской земли. Огромная территория края, богатая событиями истории, сосуществование и взаимодействие различных народов, разнообразие естественногеографических условий создали предпосылки для возникновения одной из интересных в топонимическом отношении систем географических названий Украины. Поскольку это молодая система, она предоставляет в распоряжение исследователя многочисленные следы своего возникновения, уже исчезнувшие в других, более старых территориальных системах. Поэтому можно утверждать, что в определенных пределах топонимия Одесщины моделирует возникновение и развитие топонимии восточных славян.

Очаковская земля до присоединения к России не была пустынна, она имела четыре города: **Очаков, Аджидер (Овидиополь),**

[1] Симина Г. Я. Эволюция названий населенных пунктов Нижнежья. — Вопросы топонимастики, вып. IV, Свердловск, 1970, стр. 15.

Хаджибей (Одесса), Дубоссары и около 150 поселений татар и молдаван; кроме того здесь уже жили украинцы и русские раскольники в так называемых ханских слободах. «Когда же перед сдачей этого края оседлые татары отсюда вышли, а кочевые (ногайцы) — предали все огню и мечу, когда почти все русские беглецы, боясь правительственных преследований, разбежались, то край действительно опустел и его пришлось заново заселять»[2].

Важнейшим источником восстановления истории топонимии служат ономастические данные различных документов, в частности списков населенных мест. Для Очаковской земли первым таким списком явились «Ведомости четырех уездов, составляющих новоприобретенную область от Порты Оттоманской и присоединенную к Екатеринославскому наместничеству 1792 г.»[3]

Четыре уезда, вошедшие в ведомости 1792 г., были еще без названия и указаны под номерами. Общее количество топонимов, а чаще их эквивалентов, составляло 256 наименований. Хотя в ведомостях значится 364 номера, 108 из них никак не поименованы, это порожняя земля, оставленная для казенных и помещичьих селений. Поэтому нами рассматриваются 256 наименований.

Структуру топонимов, зафиксированных в ведомостях 1792 г., рассмотрим, приняв за основу классификации деление на семь способов словообразования, предложенное Ю. А. Карпенко[4].

I. Топонимическое переосмысление — это переход слова в топоним без какого-либо словообразовательного изменения. Такого типа названия в топонимии указанных ведомостей немногочисленны: **Балта, Бутор, Гольм, Голта, Магала, Соша, Спея** и др. К этой же группе названий следует отнести и топонимы **Перелита** и **Перерыта.** Их префиксы появились на внетопонимической стадии и поэтому непосредственного участия в образовании собственного географического названия не принимали.

II. Самый многочисленный вид топонимообразования в названных ведомостях — суффиксация, что полностью подтверждает вывод В. А. Никонова о господстве суффиксации в словообразовании славянской топонимии[5].

а) Значительную группу составляют топонимы с суффиксами **-овк(а), -евк(а).** Это прежде всего простые ойконимы, образованные от личных имен: **Маргаритовка, Марковка, Осиповка.**

---

[2] Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. I. Одесский уезд, Херсон, 1883, стр. 42.

[3] Записки Одесского общества истории и древностей, т. IX. Одесса, 1875, стр. 319.

[4] Карпенко Ю. А. Топонимия Буковины. Автореф. докт. дисс. К., 1967, стр. 20.

[5] Никонов В. А. Славянский топонимический тип. — Вопросы географии, 1962, № 58, стр. 23.

б) Простые топонимы, производные от фамилий: **Савицковка, Гапосовка, Евецковка, Ремаровка.**

в) Простые топонимы, образованные от апеллятивов с помощью суффиксов **-овк(а), -авк(а), -евк(а), -к(а): Терновка, Беляевка, Познанка.**

Встретились также отантропонимические образования с суффиксом **-к(а): Качуровка, Петровка, Пашковка, Боковка, Исаевка.**

Особую группу составляют простые топонимы с **-ов(а), -ев(а), -ев(о), -ин(а).**

III. Среди ойконимов исследуемого документа есть также и словосложения. В ведомостях 1792 г. сложные названия имеют прозрачную структуру, где ясно выделяются две полнозначные основы. Ведомости фиксируют два топонима славянского происхождения: **Григориополь** и **Богословка,** где первый топоним — сложение личного имени и греческого географического термина, оба компонента второго топонима — существительные, причем второй элемент сложного названия суффиксальный; топоним **Валегоцул** — молдавского происхождения.

IV. Субстантивированные прилагательные, то есть топонимы с прилагательным склонением, не имеющие специализированных топоформантов, представлены такими названиями: **Аннинская, Волковская, Дороцкое, Липецкая, Полезная, Чорная.**

V. Топонимы-словосочетания представлены двусловными конструкциями: **Новые Дубоссары, Кривое Озеро, Большой Бобрик.**

VI. Значительную группу составили названия (иногда только воспринимающиеся на фоне образований) типа pluralia tantum: **Окны, Косы, Погребы, Парканы, Крынки, Лунки, Анани, Гояны, Роги, Ясла; Дубоссары, Дойбаны, Чубурчи, Токмаджи.**

Кроме топонимов, ведомости 1792 г. фиксируют топонимические эквиваленты. Это описания земельных наделов, так называемых дач. Общее количество топонимических эквивалентов составляет 167 наименований, которые можно объединить в три группы.

I. Термин + (географический) термин + звание + имя + фамилия: 1) **Дача деревни поручика Николая Ганского;** 2) **дача деревни провиантмейстера Федора Шимкова** и т. д. — 5 названий.

II. Термин + глагол «назначена» + звание + имя + фамилия: 1) **дача назначена ротмистру Осипу Чернецкому;** 2) **дача назначена поручику Ивану Брайкевичу** и т. д., всего 73 наименования.

III. Термин + звание + имя + фамилия: 1) **Дача коллежского асессора Карла Роде;** 2) **дача ротмистра Ивана Марьяновского;** 3) **дача поручика Федора Романенка** и т. д. — 89 наименований.

Система топонимии ведомостей 1792 г. складывается из большего количества моделей. Преобладание в ней топонимических

эквивалентов (167 наименований из 256, т. е. 65%) вызвано новой волной заселения Очаковской земли.

Вторым важным документом для истории топонимии Очаковской земли является «Ведомость о состоящих в уезде Тираспольском казенных и владельческих дачах...»[6], датированная 1795 г. Три года отделяет эту ведомость от предыдущей, и тем не менее она отразила многие изменения в номинации населенных мест. Ведомость включает 253 объекта, из них 25 — порожняя и еще безымянная земля, оставленная для будущих селений. Таким образом, анализируется 228 географических имен, относящихся к той же территории, что и материалы предыдущей ведомости. Среди этих наименований выделяется группа из 40 топонимов, структура которых полностью совпадает с ведомостями 1792 г. Эти топонимы приобрели устойчивую форму, их употребление стало традиционным.

Часть топонимов подвергалась изменениям в грамматическом либо фонетическом отношении.

Ведомость 1792 г.	Ведомость 1795 г.
Фраса	Фраси
Ясла	Ясли
Лунки	Лунка
Магала	Магалы
Флора	Флоры
Юркова	Юрковка
Евецковка	Евецкова
Савицковка	Савицкая
Захарьевка	Захаровка
Малаешти	Малаешты
Токмаджи	Токмадзиу
Перерыта	Пиррыта
Дубоссары	Дубосары

Наиболее существенные изменения произошли в группе топонимических эквивалентов. Количественно это выразилось в том, что их стало гораздо меньше (в ведомости 1792 г. — 167, в ведомости 1795 г. — 110). Качественные изменения заключены в замене термина «дача» на «пустошь»: незаселенная за три года земля именуется уже пустошью, т. е. пустующей, тогда как заселенная обозначается термином «деревня». В структуре этого рода

[6] Записки Новороссийского университета, т. XX. Одесса, 1876, стр. 39.

изменений эквивалентов не произошло, она выглядит так же, как и в ведомостях 1792 г. — термин + звание + имя + фамилия: 1) **Пустошь поручика Степана Каневского;** 2) **Пустошь коллежского асессора Константина Кромиды;** 3) **Пустошь графа Северина Потоцкого.** Остальные описательные наименования изменили свою структуру по сравнению с ведомостями 1792 г. Ведомости 1795 г. фиксируют отчество владельца и основателя поселения в архаической форме. Эта группа эквивалентов наиболее многочисленна, их конструкции можно представить следующим образом:

I. Термин + звание + отчество + фамилия: 1) **Пустошь прапорщика Егора Дмитриева сына Галацана;** 2) **Пустошь капитана Яна Мануилова сына Самарина;** 3) **Пустошь поручика Михаила Арсеньева сына Руи.** К этой же группе названий следует отнести и четыре топонима, в которых отчество записано в современной форме. Это исключение сделано для лиц особо уважаемых: 1) **Пустошь генерал-аншефа и кавалера Михаила Васильевича Каховского;** 2) **Пустошь генерал-майора и кавалера князя Павла Михайловича Дашкова;** 3) **Пустошь действительного тайного советника и кавалера Петра Васильевича Заводовского;** 4) **Пустошь генерал-поручика и кавалера Ивана Матвеевича Толстова.** Таким образом, эта группа включает 52 наименования.

II. В отличие от предыдущей следующая группа не включает в описательные названия имени и отчества владельца. Их структура выглядит как: термин + звание + фамилия. Сюда относятся: 1) **Пустошь инженер-капитана Кайзера;** 2) **Пустошь коллежского асессора Стурзы;** 3) **Пустошь подпоручика Чуйка** и т. д., всего 7 наименований.

По-новому выглядит и структурный тип названий группы, включающей звание + имя + фамилию: 1) **Премьер-майора и кавалера Георгия Гиржева;** 2) **Подпоручика Михайлы Иванова;** 3) **Капитана Федора Сабеу.** В этих наименованиях пропущен термин, но он подразумевается. Рассмотренные модели наименований представляют собой генетивные конструкции со значением принадлежности, и только два топонимических эквивалента употреблены в форме дательного притяжательного по управлению со словом «назначена», в то время как в предыдущей ведомости этот тип названий составил 73 наименования. К тому же в отличие от ведомостей 1792 г. в состав этих двух описательных наименований не входит имя владельца. Структура их состоит из термина + глагол «назначена» + звание + фамилия: 1) **Пустошь назначена бригадиру и кавалеру Платову;** 2) **Пустошь назначена генерал-поручику графу де Вите.**

Ведомость 1795 г. отразила процесс перехода топонимических эквивалентов в топонимы.

Ведомость 1792 г.

1. Дача назначена статскому советнику Павлу **Шарою**
2. Дача полковника и кавалера Ивана **Селунского**
3. Дача секунд-майора Пантелея **Хаджилия**

Ведомость 1795 г.

1. Деревня **Шаровка**
2. Деревня **Селунская**
3. Деревня **Хаджилиевка**

Всего 35 наименований, причем большинство из них образовано способом суффиксации (27 топонимов).

Из 228 наименований, зафиксированных в ведомостях 1795 г., на долю топонимических эквивалентов приходится 110 наименований, т. е. 48%. Способом суффиксации образовано 55 топонимов, что составляет 24%. Пятнадцать названий образовано способом субстантивации прилагательных — 7%, на долю переосмыслений приходится 10%, 6,6% составили названия типа pluralia tantum, 4% — это словосложения, а словосочетания — 0,4%.

Сравнительный анализ ведомостей 1792 и 1795 гг. дает четкую картину изменений в морфологической структуре топонимов. Основные тенденции в их развитии за минувшие три года обобщены в таблице, которая сообщает как абсолютные цифры, так и соответствующие проценты.

Словообразовательный спектр топонимии Одесщины (XVIII в.)

Модель	1792		1795	
	абс. цифры	%	абс. цифры	%
I. Топонимические эквиваленты	167	65	110	48
II. Переосмысления	21	7	23	10
III. Суффиксация	36	14	55	24
IV. Словосложения	3	2	9	4
V. Субстантивированные прилагательные	11	5	15	7
VI. Словосочетания	3	1	1	0,4
VII. Pluralia tantum	14	6	15	6,6

Продуктивность модели топонимических эквивалентов резко падает из-за нарастания темпов заселения Очаковской земли. Интенсивно возрастает продуктивность суффиксации, особенно модель с суффиксами **-овк(а), -евк(а)** с антропонимической исходной базой, а также прочие образования от личных имен. Активизируются модели топонимических переосмыслений, словосложений и субстантивированных прилагательных.

І. Ж. ЯКУБОВ
Запоріжжя

МНОЖИННІ ВЛАСНІ НАЗВИ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я

У лінгвістичній літературі дожовтневого періоду і особливо після Жовтня є чимало грунтовних праць, у яких досліджуються власні назви, зокрема топоніми та гідроніми, що вживаються у множині[1]. Серед цих назв окремої уваги заслуговують множинні іменники північночорноморського ареалу. Розглядаються тільки деякі власні назви поселень і річок.

Топоніми становлять численну групу слів, різноманітних за своєю будовою та строкатих за лексико-семантичними ознаками. Сюди належать і кореневі утворення — **Поди, Пузирі** (Мк)[2], **Маяки** (Од), і суфіксальні плюративи — **Кубряки** (Мк), **Главани, Гребеники** (Од), **Дніпряни** (Хрс), **Менчикури** (Зп), і складення — **Трикрати** (Мк), **Новосілки, Татарбунари** (Од), і словосполучення — **Верхні Сірогози, Великі Копані** (Хрс), **Кінські Роздори, Жовті Води** (Днп).

Такі утворення властиві всім східнослов'янським мовам, тобто вони характерні не тільки для української, а й для російської та білоруської мови, пор.: **Мосты** (село біля Куйбишева), **Сенцы** (назва села під Ленінградом), **Белые Столбы** (місто поблизу Москви), **Старыя Дарогі** (місто у Білорусії).

Із специфікою граматичної структури множинних іменників пов'язані їх лексико-семантичні особливості. Лексичний склад топонімів (як і гідронімів) відбиває різні сторони життя людини: зв'язок із природою, побут, трудову діяльність, сільське господарство, будівлі і т. п. Ось чому назви населених пунктів походять від: а) назв рельєфу або рослинності місцевості — **Тридуби, Лимани, Ставки** (Мк), **Дубчани** (Хрс), **Скельки, Терни, Балки** (Зп)[3]; б) назв водойм, споруд, приміщень (їх частин), стоянок військ або польових укріплень — **Кринички, Зелені Кошари** (Мк), **Красні**

---

[1] Бібліографію з цього питання див.: Гумецька Л. Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV—XV ст. Вид-во АН УРСР, К., 1958, стор. 35—114; Ріпецька О. Ф. Про деякі особливості західнослов'янського мовознавства, кн. 6. Вид-во Львівського ун-ту, 1958, стор. 68—77; Черпяхівська Є. М. Словотворча структура топонімічних назв Львівщини. — В кн.: Питання українського мовознавства, кн. 4. Вид-во Львівського ун-ту, 1958, стор. 144—149.

[2] Тут і далі вживаються скорочення назв областей: Зп — Запорізька, Крм — Кримська, Од — Одеська, Хрс — Херсонська.

[3] Пор. ще: **Подберезники, Мысы, Налесники.** Див.: Максимович И. И. Днепр и его бассейн. К., 1901, стор. 221, 226, 229.

Окны (Од), **Казачі Лагері, Криниці** (Хрс)[4]; в) загальних назв племен або власних назв (особливо прізвищ) людей, що мали форму однини[5], — **Роксолани** (Од), **Бехтери** (Хрс), **Саки** (Крм)[6].

Щодо назв рік (великих чи малих) або їх притоків, то вони (на відміну від топонімів) виступають як стабілізовані найменування: протягом віків зберегли форму однини. Ця форма стала постійною не тільки для іменників, але й для субстантивованих прикметників і навіть для словосполучень, якими позначаються гідроніми сучасних областей Північного Причорномор'я[7]. Наприклад, **Південний Буг, Інгул, Синюха** з **Чорним Ташликом, Висунь** (Мк); **Дністер, Великий** і **Малий Куяльники, Сарата** (Од), **Дніпро, Вовча, Верхня Терса** (Зп); **Чорна, Альма, Біюк-Карасу** (Крм) та ін. Крім того, деякі назви річок, виражені іменниками однини, походять саме від тієї ж форми числа апелятивів, звідки беруть найменування ці гідроніми. Так, у морських картах XIV—XV ст. замість імені Дніпро знаходимо назви, які «явно даны были **Днепру** по городу **Олешье,** часто упоминаемому русскими летописцами XII и XIII ст. и явно совпадающему с городом **Алеска,** лежавшим при устье Днепра, стало быть на месте или близ нынешних **Олешек»**[8] (місцевість, де переважно росте вільха).

І лише незначна кількість сучасних назв окремих рік[9] пройшла

[4] А також **Печки, Теремцы** і под. Див.: Максимович Н. И. Зазнач. праця, стор. 227.

[5] На думку Ф. І. Буслаєва, множинні назви міст (зокрема на **-чи (Боровичи)** утворилися від власних імен по батькові осіб чоловічого або жіночого роду однини **(Борисович)** за прикладом назв племен та народів, які походять від загальних імен, що означали дітей або нащадків родоначальника **(русичи, лютичи, радимичи).** Див.: Буслаєв Ф. И. Историческая грамматика русского языка. Учпедгиз, М., 1959, стор. 136—137, 227. Пор. **Лазаревичи, Гадиловичи, Исаковичи, Тарасовичи.** Див.: Максимович Н. И. Зазнач. праця, стор. 224, 226—227.

[6] Колись назва **Саки** вживалася в однині, а через деякий час почала використовуватись у множині. Докладно про це див.: Суперанская А. В. Структура имени собственного (Фонология и морфология). «Наука», М., 1969, стор. 108. І, навпаки, як вважає О. О. Білецький, назви міст **Ялта, Коренз, Каламита** виникли із візантійських та новогрецьких слів множини **Ягналиты, Хуризы, Каламиты.** Див.: Белецкий А. А. Греческие элементы в географических названиях Крыма. — В кн.: Этимология 1967. «Наука», М., 1969, стор. 201—204.

[7] Тільки приток Дністра та Буга попад 1000. Див.: Маштаков П. Л. Список рек бассейнов Днестра и Буга (Южного). Пг., 1917, стор. 45—57.

[8] Брауп Ф. Черноморье. Сборник исследований по исторической географии южной России (1852—1877), ч. І. Одесса, 1879, стор. 78.

[9] У порівнянні з назвами, що вживаються в однині, їх набагато менше (біля 30): **Ростоки, Угерцы, Борсуки, Грязьки, Закуты, Броньцы, Барвинки, Поточники, Раки, Млаки, Подолончики, Ямы, Ялы, Козарки, Гучки, Бравенки, Биленки, Кипячки, Окна, Гниловоды, Китрысы, Самокшаны, Гнилые Паты, Вилы, Житницы, Бурты, Быки, Штаны, Буки, Чересни.** Див.: Маштаков П. Л. Зазнач. праця, стор. 2—4, 6—8, 10, 13, 15, 18, 21, 25, 28, 34, 37—39, 41, 43.

інший шлях. Плюральна форма одних власних гідронімічних назв створювалась на базі множини загальних слів: **Колодязі, Роги, Озерка, Ставки.** Появі множинної форми у цих назвах рік сприяло, очевидно, те, що у даній місцевості зустрічалося багато криниць, озер, ставків тощо. Однак множина власних назв (**Колодези, Роги** і под.)[10] відрізняється від множини апелятивів (**колодязі, роги** та ін.) тим, що ця множинність — вже тільки граматичний, формальний показник одного предмета, однієї реалії (річки), а не багатьох (штучних ям для добування води з водоносних шарів землі або твердих виростів на черепі деяких ссавців і т. д.).

Інші власні назви спочатку мали однину, потім перетворилися у плюральні словосполучення, а згодом набули однину і врешті з'явився субстантивований прикметник. Наприклад, **Конка/Кінка** (річка в Запорізькій обл.) походить від грецької назви, яка змінилася на **Кінські Води**[11], а їй на зміну прийшло подібне словосполучення в однині **Кінська Вода,** що поступилося місцем субстантивованому прикметнику у тому ж числі **Кінська**[12].

Отже, топоніми та гідроніми Північного Причорномор'я являють собою значний розряд слів, надто специфічних за структурою і семантичними ознаками. Із топонімічних назв більше зустрічається іменників pluralia tantum у Миколаївській, Одеській та Херсонській областях. Менше спостерігається у Запорізькій області, майже зовсім їх немає у Кримській області (за винятком словосполучення **Бушуйские копи** і слова **Саки**).

Найрізноманітніші за лексико-семантичними особливостями назви населених пунктів Миколаївської та Одеської областей (**Трикрати, Прибужани, Кумари, Щербані, Трихати, Байтали, Малаївці** та ін.).

Переважна більшість старовинних назв річок північночорноморського ареалу мала форму однини, яку зберегла і до наших часів. Лише поодинокі здобули множину.

Значна кількість множинних назв походить від загальних іменників з формою обох чисел. Стаючи власними, колишні апелятиви втрачають однину і набувають множини, яка закріплюється за ними назавжди, внаслідок чого власні назви-топоніми входять у мову і живуть в ній як плюративи (**Бродн, Кринички, Маяки, Каїри, Партизани** і т. д.).

З усіх способів утворення множинних назв топонімів та рідко гідронімів найпродуктивнішими є лексико-семантичний і морфологічний способи, особливо афіксація і складення.

[10] Див.: Трубачев О. Н. Названия рек Правобережной Украины. «Наука», М., 1968, стор. 34.

[11] А от **Конских вод** до Перекопи верст со 100 и больши. — Див.: Книга большему чертежу, изд. 2, Спб., 1838, стор. 14.

[12] Назва існує поряд із словосполученням **Конские Воды.** Див.: Максимович Н. И. Зазнач. праця, стор. 103 (пор. стор. 100, 110, 112).

Л. П. СТИЧИШИНА
Одеса

ПРОБЛЕМИ МЕЖОВОЇ ТОПОНІМІЇ

(На матеріалах межиріччя Кодими і Саврані)

Ономастична система межиріччя Кодими і Саврані формувалася у складних мовно-історичних та етнічних умовах. Протягом віків на цій території перебували різні племена і народи. Чотири століття тут проходив польсько-татарський кордон, а потім була межа між Подільською і Херсонською губерніями.

В польських історичних джерелах зазначається, що на цій території до XVII ст. не було осідлої людності, однак окремі поселення існували і раніше. Так, на карті Г. Л. Боплана першої половини XVII ст.[1] вказано населений пункт, назву якого, як вказує О. С. Мельничук[2], можливо, слід читати як сучасне **Шершенці.** На тій же карті між Савранню та Кодимою знаходимо назву, відповідником якої є сучасний топонім **Ониськове.** Згадується це найменування ще у 1545 р. у В. Броневського[3]. Селище **Саврань** відоме ще з часів Вітовта, який подарував його Кошиловичу, а вже у XVII ст. його отримали Конецпольські[4]. Масове заселення території почалося приблизно з XVII ст., але ще протягом XVII ст. осілої людності тут було мало, оскільки турецько-татарські набіги, а також російсько-турецькі війни цьому не сприяли.

Територія межиріччя Кодими і Саврані була місцем зіткнення, взаємопроникнення і співіснування генетично різнорідних етнічних струменів з різних країв, що позначилося на специфіці форм міжмовної топонімічної взаємодії і накладанні топонімічних систем одна на одну. Умови пограничча відбивались у семантиці та словотворі назв. Саме тому топонімікон цієї території дуже різноманітний за своїм складом та походженням.

Найочевиднішим наслідком зіткнення міграційних хвиль і відповідного взаємопроникнення різних топонімічних систем була топонімічна взаємодія мов. На цій території поряд з слов'янськими зустрічаються назви іншомовного походження. Щодо ойконіма **Фернатія** (К. О.)[5] і гідроніма **Яр Фернатія** (права притока Коди-

[1] Лясковронский В. Г. Иностранные карты и атласы XVI и XVII вв., относящиеся к южной России. К., 1898.

[2] Мельничук О. С. Топонімія Кодимського району Одеської області. — Мовознавство, т. 14. К., 1957, стор. 53.

[3] Броневский В. Descriptio Tartarie. — Записки Одесского общества истории и древностей, т. VI, стор. 43.

[4] Лясковронский В. Г. Г. Л. де Боплан и его историко-географические труды относительно южной России. К., 1901, стр. 16.

[5] В статті прийняті такі скорочення: Б. О. — Балтський р-н Одеської обл.; К. О. — Кодимський р-н Одеської обл.; Л. О. — Любашівський р-н Оде-

ми) здається правильною думка О. С. Мельничука про їх утворення від молдавського імені **Фарнакій** з характерним молдавським чергуванням **к — т**[6].

Назва с. **Пасат** (Б. О.), цілком імовірно, походить від молдавської лексеми **пэсат** — кукурудзяна мука. Назва с. **Мошняги** (Б. О.) — від молд. **мошняг** — старий. Можливо, це були прізвища першопоселенців, а від них уже утворилися назви населених пунктів. Горб у с. **Перельоти** (Б. О.) має назву **Костіш**, молд. **костишэ** — косогір, схил горба.

Колишня назва м. **Юзефград** (стара частина сучасної **Балти**) є польським утворенням від імені власника, польського магната **Юзефа Любомирського.** С. **Кайтанівка** (С. О.) — від імені власника **Каетана Сабанського.**

Назва с. **Гедвилова** (Кр. М.) походить від литовського антропоніма[7].

В топонімії краю багато тюркських назв. Безперечно тюркського походження є назва річки **Саражинка,** яку інтерпретували О. С. Мельничук та Л. Т. Масенко[8]. Очевидним тюркізмом є і назва р. **Ташлик** — притока Синюхи (тюрк. **таш**—камінь). Гідронім **Яланець** утворено від давньотюркського «рівний, плоский»[9]. Найімовірніше тюркською є і назва **Саврань.** Не здається остаточно встановленим походження назви **Балта.** В. А. Никонов і Ю. О. Карпенко говорять про зв'язок з молд. **балтэ** «болото». Але в жодному історичному джерелі ми не знаходимо вказівки на те, що тут були у час заснування міста молдавани. Не зовсім зрозуміло, як могла молдавська назва потрапити у татарське місто з татарським населенням.

Фінно-угорський елемент дослідники припускають у назві р. **Кодими,** порівнюючи її з гідроніміею півночі Росії, де фінно-угорське походження назв не викликає сумніву.

Поряд з топонімами, які повністю перейшли з іншої мови, в топонімії пограниччя зустрічається переробка назв. Цікавою з цього погляду є назва с. **Перельоти** (Б. О). Ю. О. Карпенко виводить її з **«перелітувати»,** що вказує на господарську специфіку краю[10]. Насправді, у народній вимові чуємо **Пе"рліта.** Однак за

ської обл.; С. О. — Саврапський р-н Одеської обл.; Ч. В. — Чечельницький р-н Вінницької обл.; Кр. М. — Кривоозерський р-н Миколаївської обл.

[6] Мельничук О. С. Зазнач. праця, стор. 55.

[7] Непокупний А. П. Українсько-балтійські студії. — Мовознавство, 1968, № 6, стор. 38.

[8] Мельничук О. С. Зазнач. праця, стор. 54; Масенко Л. Т. Гидронимия бассейна Южного Буга. Автореф. канд. дис. К., 1972, стор. 12.

[9] Масенко Л. Т. Зазнач. праця, стор. 13.

[10] Карпенко Ю. О. Тополімічна взаємодія української і молдавської мов. — Мовознавство, 1970, № 5, стор. 51.

переказами старожилів село мало стару назву **Горіле** або **Шмаляне.** У селі був священик з Молдавії, який і закріпив у документах молдавський переклад української назви **Горіле — Пырлите** (молд. **пырлитэ — горіле**). І молдавська трансформація української назви через незрозумілість стала джерелом її повторних, українських, переосмислень: **Переліта, Перельоти.**

На досліджуваній території зустрічаємо багато й паралельно існуючих назв. Так, молдавське населення у с. Перельоти вживає назву **Дядулуй Симон,** українське — **Семенова** (молд. **дядул** — горб). Те ж саме і з назвою долини. Молдавани кажуть **Вале Ничипоролуй** (молд. **вале** — долина), а українці — **Ничипорова долина.** Існування таких назв-перекладів пов'язане з двомовністю населення даної території. Цікаве поєднання двох мов маємо в найменуванні долини с. Перельоти — **Вале Ясенеулуй.** Назва в перекладі означає **Ясенова долина,** але тут поєднується молд. **вале** — долина з українською лексемою **ясен,** до якої додано молдавський артикль.

На території межиріччя Кодими й Саврані перебували різні племена й народи, що відбилось у топонімах і мікротопонімах етнонімічного походження: с. **Серби** (К. О.), с. **Волощине** (Кр. М.), с. **Мазурове** (Кр. М.), **Киргизівка** (куток с. Гольми Б. О.), **Калмиківка** (куток с. Перельоти Б. О.).

В топонімії цієї території основним, найбільш масовим і компактним є український елемент. Актуальною для топонімії порубіжної території є проблема стійкості назв з встановленням специфіки цієї стійкості в умовах порубіжжя. Показовим у цьому плані є те, що з усіх сучасних населених пунктів на карті Боплана позначені тільки села з українськими назвами **Шершенці** і **Ониськово.** Українські назви збереглися, хоч було багато переселень і замін населення. З кінця XVII ст., коли почалося масове заселення краю, зустрічаємо теж переважно українські назви: с. **Ясенове** (Л. О.), с. **Чернече** (Б. О.), с. **Прибузьке** (С. О.), с. **Глибочок** (С. О.). Велика група українських найменувань пов'язана з природними умовами місцевості: с. **Піщане** (Б. О.), с. **Полянецьке** (С. О.), с. **Криве Озеро** (Кр. М.), рослинним і тваринним світом: с. **Берізки** (Кр. М.), с. **Бобрик** (Л.О.), с. **Вільшанка** (С. О.). Багато топонімів і мікротопонімів антропонімічного походження також утворено на українському мовному грунті: с. **Анютине** (Ч. В.), с. **Білоусівка** (С. О.), **Данилове поле** (с. Шершенці К. О.). Збільшили долю українського елемента в топонімії території межиріччя Кодими та Саврані перейменування, які відбулися вже за часів Радянської влади (**Французьке — Лисогірка, Ольвіополь — Первомайськ).** Крім того, після Великої Жовтневої соціалістичної революції утворено багато нових поселень з українськими назвами: с. **Дитяче,** с. **Леніне** (Кр. М.) та ін.

Цікавим є відображення межового розташування топонімів у їх семантиці. Спостерігається багато однакових назв з обох сторін історичного кордону, що свідчить про заселення з півночі на південь. Так, з лівого боку Кодими знаходиться с. **Бобрик I,** а з правого — **Бобрик II.** При цьому село на лівому березі раніше називалось **Великий Бобрик.** Пізніше населення села частково було переведено на правий берег, де виникло поселення під назвою **Казенний Бобрик.** Існують села **Гольма I** і **Гольма II** та ін., причому першими виникли села ліворуч Кодими, на що вказує і їх нумерація. Отже, заселення Новоросійського краю йшло частково за рахунок жителів колишньої Подільської губернії, які, переходячи на інший берег Кодими, засновували поселення, переносячи на нього назву села, з якого вони прийшли.

Заслуговує уваги проблема типологічного зіставлення топонімії даної території з топонімією інших територій. У першому наближенні можна сказати, що слов'янський елемент тут переважає, найбільш продуктивними є суфікси **-ка, -ивка (-івка, -ївка).** Однак у даному районі, порівнюючи з північчю України, зустрічаємо набагато більше тюркізмів, різноманітніші тут неслов'янські елементи, багато паралельно існуючих форм.

Досліджувані матеріали не вичерпують всіх проблем, а тільки намічають шлях до подальшої роботи. Однак вони свідчать про те, що в основі заселення цієї території лежить не витіснення народів, а взаємопроникнення і асиміляція, яка залишає сліди в ономастиці.

А. К. СМОЛЬСКАЯ
Одесса

ЭТНИЧЕСКИЕ ТОПОНИМЫ ЮЖНОСЛАВЯНСКОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ В СЕВЕРНОМ ПРИЧЕРНОМОРЬЕ

Среди этнических топонимов Одесщины встречаются географические термины с корнем **«серб».**

Исторически появление таких ойконимов на территории бывшей Новороссии объясняется переселением в районы Причерноморья в XVIII в. нескольких сербских дружин[1]. Переселение сербов на Украину продолжалось и в XIX в.

Сопоставлялась структура ойконимов с корнем **«серб»,** упо-

[1] Скальковский А. А. Географическая и этнографическая терминология Новороссийского края. Одесса, 1868, стр. 22 и далее.

требляемых на Одесщине, со структурой однокоренных топонимов, фиксируемых на территории современной Югославии.

Анализ соответствующего материала в многотомном толковом хорватско-сербском словаре, изданном Загребской Академией наук, показывает, что топонимы с корнем **«срб»** упоминаются уже в сербских и хорватских памятниках XIII—XV вв.

В географическом справочнике современной Югославии находится 14 ойконимов с корнем **«срб»**, причем только одно такое название имеется в республике Сербия (не в автономных краях), остальные — в Словении, Хорватии, Македонии и на других территориях.

Структура югославских этнических названий с корнем **«срб»** в целом типична для топонимии сербохорватских и вообще южнославянских территорий. Так, представлены ойконимы с суффиксами **-иц(а) (Србица, Србарица), -ац (Србац, Србовац)** и некоторыми другими формантами.

На территории бывшей Новороссии топонимы с корнем **«серб»** оформлялись по законам топонимического словообразования восточнославянских языков. Обращают на себя внимание производные топонимы с корнем **«серб»** и продуктивным суффиксом **«-к»: Сербка** (Коминтерновский р-н Одесской обл.), **Словяно-Сербка** (Великомихайловский р-н Одесской обл.), а также ойконим **«Серби»** (Кодымский р-н Одесской обл.).

Упомянутые украинские ойконимы с корнем **«серб»** имеют иное оформление по сравнению с однокорневыми топонимами Югославии.

Я. А. СПРИНЧАК

Нежин

ИЗ НАБЛЮДЕНИЙ НАД СООТНОШЕНИЕМ КОМПОНЕНТОВ СОСТАВНЫХ И СЛОЖНЫХ ТОПОНИМОВ В ПРИЧЕРНОМОРСКИХ ОБЛАСТЯХ УКРАИНЫ

На материале топонимии Южной Украины изучалась характеристика структурных типов сложных и составных топонимов и их взаимодействие.

При описании, классификации и анализе структурных типов ойконимов обычно выделяют составные и сложные топонимы. Первые образованы различными сочетаниями слов, а вторые — сложением основ. По своей структуре они четко различаются и противопоставляются. Однако при диахроническом подходе к этим структурным типам наименований поселений оказывается, что составные топонимы превращаются в сложные, например: **Новая Николаевка — Новониколаевка.**

Некоторые древнерусские топонимы, образованные сочетанием краткого прилагательного с определяемым именем город или град типа **Новъгородъ, Царьградъ,** представляли собой свободное номинативное сочетание слов, в котором склонялась каждая часть. Так, в Договоре Новгорода с польским королем Казимиром IV 1470 г. можно отметить следующие падежные формы этого словосочетания: Р. **Великого Новагорода,** Д. **Великому Новугороду,** В. **на Велики Новъгородъ,** Т. **со всѣмъ Великимъ Новымгородомъ,** М. **въ Великомъ Новегороде.** В этом наименовании склонялись обе части, что свидетельствует о раздельности частей, образовавших это составное название. Современные топонимы типа **«Новгород»** отличаются от древнерусских тем, что составляющие их слова слились в одно целое и изменяются только во второй части сложения: **Новгорода, Новгороду, Новгородом** и т. п. Такое изменение свидетельствует о возникновении сложного топонима из прежнего составного, которое происходило в течение веков.

Среди составных топонимов широко распространилось атрибутивное словосочетание, образованное объединением прилагательного с определяемым именем существительным: **Біла Криниця, Козачі Лагері, Широка Балка** (Херс.). Больше половины таких топонимов образуется сочетанием антопимических прилагательных с определяемым существительным, причем прилагательные дифференцируют одноименные топонимы: **Велика Білозерка — Мала Білозерка** (Зап.), **Верхня Кринка — Нижня Кринка** (Дон.), **Нові Трояни — Старі Трояни** (Одес.) и др. Иногда, правда, в таких составных топонимах нет соответствующей пары с антонимическим прилагательным, например: **Велика Врадіївка** (Никол., нет **Мала Врадіївка**), **Новий Очаків** (Никол., нет **Старий Очаків**) и т. п.

Если определяемым является имя, содержащее в себе компонент **Ново-, Старо-** и т. п., то противопоставление их выражается порядковым числительным **Перший-Другий: Новоселівка Друга — Новоселівка Перша** (Дон.), **Малоярославець Другий — Малоярославець Перший** (Одес.) и др.

Сравнительно редко встречаются полуслитные топонимические словосочетания, например: **Слов'яносербка** (Одес.), **Тилігуло-Березанка** (Никол.; такой тип, вероятно, появился в результате слияния двух названий объединившихся поселений), **Володимиро-Іллінка** (Херс., оно, пожалуй, образовано от имени и отчества **В. И. Ленина**) и др. Очень редки двучленные топонимы, представляющие собой родительный падеж имени лица: **Карла Маркса** (Дон.), **Розы Люксембург** (Дон.) и т. п.

В структурном отношении сложные топонимы обычно характеризуются слитным (редко полуслитным) написанием, отражающим цельнооформленность наименования, а составные топонимы

отличаются от первых раздельным написанием компонентов. Относительные прилагательные, образованные как от сложных, так и от составных топонимов, одинаковы и носят сложный характер, что способствует структурному объединению сложных и составных топонимов в процессе их развития.

В памятниках истории украинского языка XVII—XVIII вв. зафиксированы оба структурных типа топонимов, а также их объединения; ср. Львовск. летопись: **Білгород** (123), **Білогород** (142), **Константиноград, Царьград, Цариград; Константинова Нового і Старого — Новокостянтинів, Старокостянтинів** и др.; Летопись Самовидца: **Бихов Новій, Бихов Старій** (171), **Білгород, Білагорода** (76, 133), **Крупичполе — Крупич Поле** (80); Генеральное следствие о маетностях Нежинского полка 1729—1730 гг.: **Білокопытовъ** (25), **Володькова Дівица** (68), **Ивангородъ** (41), **Загоровка Великая** (15) — **Загоровка Малая** (9—10), **Кербутова Слободка** (45—46), **Пустогородъ** (24), **Райгородокъ** (64), **Суходольщина/Суходол** (48), **Янполь** (56—57) и др. Такую же историческую картину отражают памятники истории русского и белорусского языков.

Таким образом, многие сложные топонимы, представляющие собой сочетание адъективной и субстантивной основ, возникли из атрибутивного сочетания прилагательного с определяемым существительным. Утрата определяемого существительного ведет к превращению составного топонима в простой и к субстантивации прилагательного: **Нова Слобода — Нова.** В условиях разноязычной среды приводит к превращению составного топонима в простой: тюркск. **Ак-Тюбе** (рус. «белый холм») превратился в **Ахтубу,** левый рукав Волги. Эта тенденция к цельнооформленности проявляется в замене полуслитных написаний слитными и отражается в украинском правописании. Полуслитные написания—переходное состояние от раздельных написаний к слитным написаниям, что проявилось в написании сложных топонимов полуслитными в БСЭ и слитными в УРЭ: **Ново-Айдар — Новоайдар** (Ворош.), **Ново-Алексеевка—Новоолексіївка** (Херс.), **Ново-Троицк—Новотроїцьке** (Дон.), **Ново-Украинка — Новоукраїнка** (Кировогр.), **Ново-Николаевка — Новомиколаївка** (Запор.), **Ново-Покровка — Новопокровка** (Днепроп.) и т. п.

Отмеченная закономерность носит не региональный характер, а свойственна всем восточнославянским языкам и их диалектам.

Т. М. ВОЗНИЙ
Львів

СПОСТЕРЕЖЕННЯ НАД СКЛАДЕНИМИ ТОПОНІМАМИ МИКОЛАЇВЩИНИ

Переважна більшість топонімів Миколаївської області утворена морфологічним і семантичним способом словотвору, проте помітне місце займають і складені найменування (204 із 1094 населених пунктів)[1]. Структурно вони поділяються на дві групи.

А. Топоніми, утворені шляхом поєднання прикметника або числівника з іменником (рідше двох іменників, один з яких виконує атрибутивну функцію).

Б. Топоніми, утворені шляхом поєднання двох іменників.

А. Топоніми, утворені шляхом поєднання прикметника або числівника з іменником

Складених топонімів внаслідок поєднання прикметника або числівника з іменником (рідше двох іменників, один з яких виконує атрибутивну функцію) на території Миколаївської області зафіксовано 179[2].

У структурно-семантичному відношенні атрибутивну частину у складених топонімах можна поділити на декілька груп.

1. Складені топоніми, у яких прикметникова частина виражає колір. Складені топоніми з прикметниковою частиною із значенням кольору становлять найбільшу частину топонімів Миколаївщини — 57 (31,8%), серед яких 30 назв у формі чол. роду, 20 — у формі жін. роду, 3— у формі серед. роду, 4 — у формі називного відмінка множини. За назвами кольорів найчастіше використовуються різні форми від прикметника **червоний, -а, -е, -і** (26 лексем), **зелений, -а, -і** (20 лексем), **ясна** (5 назв), **красний, -е, -і** (3), **білий, -а** (2), **світла** (1): **с. Червоний Поділ, с. Червона Зірка, с. Зелений Гай, с. Зелена Поляна, с. Зелені Кошари, с. Ясна Поляна, с. Красний Яр, с. Красні Кошари, с. Біла Криниця, с. Світла Дача.**

2. Складені топоніми з прикметниками, що вказують на розмір, величину, віддаль, зовнішній вигляд. Таких топонімів нараховується 28/15,6% усіх складених топонімів області. Найбільше з них уживається у формі жін. роду (19), значно менше у формі чол. роду (6), тільки дві форми серед. роду і одна множинна форма.

[1] Див.: Миколаївська область. Адміністративно-територіальний поділ на 1 січня 1969 р. Одеса, 1969.

[2] Про аналогічні утворення на Львівщині див.: Черпяхівська Є. М. Складні топонімічні назви. — Питання українського мовознавства, **кн.** V. Вид. Львівського ун-ту, 1962, стор. 141—149.

Третя частина цих топонімів з атрибутивним означенням **малий, -а** — 10 назв, 4 назви з прикметником **велика, -е**, 3 — з прикметником **широкий, -а, -і**, по дві — з прикметниками **довга, крива, -е, крутий, -а** і по одній з прикметниками **висока, верхня, глибокий, далекий, лиса: с. Малий Став, с. Мала Кореніха, Велика Кореніха, с. Велике Артакове, х. Широка Балка, с. Широкі Криниці, с. Довга Могила, с. Криве Озеро, с. Крутий Яр, с. Висока Гора, с. Глибокий Яр, с. Далекий Степ, с. Лиса Гора.**

3. Складені топоніми з прикметниками, що вказують на відношення до часу, віку. Серед топонімів з прикметниковими компонентами виділяється 17 (9,5%) найменувань, прикметники яких вказують на відношення до часу, віку. Серед них п'ять у формі чол. роду, п'ять — серед. роду і два у формі множини.

Найчастіше використовуються топоніми з прикметниками **новий, -а, -е** (9), **стара, -е, -і** (4), **перше** (2), **весняна** (1), **досвітні** (1): **с. Нова Висунь, с. Стара Богданівка, с. Старі Кошари, с. Перше Травня, с. Весняна Квітка, х. Досвітні Огні**

4. Складені топоніми, прикметникова частина яких вказує на постійні (внутрішні) ознаки. Здебільшого вони характеризують якісь внутрішні постійні ознаки (понад 15% від загальної кількості назв). Найчастіше серед них уживаються прикметники **веселий, -а** (14 назв), **добре** (6 назв), **вільний, -а, -е** (3 назви) і по одній назві з прикметниками **рідна, руські, тихий, загальна: с. Весела Балка, с. Добра Надія, с. Вільна Поляна, с. Вільне Запоріжжя, х. Рідна Хата, с. Руські Хутори, с. Тихий Край, с. Загальна Користь.**

5. Складені топоніми, прикметникова частина яких характеризує відношення до прізвищ, імен, інших топонімів. Їх спостерігається 6,7%. Здебільшого вони характеризують перших поселенців даного пункту щодо походження або приналежності цього пункту. Не дивно, що атрибутивні означення є поодинокими: **с. Акмечетські Ставки, с. Бабина Балка, с. Васильова Пасіка, х. Дідова Хата, х. Мертвоводські Хутори, х. Попова Дача, с. Ращинська Дача, с. Романова Балка, с. Синюхін Брід, х. Ципурдіївська Балка, с. Чорбова Балка.**

Характерно, що частину з цих назв населених пунктів виключено з офіційного обігу у зв'язку з переселенням жителів: **с. Бабина Балка, Дідова Хата, с. Васильова Пасіка, х. Попова Дача, а х. Мертвоводські хутори, х. Ципурдіївська Балка** об'єднано з іншими поселеннями.

6. Складені топоніми, прикметникова частина яких вказує на відношення до предметів. Тільки вісім топонімів, прикметникова частина яких виражає відношення до предметів (грунту), що становлять 4,5%. Найчастіше вживаними є прикметники **кам'яний, -а,**

(7 назв), з прикметником **піщаний** — одна назва: **с. Кам'яний Міст, с. Кам'яна Балка, с. Піщаний Брід.**

7. Складені топоніми, прикметникова частина яких виражає дотикові властивості, їх усього 2,8% від загальної кількості складених назв. Серед них утворення **суха, -ий** (4 назви) і **холодна** (1 назва): **с. Сухий Єланець, с. Суха Балка, с. Холодна Балка.**

8. Складені топоніми, атрибутивна частина яких виражена неузгодженим означенням. Таких топонімів усього 5, або 2,8% від загальної кількості складених назв. Ними позначені поселення, що виникли або перейменовані при Радянській владі і увічнюють пам'ять основоположника радянського ладу В. І. Леніна і його соратників. Пор. **Пам'ять Леніна, Дарунок Ілліча, Гвардія Ілліча, Пам'ять Комунарів.** Метафорична назва **Колос Добра** відображає розквіт колгоспного ладу.

9. Складені топоніми, прикметникова частина яких виражає відношення до флори. Їх тільки — 2,2%. Серед них прикметники **виноградний** (2), **тернові** (1), **осикова** (1): **с. Виноградний Яр, с. Осикова Балка, с-ще Тернові Поди.**

10. Складені топоніми, прикметникова частина яких виражає відношення до фауни. Таких усього 1,1%, вони мають у своєму складі прикметники **курячі** (1), **орлове** (1): **с. Курячі Лози, с. Орлове Поле.**

11. Складені топоніми, прикметникова частина яких виражає відношення до рельєфу. Їх усього — 1,1%. Вони включають прикметники **степова** (1) і **степна** (1): **с-ще Степова Долина, с. Степна Кошара.**

12. Топоніми, до складу яких входить числівникове означення. Таких 12, або 6,7%. Диференціюючою частиною у них є порядкові числівники **перша** (2), **перше** (1), **другий** (1), **друга** (4), **друге** (2), **десята** (1): с. **Петрівка Перша, с. Петрівка Друга,** с. **Другий Світ, с. Раківське Перше, с. Раківське Друге, с. Десята частина.**

Кількісний числівник **два** входить до складу назви хутора **Два Ставки.** Антропонімічні означення **перша, перше і друга, друге,** диференціюючи топонімічні назви, разом з цим індивідуалізують їх[3].

Різноманітні щодо семантики іменники у складених топонімічних назвах Миколаївщини. Серед них виділяються такі утворення[4].

1. Назви, що пов'язані з рельєфом. Найбільше серед складених топонімічних назв іменників, пов'язаних із структурою рельєфу

---

[3] Див.: Ковалик І. І. Українські топоніми з суфіксами **-ищ-е, -ищ-е, -бищ-е, -овищ-е, -ис(ь)к-о, -овис(ь)к-о** на загальнослов'янському фоні. — Вісник Львівського ун-ту. Серія філологічна, вип. 7. Львів, 1970, стор. 17.

[4] Про структурно-семантичні властивості складених топонімічних назв див. Лебедева А. И. Топонимика Псковской области. АКД, Л., 1952.

області (32,4%). Щодо частоти вживання вони розміщені так: назви сіл, хуторів з іменником **балка** — 17, **яр** — 12, **поляна** — 11, **роздол** — 4, **гора** — 3, **степ** — 2, **поле** — 2, **долина** — 2, **лан** — 1, **левада** — 1, **камінь** — 1, **перекоп** — 1, **поди** — 1: с. **Кам'яна Балка**, с. **Глибокий Яр**, с. **Вільна Поляна**, с. **Веселий Роздол**, с. **Лиса Гора**, с. **Новий Степ**, с. **Орлове Поле**, с-ще **Степова Долина**, с. **Веселий Лан**, с. **Зелена Левада**, х. **Білий Камінь**, с-ще **Червоний Перекоп**, с-ще **Тернові Поди**.

2. Назви, пов'язані з водним рельєфом. Незважаючи на те, що Південь України не багатий на водні ресурси, у місцевій топонімії 14,5% складених найменувань з гідронімічними елементами. Серед них такі іменники: **криниця** (5), **став** (3), **міст** (2), **потік** (2), **брід** (2), **рибалка** (2), **пориччя** (2), **ставки** (2), **ставок** (1), **пристань** (1), **берег** (1), **озеро** (1), **Буг** (1), **Осетрівка** (1): с. **Біла Криниця**, с. **Малий Став**, с. **Кам'яний Потік**, с. **Піщаний Брід**, х. **Рибалка Перша**, с. **Нове Пориччя**, х. **Два Ставки**, с. **Новий Ставок**, с. **Довга Пристань**, с. **Зелений Берег**, с. **Криве Озеро**, м. **Новий Буг**, с. **Стара Осетрівка**.

3. Топоніми, пов'язані із видом, способом поселення. Їх приблизно 10%: **кут** (5 назв), **поділ** (4), **клин** (2), **хутір** (2), **частина** (1), **городок** (1), **край** (1), **Новоселівка** (1): с. **Веселий Кут**, с. **Зелений Клин**, с. **Руські Хутори**, с. **Десята Частина**, с. **Новий Городок**, с. **Тихий Край**, с. **Червона Новоселівка**.

4. Топоніми, пов'язані із рослинним покривом. Тут 7,2% складених назв, іменники яких пов'язані із флорою: **гай** (9), **квітка** (1), **сад** (1), **лози** (1), **Лозуватка** (1): с. **Зелений Гай**, с. **Весняна Квітка**, с. **Виноградний Сад**, с. **Курячі Лози**, с. **Верхня Лозуватка**.

5. Топоніми, пов'язані з назвами споруд. Їх усього 4,2%: **кошара** 6), **хата** (2): с. **Старі Кошари**, х. **Дідова Хата**.

6. Топоніми, пов'язані з іменами, прізвищами. Понад 5% складених найменувань населених пунктів ведуть свій початок від імен і прізвищ перших поселенців. Утворення цього типу виступають з суфіксом **-івк(а)**: с. **Петрівка Перша**, с. **Петрівка Друга**, с. **Стара Богданівка**, с. **Червона Федорівка**, с. **Мала Павлівка**, х. **Мала Степанівка**, с. **Новоєгорівка Друга**.

7. Топоніми, пов'язані з абстрактними назвами. Значну частину поселень області (5%) займають утворення, до складу яких входять абстрактні іменники **дача** (3), **воля** (2), **надія** (1), **користь** (1), **життя** (1), **світ** (1): с. **Світла Дача**, с. **Добра Воля**, с. **Добра Надія**, с. **Загальна Користь**, с. **Нове Життя**, с. **Другий Світ**.

Серед складних назв сіл, хуторів є 4% найменувань з іменниками типу **дача** (3), **зірка** (2), **шлях** (1), **огні** (1), **промінь** (1), **Українка** (1), наприклад: с. **Світла Дача**, с. **Червона Зірка**, с. **Новий Шлях**, х. **Досвітні огні**, с. **Червоний Промінь**, с. **Червона Українка**.

Як відмічає К. К. Цілуйко, такі назви «здебільшого в топонімії мають штучне походження. Вони, як лексико-семантична група, поширені на території всієї України, але конкретні їх форми можуть бути неповторювані з району в район»[5]. Здебільшого вони виникли у 30-х роках XX століття[6].

8. Топоніми, до складу яких входять іменники — назви інших топонімів. Порівняно мало (2,2%) складених топонімічних назв, до складу яких входять іменники-назви інших топонімів: **с. Червоний Київ, м. Новий Буг, смт Нова Одеса, с. Вільне Запоріжжя.** Частина з них, можливо, пов'язана з назвами місцевостей першопоселенців.

9. Топоніми, пов'язані з родом занять. Приблизно 2% складених місцевих найменувань мають у своєму складі іменники, які виражають рід заняття: **с-ще Червоний Орач, с. Червоний Плугатар, с. Васильова Пасіка.**

10. Топоніми, пов'язані з іншими назвами. Деяка кількість складених топонімів області має у своєму складі іменники, які виражають інші поняття: **с. Велике Артакове, с. Велика Мечетня, с. Крива Пустош, с. Нова Висунь, с. Раківське Друге, с. Мала Любарка** та ін.

Б. Топоніми, утворені шляхом поєднання двох іменників

Окрему групу серед складених топонімів Миколаївщини становлять назви, утворені лексико-синтаксичним способом словотвору на основі субстантивного способу поєднання назв[7]. На території Миколаївської області нараховується 25 таких населених пунктів, назви яких пишуться через дефіс. Деривати даного типу здебільшого утворені від імен, імен і прізвищ чи прізвиськ, імен і по-батькові, прізвищ чи прізвиськ і географічних назв.

Серед таких утворень переважають назви, з яких початкова частина становить чоловічі імена: **Андрієво-Зоряне, Володимиро-Матвіївка, Володимиро-Павлівка, Григоро-Мар'ївка, Дмитро-Білівка, Івано-Федорівка, Миколо-Гулак, Михайло-Жукове, Михайло-Ларине, Павло-Мар'янівка, Петрово-Висуньське, Петрово-Солониха, Романо-Булгакове, Семено-Василівка, Федоро-Михайлівка.**

Складені топоніми з жіночими іменами у початковій частині поодинокі: **Матроно-Василівка, Олено-Василівка.** Окремі назви у початковій частині виражають інші поняття (географічні назви.

[5] Цілуйко К. К. Топонімія Покровського району Дніпропетровської області. — Мовознавство, т. XIV. К., 1957, стор. 79.

[6] Там же, стор. 79.

[7] М. Я. Плющ вважає їх за «перехідні від сполучень до складних слів». Див.: Плющ М. Я. Словотворчі типи основоскладання в топонімах України. — IV Республіканська ономастична конференція. К., 1969, стор. 179.

прізвища тощо): **Києво-Олександрівське, Кашперо-Миколаївка, Троїцько-Сафонове** та ін.

Кінцева частина цих складених назв найчастіше виступає з суфіксами **-івка (-ївка): Володимиро-Матвіївка, Володимиро-Павлівка, Григоро-Мар'янівка, Дмитро-Білівка, Івано-Федорівка, Кашперо-Миколаївка, Матроно-Василівка, Олено-Калинівка, Павло-Мар'янівка, Семено-Василівка, Семено-Пилипівка, Федоро-Михайлівка** (13 назв), **-ин(е): Воляно-Ларине, Михайло-Ларине, Івано-Кепине** (3 назви), **-ов(е): Михайло-Жукове, Мішково-Погорілове, Романо-Булгакове, Троїцько-Сафонове.** Поодинокі назви мають інші суфікси: **-ян(е), -ївськ(е), -ськ(е), -их(а): Андрієво-Зоряне, Києво-Олександрівське, Петрово-Висунське, Петрово-Солониха.**

Складені топоніми з іменниковим поєднанням твірних основ відомі і на території інших областей України, у тому числі сусідніх з Миколаївською. Так, наприклад, на території Херсонської області вживається сім назв такого типу: **Карло-Марксівське, Князе-Григорівка, Любимо-Мар'ївка, Любимо-Павлівка, Подо-Калинівка, Покрово-Облойськ, Посад-Покровське,** на території Кіровоградської області — 30 назв: **Варваро-Олександрівка, Вершино-Власівка, Володимиро-Іллівка, Володимиро-Уляновка, Ганно-Леонтовичеве** та ін., на території Одеської області — 20 назв: **Андрієво-Іванівка, Андрієво-Іванове, Антоно-Ковач, Ганно-Покровка, Івано-Миколаївка, Катерино-Платонівка, Коси-Слобідка** тощо.

К. Ф. ШУЛЬЖУК
Рівне

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СТРУКТУРИ ТОПОНІМІВ УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІСЬКИХ І СТЕПОВИХ ГОВІРОК

(На матеріалі говірок Миколаївщини та поліських говірок Ровенщини)

На території Миколаївщини та Ровенщини вживаються топоніми однакових структурно-словотворчих моделей. Назви поселень утворюються суфіксацією, субстантивацією прикметників, словосполученням, словоскладанням, переосмисленням, префіксацією. Однак, як свідчить фактичний матеріал, «активність» тієї чи іншої словотворчої моделі в поліських і степових говірках не однакова, а часом навіть полярна. Очевидно, це певною мірою залежить від семантики слів, на яких базуються структурні моделі.

Основу топонімів, утворюваних суфіксальним способом, на Ми-

колаївщині складають антропоніми (понад 20% від кількості ойконімів) та апелятиви (біля 12%). У відантропонімічних і відапелятивних ойконімах найчастіше використовується формант **-івка: Антонівка, Костянтинівка, Мар'янівка, Семенівка, Остапівка, Плющівка, Комісарівка, Рибаківка, Прогресівка, Соколівка.** Інші моделі (переважно з суфіксом **-ка**) менш продуктивні.

У поліських говірках Ровенщини відантропонімічні суфіксальні утворення складають усього 5% від загальної кількості ойконімів. Переважаючим у них також є формант **-івка: Адамівка, Іванівка, Теплівка, Яринівка.** Знаходимо лише один випадок функціонування суфікса **-ець: Володимирець.**

Відапелятивні суфіксальні утворення на Ровенщині становлять біля 40%. Як і в степових говірках, найбільш продуктивним є суфікс **-івка: Князівка, Берестівка, Вербівка, Орлівка, Дідівка.** Більш активними, порівняно із степовими говірками, у поліських є формanти **-ськ, -ищ(е), -ець: Малинськ, Мостище, Озерськ.**

На Миколаївщині частіше вживаються омонімічні із загальними назвами ойконіми, утворені лексико-семантичним способом без зміни структури слова: **Воля, Перемога, Свобода, Яблуня, Зоря, Вокзал, Дружба, Сила, Жовтень, Слава, Брід.** У поліських говірках трапляються лише кілька таких назв: **Острів, Озеро, Діброва, Бір, Буда, Хміль.** Зустрічаються також окремі демінутиви: **Полянка** — Микол., **Бродець** — Ровен.

Ойконіми, утворені префіксально-суфіксальним способом (головним чином від апелятивів), використовуються порівняно нечасто як у степових: **Підгородня, Запоріжжя, Поріччя, Засілля, Прибужжя,** так і в поліських говірках: **Уріччя, Замостище, Заозер'я, Заболоття, Узлісся.**

Префіксальний спосіб словотворення топонімів у поліських і степових говірках репрезентований лише поодинокими випадками.

Цікаво простежити за функціонуванням такого словотворчого типу, як назви множинної форми. На Ровенщині множинні форми є одними з найбільш продуктивних серед ойконімів (складають майже 20% від загальної кількості назв поселень), в той час як на Миколаївщині вони складають усього 4% від загальної кількості ойконімів.

З структурного боку топоніми множинної форми майже нічим, крім флексій, не відрізняються від утворень, що вживаються в формі однини. Значну частину їх становлять апелятиви: **Піски, Кавуни, Лимани, Ставки, Півні** — Микол., **Острівці** — Ровен. Чимало ойконімів цього типу є похідними від прізвищ та прізвиськ: **Волощуки, Щербані, Чабанюки** — Микол., **Новаки, Кошмаки, Грицьки** — Ровен.

На Миколаївщині дуже поширеним способом утворення топонімів є складання основ (біля 25% всіх назв поселень обстежува-

ної території). Першою частиною в ойконімах цього типу часто виступає формант **ново-: Новоєгорівка, Новоолександрівка, Новоукраїнка, Новопетрівка, Новофонтанка, Новоселівка.** Формант **старо-** як антонімічний функціонує лише в кількох випадках: **Староголовневе, Старосолдатське.** Рідше трапляються ойконіми, утворені поєднанням назв двох власних імен: **Івано-Федорівка, Семено-Пилипівка, Федоро-Михайлівка, Володимиро-Павлівка, Івано-Захарівка, Павло-Мар'янівка,** топоніми, що починаються на **мало-, велико-: Малосербулівка, Великосербулівка, Малоукраїнка, Маложенівка.** Поодинокими випадками представлені топоніми, що складаються з трьох основ **(Новобілоусівка),** як і абревіатури **(Радсад).**

На противагу степовим говіркам, де питома вага ойконімів, утворених складанням основ, досить велика, на Ровенщині таких випадків засвідчуємо порівняно небагато — вони складають всього біля 6% назв поселень, причому топоніми з компонентом **ново-,** які дуже поширені в степових говірках, репрезентовані всього двома утвореннями: **Новосілля, Новорічиця.** Обумовлюється це, на нашу думку, тим, що ойконіми поліських говірок в основному більш давні. Назви поселень Миколаївщини створювались пізніше переселенцями з різних територій: до відомої назви додавалась частина **ново-.**

Чималу групу (біля 15%) на Миколаївщині становлять складені топоніми, утворені здебільшого поєднанням прикметника з іменником: **Осикова Балка, Зелена Поляна, Виноградний Яр, Далекий Степ, Біла Криниця, Піщаний Брід.**

Поодинокими є конструкції типу «Іменник у називному відмінку + іменник у родовому відмінку»: **Пам'ять Леніна, Колос Добра,** «числівник + іменник»: **Два Ставки, Перше Травня, Десята Частина.** Найчастіше вживаними у таких структурах є іменники **яр, поляна, гай, балка: Зелений Яр, Червоний Яр, Вільний Яр, Красний Яр, Глибокий Яр; Вільна Поляна, Ясна Поляна, Червона Поляна, Добра Поляна** і под. Найчастіше вживаними є прикметники на означення назв кольорів **(зелений, червоний),** просторових відношень **(великий, довгий, широкий, малий),** часових якостей **(старий)** та ін.

У поліських говірках Ровенщини зазначені конструкції складають біля 9% усіх ойконімів, причому переважна більшість означень-прикметників є антонімами **новий — старий, великий — малий,** нерідко до одних і тих же іменників: **Малий Стидин — Великий Стидин, Великий Мидськ — Малий Мидськ, Мала Любаша — Велика Любаша, Велике Вербче — Мале Вербче.** Означувані іменники (за винятком тих, що є спільними в антонімічних конструкціях), як правило, неповторювані, причому ті іменники **(яр, поляна, гай, балка),** що широко функціонують в ойконімах цього

типу у степових говірках, не вживаються в складених назвах поселень поліських говірок жодного разу.

Топоніми-субстантивовані прикметники у степових говірках складають дещо більшу в процентному відношенні групу (біля 18%), ніж у поліських (біля 14%). Як у степових, так і в поліських говірках ойконіми-субстантивовані прикметники поділяються на такі словотворчі типи:

а) ойконіми, утворені семантичним способом, з невивідною словотворчо-топонімічною основою: **нове, червоне, зелене, довге, добре** — Микол., **довге, біле, золоте, тихе** — Ровен.;

б) ойконіми, утворені морфологічним способом, з вивідною словотворчо-топонімічною основою. Це здебільшого утворення на **-ев, -ів, -ов(е), -ин, -ськ(е), -цьк(е): Садове, Братське, Панкратове, Київське, Сливине, Ольжине** — Микол.; **Базальтове, Мирне, Журавлине, Лісове, Страшеве, Грушицьке** — Ровен. Префіксально-суфіксальні утворення трапляються зрідка: **Підгірне, Прибузьке** — Микол., **Підплужне, Поліське** — Ровен.

У лексичному складі топонімів обстежуваних говірок відбуваються певні зміни, обумовлені соціальними змінами, наявністю кількох однакових назв у межах району та ін.: кол. **Крисів** — суч. **Улянове**, кол. **Реп'яхи** — суч. **Першотравневе**, кол. **Вовче** — суч. **Нове**, кол. **Старосирітське** — суч. **Зелене**, кол. **Незаможне** — суч. **Жовтневе** — Микол.; кол. **Зажаб'є** — суч. **Журавлине**, кол. **Заморочення** — суч. **Лісове**, кол. **Печалівка** — суч. **Мирне**, кол. **Погорілівка** — суч. **Поліське** — Ровен. Біля 50% новоутворених ойконімів на Миколаївщині і Ровенщині складають субстантивовані прикметники. У степових говірках їх 30% — це ойконіми на **-івка, -ївка, -евка**, на Ровенщині їх біля 15%. Більше 10% у поліських говірках Ровенщини складають назви поселень множинної форми. Інші форми на Миколаївщині і Ровенщині репрезентовані поодинокими випадками.

Таким чином, словотворчі засоби топонімії Миколаївщини ті ж самі, що й поліських говірок Ровенщини, однак продуктивність використання певних структурно-словотворчих моделей у деяких випадках різна.

В. Г. КУЗЕМА
Дніпропетровськ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ НАД ТОПОНІМІЄЮ ВЕРХІВ'Я ОРЕЛІ

Топонімія верхів'я Орелі типова для новозаселених територій. Тут існують традиційні назви, певне місце посідають офіційні та народномовні найменування радянського часу. За лексико-семантичними особливостями топонімію досліджуваного масиву можна поділити на такі групи: а) назви, пов'язані з природними умовами та особливостями місцевості; б) топоніми, утворені від власних назв осіб; в) найменування, які відбивають особливості суспільного життя.

Назви сіл **Дубові Гряди, Великі Бучки** відомі з II половини XVIII ст. За характером ландшафту, рослинності названі населені пункти типу **Нагірне, Терноватка, Лиман, Орільська, Плисове, Калинівка, Чорнолозка, Берестова, Кам'яне, Піскувате.**

У минулому для досліджуваної місцевості була характерна дрібномаєтність, через те численні традиційні назви поселень утворені від імен, прізвищ певних власників або перших жителів їх: **Сахновщина, Костянтинівка, Гришівка, Дар-Надежда, Катеринівка, Германівка, Надеждине, Степанівка, Кузьминівка, Юр'ївка, Володимирівка, Аполлонівка, Миколаївка, Козирів, Новоіванівка, Тарасівка, Івано-Слиньківка, Максимівка, Новобогданівка, Бондарівка, Олексіївка, Андріївка, Касянівка, Новодмитрівка, Петрівка.** У дожовтневу добу зміна назв населених пунктів зумовлювалася в основному зміною власників поселень. Цим, наприклад, пояснюється існування діахронічних варіантів на зразок **Дячківка-Максимівка, Корніївка-Надеждине, Струківка-Костянтинівка.** Виникали варіантні топонімічні найменування у зв'язку із переселенням: **Кобилячан** (від назви містечка **Кобиляки** Полтавської губернії), **Сахновщина** (за ім'ям місцевого пана **Сахновського**), **Куцо-Ганебне** (ландшафтна назва **Куца балка** (**Ганебне**) — село в Костянтиноградському повіті).

Нові найменування радянського часу в основному походять від слів і словосполучень, що стали символами соціалістичного перетворення суспільства. У верхів'ї р. Орелі фіксуються офіційні назви **П'ятирічка, Жовтень, Жовтневі Зорі, Червоний Степ.** Після Великої Жовтневої соціалістичної революції іменами видатних людей названі населені пункти **Ленінське, Чапаєвка, Тельмана, Шевченкове.** Збагатилася топонімія верхів'я Орелі новими назвами населених пунктів, зокрема **Олійники, Оріївка, Олександрівка,** що походять від імен місцевих героїв революції та праці. Село **Мотузівка,** засноване на початку XIX ст., було в 1919 р. назване **Олій-**

ники — в пам'ять більшовика П. А. **Олійника**[1], Жовтнем народжена назва села **Огіївка** — від імені партизанського командира, героя громадянської війни Я. Р. **Огія**[2]. Село **Олександрівка,** утворене в 1921 р. на колишніх поміщицьких землях, носить ім'я землевпорядника **Гусева Олександра Васильовича,** який присвятив своє життя благоустрою району.

При загальній орієнтації на норми української літературної мови в усній практиці населення існують народномовні назви сіл та їх частин. Нові назви утворюються за іменами героїв-сучасників, наприклад хутір **Гагаріна** у с. Великі Бучки. Спостерігається явище перенесення на окремі частини поселень назв колишніх сільськогосподарських артілей, що існували до укрупнення колгоспів. Апелятив **комуна** вживається тепер як власна назва. Назва **Комуна** закріпилася в народному мовленні за частиною селища Сахновища, на території якого вперше у районі була заснована в 1925 р. комуна «Трудовий селянин»[3]. Мікротопонім **Ценесівка,** утворений від новотвору радянського часу КНС, вживається на означення частини села Катеринівка, де жили перші члени комітету незаможних селян. Мікротопоніми виникають у народному мовленні внаслідок скорочення складених назв. Так, наприклад, у селі Огіївка функціонують назви **Жовтень (Червоний Жовтень), Згода (Трудова згода), Сімнадцяте (імені XVII Партконференції),** утворені від назв колишніх колгоспів. Сучасна назва **Перше Травня** у народному мовленні витіснила офіційну Івано-Слиньківка. Спостерігається також перенесення назв виробничих об'єктів на комплекс населених пунктів, наприклад **Двадцатілєтіе.**

Таким чином, основу топонімії верхів'я Орелі становлять традиційні назви населених пунктів, які склалися в офіційному й народному мовленні у процесі заселення й подальшого розвитку краю. У пожовтневу добу топоніми, утворені за існуючими моделями, набувають нового змісту. Важливе місце серед сучасних найменувань посідають новотвори, пов'язані із соціалістичним розвитком суспільства.

---

[1] Історія міст і сіл УРСР, Харківська область, УРЕ. К., 1967, стор. 349.
[2] Там же, стор. 838.
[3] Там же, стор. 813.

Е. С. ОТИН

Донецк

МИУС

(Из исторической гидронимии Северного Приазовья)

Гидроним **Миус** в настоящее время представлен в трех произносительных вариантах: **Миус, Миус** и **Миюс.** Последний из них фиксируется раньше других и бытует главным образом в речи старшего поколения, тогда как формы **Миус** и **Миус** предпочитает молодежь[1].

Судя по имеющемуся в нашем распоряжении материалу, этот гидроним известен в памятниках русской письменности начиная с конца XV в. Ср. в одной из «памятей» великого московского князя «московитину» Мигюре Доманову, едущему к таманскому князю Захарию (Схарию или Скарью), датированной 1489 г.: «А велѣли есмя своимъ людямъ ждати на усть **Міюша** и на Таигане»[2]. Эта форма весьма часто встречается в конце XV — нач. XVI в. в татарских грамотах, посланных из Крыма великому князю московскому, в сообщениях с дороги русских послов и т. д. (ср.: «до **Миюша** доходил и погаи за Волгу пошли», «от **Миюша** гонцомъ послалъ паробка своего», «писано на **Миюше**» и т. д.)[3].

В последующие века в документах утверждается и становится, по сути, единственной формой **Миюс (Миюз).** Ср., например: 1) «...И какъ пришелъ на **Миюсъ** и тут за нимъ прислали изъ Крыму... (1556 г.)[4]; 2) ...Съ урочища съ **Міюсу** воротились назадъ (1648 р.)[5]; 3) ...А шли де они... на **Міюсъ,** а на **Міюсе** де стояли двѣ недели (1650 г.)[6]; 4) «Да мы ж, холопи твои, ходили, государь, войскомъ на **Міюзъ** речку степью коньми и пешие...»[7]. Последний пример — из «Войсковой отписи о благополучном отступлении ратных людей от реки Миюса» (1662 г.).

В одном из документов 1637 г. отмечен редкий вариант — **Минюс:** «А качуютъ, государь, своими улусы (речь идет о ногайцах —

---

[1] Фонетический вариант гидронима **Миюс** послужил основой для наивной легенды о появлении названия реки: сбежавший будто из Сечи казак, впервые увидев узкую речку, удивленно воскликнул: «Оця річка як мій ус!».

[2] Памятники дипломатических сношений древней Руси с державами иностранными, Памятники дипломатических сношений Московского государства с Крымом, Нагаями и Турцией, т. 1. М., 1884, стр. 77.

[3] Там же, т. 2, М., 1895, стр. 163, 230.

[4] Лебедевская летопись, ПСРЛ, т. XXIX. М., 1965, стр. 248.

[5] Русская историческая библиотека (далее — РИБ), т. XXVI, Донские дела, кн. 3. Спб., 1909, стр. 840 (см. еще стр. 62, 586, 813, 841).

[6] Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, т. VIII. Спб., 1875, стр. 330.

[7] РИБ, т. XXXIV, Донские дела, кн. V. Пг., 1917, стр. 933.

Е. О.) по Кальмиюсу да по **Минюсу**»[8]. К редким вариантам гидронима принадлежит и форма **Мияс (Миас)**, которую, в частности, содержит ответ Петра I А. Ю. Кревету от 31 декабря 1697 г. (царь напоминает ему о письме, в котором тот сообщал «о строении гавона (т. е. гавани — Е. О.) и крепостей на **Миясе**[9]) и другие документы. Здесь имел место перенос этой формы в гидронимию Северного Приазовья, обусловленный паронимической близостью приазовского речного имени с известным уральским топонимом **Миас**. Кстати, во всех томах собрания «писем и бумаг» Петра I, кроме единственного упоминания варианта **Мияс**, широко представлена именно форма **Миюс** при полном отсутствии современной формы **Миус**, постепенно распространяющейся в географической литературе лишь в течение XVIII—XIX вв. (самая ранняя фиксация ее в нашем материале — 1737 и 1753 гг.[10]). Итак, в течение шести веков форма интересующего нас гидронима была весьма неустойчивой.

В основе названия реки **Миус (Миюс)** лежит образ угла или рога. Выбор такой топонимической метафоры определился характером русла самой реки, далеко выгнувшейся на восток срединной частью своего течения. Кроме того, водоток **Миуса** среди равнинной местности очень извилист, его меандры в широкой пойме реки нередко принимают весьма прихотливые очертания[11]. Не исключено также, что «углом» вначале могло быть названо урочище, заключенное между **Миусом** и его крупным правым притоком Крынкой. Название **Миус** в древности имел и современный **Кальмиус**, имевший аналогичный «угол», образуемый впадающей в него недалеко от устья рекой **Кальчиком**[12]. Реки с названиями типа **Рог** и **Угол** известны и на славянских, и на неславянских территориях, и нет оснований считать их нетипичными для гидронимии, как полагает В. А. Серебренников[13]. Яркий пример: левый приток Днепра — р. **Орель** в Ипатьевской летописи называется **Угол** (возможно, вследствие контактного переноса названия местности). Ср. в КБЧ (л. 118): «А в рекуъ Нугрь ниже Болхова 7 верстъ пала река Могъ, а в Могъ, речка **Рогъ**» (изд. 1950 г., стр. 117). Ср. еще р. **Рог** — л. п. Десны, л. п. Днепра (Маштаков, Сп. р. Дн. б., 200); **Угла** — п. п.

---

[8] РИБ, т. XVIII, Донские дела, ч. I. Спб., 1898, стр. 644.

[9] Письма и бумаги императора Петра Великого, т. I. Спб., 1887, стр. 228.

[10] См. Хронологическое обозрение Новороссийского края, ч. 1. Одесса, 1836, стр. 54; Кудряшов К. В. Половецкая степь. М., 1948, стр. 153 (в «Изъяснении» к карте 1737 г.).

[11] См. Гидрогеологический очерк Донецкого бассейна. М.—Л., 1930, стр. 124.

[12] См. подробно: Отин Е. С. Кальмиус (Из исторической гидронимии Приазовья). — В кн.: Питання гідроніміки. «Наукова думка», К., 1971, стр. 46—54.

[13] См. Серебренников В. А. О методах изучения топонимических названий. — Вопросы языкознания, 1959, № 6, стр. 46.

Птичи, л. п. Припяти (там же, 78); вообще **рогами** часто называются на Украине и в Белоруссии места слияния двух рек (например, Днепра и Друти, где находится город **Рогачев**[14]).

Различия в звуковой оболочке названия **Миус**, зафиксированные памятниками, объясняются значительной вариативностью в тюркских наречиях самого нарицательного существительного со значением «рог», «угол», которое перешло в топоним. «Опыт словаря тюркских наречий» В. В. Радлова содержит до 20 фонетических вариантов этого слова, еще пять вариантов добавляет Ф. Г. Исхаков[15]. Точную этническую интерпретацию гидронима в настоящее время осуществить трудно, но ближе всех к форме **Миус** (из **Миюс, Миюз**) стоят кыпчакские произносительные варианты, что заставляет нас создателями данного названия считать или половцев, или крымских татар, или ногайцев. Скорее всего форма **Миюс (Миус)** куманского или средневеково-кыпчакского происхождения, так как в крымско-татарском языке название рога распространено с огузской фонетической чертой — начальным **б (бойнуз)**. Некоторые диалекты татарского языка Крыма принадлежали к огузской группе, откуда диалектизм **бойнуз** мог распространиться и на другие говоры.

Однако языку крымских татар был известен также вариант с начальным **м** и конечным шипящим. В. И. Григорович, посетивший в прошлом веке многие греко-татарские селения, составил словарь «татов», куда включил и форму **миуш** «угол»[16] (ср. приведенный выше самый древний зафиксированный вариант гидронима — **Миюш**), которая, в свою очередь, содержит выразительные звуковые следы влияния степных диалектов ногайских татар (ногъайлар), тесно связанных с Крымом, — начальное **м** и неустойчивость конечного сибилянта **(с) (ш)**.

Таким образом, отразившиеся в памятниках колебания в произношении конечного согласного **(Миюс) (Миюш, Миюз—Миюж)** можно объяснить влиянием степных диалектов ногайского языка.

Объяснения требует и вокальная часть гидронима **Миюс**. Его

---

[14] Бодиарский С. М. Словарь географических названий. М., 1954, стр. 273.

[15] Радлов В. В. Опыт словаря тюркских наречий, т. IV. Спб., 1911, стр. 2162, 2166, 2171, 2209, 2217, 2219—2221, 2225, 2226, 2230; Исхаков Ф. Г. Опыт сравнительного словаря современных тюркских языков. — В кн.: Исследования по сравнительной грамматике тюркских языков, ч. IV. Изд-во АН СССР, М., 1962, стр. 34. См. еще: Будагов Л. Сравнительный словарь турецко-татарских наречий, т. 2. Спб., стр. 268, 275; Баскаков Н. А. Ногайский язык и его диалекты. Грамматика, тексты и словарь. Изд-во АН СССР, М.—Л., 1940, стр. 255 и др.

[16] Григорович В. И. Записка антиквара о поездке его на Калку и Кальмиус. — В кн.: Собрание сочинений В. И. Григоровича (1864—1876). Одесса, 1916, стр. 351 (раздел «Слова языка татов»).

слоговая структура: (С+Г) + (С+Г+С), где на месте **Г** выступают рефлексы общетюркского γ. В первом безударном слоге депалатализованная губная передняя фонема **ю** была воспринята славянами как переднеязычный звук **і**, тогда как ударное **ю** в конечном слоге было заменено славянским лабиальным звуком **у**; ср. аналогичная звуковая субституция в слове **изюм** < тюркск. **узум** «виноград», «плоды различных растений»[17]. Допустимо и другое объяснение фонетической оболочки этого гидронима (кстати, влекущее за собой интересный вывод о внутренней форме названия на промежуточной стадии его существования — когда была живой его связь с апеллативом): **Миюс** < **Мюис** < ногайск. **муьйиз** «рог». Ногайская форма могла подвергнуться метатезе в некоторых диалектах крымско-татарского языка (отсюда появление в них отмеченного В. И. Григоровичем варианта **миуш**) или же сохраниться в них наряду с огузской формой, но с иным семантическим наполнением. Ср. крымск. **муіса** «деревянный хомут для быков»[18]. Метатеза могла произойти и в ногайском языке, когда утратилась смысловая связь гидронима с апеллативом. Если подтвердится предположение о ногайских истоках данного гидронима, то можно говорить о некоторой близости смысловых структур таких названий, как **Миюс** и **Самара**, с одной стороны (из тюрк. **самар, семер** «мешок», «седло», «ярмо»)[19], и славянск **Хомутец** — с другой (все они этимологизируются на основе скотоводческих терминов, метафорически отражающих изогнутость речных русел).

Вариант **Минюс** из документа 1637 г. представляет собой, по-видимому, или результат контаминации огузской (срединное **н**) и кыпчакской форм (начальное **м**), или точное отражение восточнотурецкой диалектной формы **мунуз**[20]. Ведь длительное время на

---

[17] Субституция звука й могла произойти симметрично, одинаково в обоих слогах. Ср. русск. диалектное (с протезой) **гузюм**. (Фасмер М. Этимологический словарь русского языка, т. II. М., 1967, стр. 124); этот вариант, возможно, опосредствованно («народно-этимологическая» замена тюрк. **узен** «низина, речка») отразился и в названии оврага Узюмовского — п. п. Иловли (Маштаков П. Л. Список рек Донского бассейна. Л., 1934, стр. 28; дальше Машт. Доп.). (Ср. еще форму топонима **Узюм**: «в Сумах, Ахтирке, Харкове, **Узюме** и в Рибном» (Сборник летописей, относящихся к истории южной и западной Руси. К., 1888, стр. 19 (1659 г.); также на стр. 12 (1651 г.).

[18] Радлов В. В. Опыт словаря тюркских наречий, т. 4. Спб., 1911, стр. 2171. Ср. еще казах. **мүіс** «мыс, выступ возвышенности, выступ воды, конец маленького залива» (Конкашпаев Г. К. Казахские народные географические термины. — Известия АН Казах. ССР, № 99, серия географическая. Алма-Ата, 1959, вып. 3, стр. 29).

[19] См. подробно: Отін Є. С. До походження назви річки Самари. — Мовознавство, 1970, № 4, стор. 74—78.

[20] Радлов В. В. Опыт словаря тюркских наречий, т. 4. Спб., 1911, стр. 2220.

землях, по которым протекает Миус, господствовали гурки. Не исключена возможность и более раннего происхождения этой формы. Близкий восточнотурецкому вариант слова **рог** был известен и в языках других кочевников южных степей, например летописных «черных клобуков»: в тексте Ипатьевской летописи (между 1150—1190 гг.) упоминается каракалпакский князек **Каракось Миюзович,** «отчество» которого содержит нарицательное имя **мнюз** «рог», очевидно, выступавшее когда-то как прозвище отца. Однако здесь речь идет только о фонетической форме нарицательного имени, а не о гидрониме, создателями которого не могли быть «черные клобуки», жившие довольно далеко от современного **Миуса** — северо-западнее степняков-половцев, почти у Киева.

Все сказанное свидетельствует о том, что сейчас довольно трудно определить прямое «родство» гидронима **Миус.** В его становлении участвовали многие тюркские народы, в разное время населявшие степи Северного Приазовья.

Миус не одинок на географической карте. Ср. **Миус** — озеро на левом берегу р. Вороны, п. п. Хопра, л. п. Дона (Машт. Дон, 13); **Миус** — очень изогнутый левый приток Большого Иргиза, л. п. Волги; остров **Моишь** на р. Дунае (или Большой Четал)[21]; **Миоша (Мёша)** — п. п. Камы (с извилистым руслом)[22], **Миняус** — л. п. Сакмары[23]. Название **Мияс** имеет очень извилистая речка на Урале. **Кальмиус,** весьма похожий на **Миус** конфигурацией своего русла и расположением главных притоков, как уже отмечалось, в прошлом тоже назывался **Миусом.**

Таким образом, существует группа гидронимов, в основе которых лежат слова со значениями «угол», «рог». Возникнув в разные времена и у разных тюркских народов, они составляют особую смысловую группу в тюркской топонимии, совпадающую с аналогичной группой славянских географических имен.

К сожалению, этимологией гидронима **Миус** до недавнего времени почти никто не занимался. Только в 1966 г. в седьмом номере журнала «Дон» была напечатана заметка В. Фоменко о названиях **Миус** и **Таганрог.** Автор заметки не учел в должной мере лингвистического аспекта затронутого им вопроса. Вариантность формы гидронима **Миус,** более или менее удовлетворительно объяснимая с лингвистической точки зрения, не получает должно-

---

[21] Скальковский А. Опыт статистического описания Новороссийского края, ч. I. География, этнография и народонаселение Новороссийского края, Одесса, 1850, стр. 80.

[22] Семенов П. Географическо-статистический словарь Российской империи, т. III, стр. 268.

[23] Рехенберг А. А. Статистическое описание лесного пространства между реками Уралом и Восточным Иком. — Записки императорского Русского географического общества, кн. VI, стр. 415.

го обоснования, если стать на точку зрения В. Фоменко (**Миус** из **Ми-ус**, т. е. «река с топкими берегами»). Во-первых, слово **ус**, имеющее в некоторых тюркских языках монгольские истоки, не выступает в них в тех звуковых вариантах, которые отмечены в конечном слоге названия **Миус** за долгую историю его существования. Во-вторых, слово **ми** (в значении «топкое место»), которое усматривает В. Фоменко в первой части гидронима **Миус**, в тюркских языках чрезвычайно слабо распространено (словарь В. В. Радлова указывает лишь на киргизское и барабинское «наречия», носители которых жили очень далеко от приазовского Миуса)[24].

В заключение заметим, что гидроним **Миюс** получил отражение и в казачьей антропонимии. Ср. в грамоте царя Алексея Михайловича (3 окт. 1673 г.): «...А воруетъ прежнихъ воровъ Стенькина собрания Разина казакъ **Міюзской**»[25]. С интересными этапами антропонимизации гидронима мы встречаемся в грамоте Запорожского войска кошевому атаману Ивану Серко (1674 г.): 1) «...И въ Глухове жилъ недель съ пять и бежалъ на Чугуевъ, а на Донце спознался съ **Міюскимъ**, а **Міюско** де с Дону, пократчи лошади, бежалъ давно и был он самозванец на Дону, а звался Матюшкою; 2) ...А съ Дону, де, случаясь он **Міюскою** и съ иными товарищи семь человек, пошли на Запорожье... а имя де царевичево наложил он на себя по наговору и наущенію **Міюскову** на реке Самаре... 3) И вамъ бы... **Міюску** и иных товарищей ево конечно сыскивать всячески[26]. Ср. еще: Андрей **Миющик** (в документе 1702 г.)[27], возможно, современная фамилия **Мелюс**[28].

---

[24] Предложенная этимология не согласуется и с естественногеографическими особенностями **Миуса**, имеющего «каменистые берега, большею частью песчаное дно и потому воду чистую и приятную» (Материалы для географии и статистики России. Земля Войска Донского. Спб., 1863, стр. 117).

[25] Материалы для истории Войска Донского. Грамоты. Новочеркасск, 1864, стр. 99.

[26] Сухоруков В. Д. Историческое описание Земли Войска Донского. Новочеркасск, 1903, стр. 288. **Міюска** — «наставник» самозванца, выдавшего себя царевичем Симеоном Алексеевичем, сыном Алексея Михайловича (Броневский В. История Донского войска, ч. I. Спб. 1834, стр. 186—187). Форма личного имени **Міюска** лежит в основе ойконима **Миусов** — названия поселка в б. Усть-Медведицком округе, в юрте станицы Островской (см.: Земля Донского войска. Список населенных мест по сведениям 1859 года. Спб., 1864, стр. 77).

[27] Материалы для истории Воронежской и соседних губерний, ч. I. Воронежские акты, Воронеж, 1887, стр. 200. В данном случае перед нами может быть не суффиксально досформленный антропоним (**Мпус+чик**), а «абсолютный» топоним в антропонимической функции. Ср. формы **Миющик, Миущик, Миусщик, Миусчик, Миюсчик** — диахронические варианты названия р. **Миусик**, л. п. **Миуса**.

[28] Газ. «Социалистический Донбасс», 1967, 23 мая. Ср. фамилию **Еланчик** — «абсолютную» антропонимизацию другого, близкого к **Миусу** речного имени (газ. «Социалистический Донбасс», 1967, 5 декабря). Искаженную форму

І. М. ЖЕЛЄЗНЯК
Київ

ГІДРОНІМІКОН ПІВНІЧНОГО ПОРУБІЖЖЯ СТЕПОВОЇ УКРАЇНИ (БАСЕЙН ТЯСМИНА)

Так зване Дике поле на півночі межує з басейном р. Тясмин (п. п. Дніпра), на північному заході цей рубіж проходить по річках басейну Південного Бугу. Тясмин з притоками дуже довгий проміжок часу відділяв південні, спочатку незаселені постійно, землі з тереном слов'янських племен, пізніше Київської Русі. Довгий час тут стикалися різні етнічні стихії, і лишали сліди різні народи. Як свідчить археологія, басейни Росі й Тясмина були тією територією, де склався один із головних центрів осідлих землеробських племен Скіфії. Дані про чорноліські й білогрудівські етапи дозволяють віднести історію слов'ян на Середньому Подніпров'ї до передскіфської епохи, для якої культурна близькість Подніпров'я з Середньою Європою виявляється знову в таких самих виразних формах, які відзначаються між ними й на початку нашої ери[1]. Б. О. Рибаков зазначає, що в перші століття н. е. культурні центри Середнього Подніпров'я знаходились південніше сучасного Києва, ближче до Росі й Тясмина[2]. Пам'ятки уличів у долині Тясмина датуються VII—IX ст.[3] Є також свідчення про те, що полянські поселення до напору кочовиків могли розташовуватися по Тясмину й Бугу. Пізніше, після навали Батия (XIII ст.), між Россю і Тясмином існували давньоруські поселення[4]. Але широке заселення території на південь від Тясмина відбувалося лише в XVIII ст., тоді ж були заселені такі села, як Новомиргород, Архангельське тощо[5]. Таким чином, з історичних даних видно, що Надтясминщина заселене здавна і довгий час було «кінцевою» тери-

---

Мелюс (уже как нарицательное имя) мы находим в одной из украинских дум: «І до байраків, до **мелюсів** добігали, і терпові віття, верхи стинали... Далі з байраків, і з **мелюсів** вибігали» (в других вариантах: **Міюс, Міус**; Грінченко Б. Українсько-російський словарь, 1925, стр. 952). Не исключено, однако, и происхождение фамилии **Мелюс** в Северном Приазовье из греческ. «черный».

[1] Тереножкин А. И. Поселения и городища в бассейне реки Тясмина. — Краткие сообщения Института истории материальной культуры, XLIII, 1952, стор. 96—98.

[2] Рыбаков Б. А. Первые века русской истории. М., 1964, стор. 11—12.

[3] Березовець Д. Б. Могильники уличів у долині р. Тясмину. — Слов'яноруські старожитності. К., 1969, стор. 67.

[4] Баранович А. И. Население предстепной Украины в XVI в. — Исторические записки, 32, 1950, стор. 230.

[5] Шамрай С. До історії залюднення степової України в XVIII ст. (Крилівщина й Лизаветчина). — Записки історично-філологічного відділу ВУАН, XXIV, 1929.

торією старого слов'янського світу. Це апріорі зумовлює давні й цікаві мовні факти в цьому районі.

Як відомо, гідронімікон будь-якої території становить найдавніший мовний шар і при умові правильного розшифрування (етимології) дозволяє простежити історичні й (що особливо цінно) доісторичні мовно-етнічні відбиття.

У басейні Тясмина відомо кілька старих індоєвропеїзмів, які потрапили сюди різними шляхами й тому мають відмінні лінгвістичні ознаки. Гідронім **Тя́смин** декілька разів побіжно фігурував у лінгвістичних працях, внаслідок чого виробилися дві протилежні думки щодо його походження; спеціально ця назва не досліджувалась. Існує більш-менш стала думка, що **Тясмин** — це тюркізм, споріднений гідроніму **Ташли́к**[6]. Однак цим не можна пояснити причин збереження назви **Ташлик** у первісній формі й велику кількість варіантів, зокрема для кореневої частини, гідроніма Тясмин; сумнівним лишається словотворчий поділ **Тясм-ин,** а також перехід наголосу на перший склад (пор. той самий **Ташли́к** та ін.). О. О. Вержбовський, не ставлячи перед собою спеціальної мети щодо розв'язання етимології цієї назви, вказує на відбиття індоєвропейського кореня* -tek'-/tok'- у гідронімі **Тясмин**[7]. Ю. В. Откупщиков, детально досліджуючи назву озера **Ильмень,** серед слов'янських утворень на -men- наводить і **Тясмин** у записі XVII ст.[8] Для назви **Тясмин** наближеною до первісної слід вважати найдавнішу літописну фіксацію **Тесмень** («...идоста на ловы по Днепрю в лодьяхъ, на устья **Тесмени»**, 1190 р., Ип., 449), далі до XVI ст. ця назва в наших матеріалах відсутня, XVI ст. дає форми **Тисменъ**[9], **Тясмень** (1552, АЮЗР, VII, I, 81), а XVIII ст. виявляє найбільшу мішанину форм — **Тисма**[10], **Тясма** (1786 р.)[11], **Тясьма**[12], **Тасмин(а)**[13], **Тясмина**[14], **Тасьминъ** (1751, АЮЗР, III, III, 607), Tasmin

---

[6] Трубачев О. Н. Названия рек Правобережной Украины. М., 1968, стор. 211.

[7] Вержбовский А. А. Белорусско-литовские лексические взаимосвязи. Вильнюс, 1961, стор. 29.

[8] Откупщиков Ю. В. Из истории индоевропейского словообразования, Л., 1967, стор. 260.

[9] Наводиться за книгою: Эварницкий Д. И. История запорожских козаков, II. СПб., 1895, стор. 40.

[10] Татищев В. Н. История Российская с самых древних времен, т. III. М., 1964, стор. 303.

[11] Русов А. А. Русские тракты в конце XVII и нач. XVIII в. и некоторые данные о Днепре из атласа конца прошлого столетия. К., 1876, стор. 128.

[12] А. А. Исторические материалы из архива Киевского губернского правления, вып. I. К., 1882, стор. 27. Русов А. А. Зазнач. праця, стор. 148.

[13] Начертание общего топографического и физического описания Российской империи, предпринятого Императорскою Санктпетербургскою Академиею наук. СПб., 1778, стор. 8.

[14] Полунин Ф. Географический лексикон Российского государства. М.,

(1765, АЮЗР, VII, III, 7), Tasmina (1785, АЮЗР, VI, II, 281), **Тасмень** (1791, ЖГ, 166), **Тасьмінь** (1791, ЖГ, 161); у XIX—XX ст. строкатість дещо зменшується — **Тясмянъ**[15], **Тясмень**[16], **Тясьменъ** (1907, ВЛД), **Тясьминь** (1909 р.)[17], **Тясминъ** (1916 р.)[18], **Тясьмин** (1957, КРУ, 110), **Тясмин** (1965, МЕ). Відомо, що в праслов'янській мові існував суфікс **-men'-**, який утворював віддієслівні іменники[9]. Для нього характерна варіантність **-men'-/-ma-**[20], наявна й у нашому випадку: **Тесмень — Тисма.** Коренева частина сягає, очевидно, і.-є. кореня ***teks*** > слов.***teks-*** > **tes-**[21], який репрезентований в таких словах, як д.-рус. **тесати, тесъ** «зарубка на деревьях для обозначения межи» (С., III, 953), пор. ще р. **Тесъ** (л. п. Костерівки, п. п. Прип'яті, п. п. Дніпра, М., 154). Отже, можна припускати, що ***тесмень** «порубіжжя, межа», як д.-рус. **узмень** «вузьке місце, вузька затока» (С., III, 1171), укр. **узьмінь** «самое глубокое место в реке с быстрым течением, не замерзающим зимой» (Г., IV, 325), рос. **сухмень** «суходол»[22] тощо. Багато варіантів назви викликало зникнення слова ***тесмень** і пов'язана з цим відсутність апелятивної підтримки. Ці варіанти могли виникати протягом довгої історії гідроніма під впливом іншомовного середовища у зв'язку з тенденцією слова перебувати в певній системі. Одним із таких впливів був, очевидно, й тюркський. Таким чином, р. Тясмин була колись межею заселення, порубіжною річкою по відношенню до терену на південь від неї. Назва **Тясмин** входить у той же семантичний ряд, що й гідроніми **Рубіжна** (л. рукав Ворскли, л. п. Дніпра)[23], **Порубанець** (пр. Кам'янки, л. п. Уборті, п. п. При-

1773, стор. 446; Исленьев И. Генеральная карта Новороссийской губернии, разделенной на уезды, 1779; Путешественные записки Василия Зуева от С. Петербурга до Херсона в 1781 и 1782 году. СПб., 1787, стор. 226.

[15] Киевские губернские ведомости, 1857, № 22, стор. 146.

[16] Филипченко М. Е. Мошногородищенское имение Е. А. Балашовой, Киевской губернии, Черкасского уезда, при местечках Мошны и Городище. К., 1896, стор. 7.

[17] Договоры об отводе участков земли для строительства мукомольных мельниц. Черкаський обласний архів, ф. 315, од. зб. 60, арк. 10.

[18] Договоры между помещиками Давыдовыми на покупку и продажу имений, участков земли и урожая. Черкаський обласний архів, ф. 315, од. зб. 65, арк. 69.

[19] Див.: Варбот Ж. Ж. О некоторых характеристиках суффиксального именного отглагольного словообразования в праславянском языке (на материале древнерусского языка). — Этимология 1965. Материалы и исследования по индоевропейским и другим языкам. М., 1967, стор. 84—85.

[20] Откупщиков Ю. В. Зазнач. праця, стор. 267.

[21] V. Machek. Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. Praha, 1957, стор. 527.

[22] Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка, IV. М., 1955, стор. 367.

[23] Стрижак О. С. Назви річок Полтавщини. К., 1963, стор. 24.

п'яті, п. п. Дніпра, М., 148), **Межевникъ** (п. п. Різні, л. п. Ірші, л. п. Тетерева, п. п. Дніпра, М., 47) та ін. Цей гідронім підтверджує дуже давнє заселення регіону індоєвропейцями, оскільки відомо, що гідроніми з суфіксом ***-mana/-mina** належать до найдавнішого індоєвропейського шару[24].

Давнім індоєвропеїзмом є назва правої притоки Тясмина **Суба**, походження якої описане нами в іншому місці[25]. Недалеко від р. Суби протікає річка **Жаботинка.** Як свідчить І. П. Новицький, вона впадає в Тясмин і має ще назву **В'язля**[26], а П. Л. Маштаков повідомляє, що **Жаботинка** є допливом р. В'язлі (п. п. Тясмина)[27]. Цей гідронім відомий з XVII ст. у письмових джерелах у формах Żabotin (К., III), **Жаботинъ** («на рlчкl Жаботинl...», 1760 р., АЮЗР, I, III, 306), **Жаботь**[28], **Жабянка** (1864, П., 306), **Жаботянка** (1907, ВЛД), **Жаботинка** (М., 64), **Жаботинка** (1957, КРУ, 111). Первісною слід вважати форму **Жаботь,** інші виникли або як аналогічні до назви села **Жаботин,** або як народноетимологічні варіанти. Назва **Жаботь** походить зрештою від і.-є. кореня *g^{u}ēb(h)- «schleimig, schwabbelig, Kröte»[29] саме із значенням «в'язкий, слизовий, клейкий». Це значення, як відомо, в слов'янських мовах не збереглося для апелятивів цього кореня. Назва ускладнена і.-є. суфіксом **-ot-**[30]. Автохтонність досліджуваної назви підтверджує регулярність фонетичних змін; її слід вважати семантичним реліктом і ще одним прикладом того, як у гідронімії зберігаються, консервуються найдавніші мовні факти. Якщо прийняти ідентичність об'єкту для назв **Жаботинка** й **В'язля,** то можна припускати семантичну співвідносність між ними. Назва **В'язля** походить від того ж самого кореня, що й слово **в'язкий,** і, як зазначає О. М. Трубачов, гідронімічний суфікс **-ля,** крім окремих випадків, приєднується до слов'янських основ[31], пор. **Хрипуля** (п. п. Олешні, п. п. Псла, л. п. Дніпра, М., 68), **Кривуля** (п. п. Борині, л. п. Стрию, п. п. Дністра, МДБ, 8) тощо. Назва **В'язля** виникла вже на слов'янському грунті як своєрідна калька існуючої **(Жаботь).** Але з часом гідронім **В'язля** вірогідно по-

---

[24] Krahe H. Fluss- (und Orts-) Namen auf -mana/-mina. — Beiträge zur Namenforschung, I, 1957.

[25] Див.: Мовознавство, 1973, № 1.

[26] Новицкий И. П. Указатель к изданиям Временной комиссии для разбора древних актов, II (Имена географические). К., 1882, стор. 225.

[27] Маштаков П. Л. Список рек Днепровского бассейна. СПБ, 1913, стор. 64.

[28] Исленьев П. Зазнач. праця.

[29] Walde A. Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen, herausgegeben und bearbeitet von J. Pokorny, I., Berlin und Leipzig, 1930. стор. 674.

[30] Докладніше про це див.: Желєзняк І. М. До етимології гідронімів **Суба й Субот.** — Мовознавство, 1973, № 1, стор. 81.

[31] Трубачев О. Н. Названия рек Правобережной Украины, стор. 243.

трапив у іншу семантичну систему, очевидно, саме назв дерев (в'яз). Тут цікавим є спостереження В. М. Топорова про наявність і якусь закономірність гідронімічних пар у басейні Верхнього Дніпра й у Підмосков'ї — **Вязовенка** й **Дубровинка (Дубровейка)** та **Вязовня і Дубенка**[32]. До запропонованого можна додати в басейні Тясмина на невеликій відстані р. **В'язля** і р. **Дубина** (пр. Заболотнівки, пр. Вовківки, л. п. Тясмина), що підтверджує зазначену закономірність. Чому в даному випадку змінилися мовні асоціації мовців, сказати важко. Можна тільки припускати, що це трапилося під впливом старої балтійської системи, з якою В. М. Топоров і пов'язує явище гідронімічних пар від назв **в'яз—дуб**; слід зазначити, що в районі досліджуваного гідроніма засвідчені балтійські назви річок —·**Лубенка** (л. п. Тясмина)[33], трохи далі **Мурейка** (л. п. Мідянки, л. п. Серебрянки, л. п. Тясмина)[34], тут, певно, можна говорити про балтійський вплив тільки на семантичному рівні.

Для сучасної назви річки **Мідя́нка** (л. п. Серебрянки, л. п. Тясмина) відомі варіанти **Надюнка** (1864, П., 647) і **Мѣдянка**[35] (сучасна **Мідя́нка**, КРУ, 111). Можна припускати, що назва **Надюнка** давніша й походить від і.-є. кореня *ned-/nod-, який поширений і в гідронімії Центральної Європи[36]. Але він пройшов, очевидно, якесь балтійське посередництво, набувши зафіксованого вокалізму **nad-**[37]. Складним видається пояснення суфіксальної частини **-'un-**. Спираючись на словотворчий аналіз гідронімів О. М. Трубачова, суфікс **-'un-** у назві **Надюнка** можна витлумачувати як індоєвропейський[38]. Нарощення **-ка**, мабуть, з'явилося набагато пізніше й належить уже слов'янській стихії. Гіпотетично спорідненими розглядуваній назві є такі топоніми, як оз. **Надово** (біля старого Києва, 1146 р., Ип., 232), оз. **На́дков** (с. Оране, Іванківський р-н, Київська обл., 1964, МЕ), с. **Надіїв** (Долинський р-н, Івано-Франківська обл.). Існуюча назва **Мідянка** виникла, очевидно, з форми **Надюнка**; семантичним поштовхом для цього могла бути наявність поряд річки **Серебрянки**. Запропоноване припущення ускладнюється мате-

[32] Топоров В. Н. «Baltica» Подмосковья. — Балто-славянский сборник, М., 1972, стор. 222.

[33] Там же, стор. 247.

[34] Трубачев О. Н. Из опыта исследования гидронимов Украины. — Baltistica, IV (I), 1968, стор. 39.

[35] Фундуклей И. Статистическое описание Киевской губернии, 1, Спб., 1852, стор. 44; Похилевич Л. Сказания о населенных местностях Киевской губернии, К., 1864, стор. 647; Новицкий И. П. Зазнач. праця, стор. 575; Маштаков П. Л. Зазнач. праця, стор. 63.

[36] Krahe H. Nette/Netze und Unverwandtes. — Beiträge zur Namenforschung, 1956, VII, 1, стор. 1—8.

[37] Пор.: Топоров В. Н., Трубачев О. Н. Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья. М., 1962, стор. 197.

[38] Трубачев О. Н. Названия рек Правобережной Украины, стор. 117.

ріалом інших територій — р. **Меденка** (п. п. Гуслиці, л. п. Нерської, л. п. Москви), Miedzianka (бас. Вісли); Топоров наводить до цих прикладів ще значну кількість балтійських і пересвідчується у затемненості цих назв[39].

До старих індоєвропеїзмів належить також гідронім **Ірдинь** (л. п. Тясмина), який походить від і.-є. *rŭd- (слов. *гъd-in-) з вторинним і- (пор., наприклад, д.-рус. **ръдритисѧ** «быть красным, краснеться», ръдрыи-родрыи «красный, рыжий», ръдѣтисѧ-рдѣтисѧ «краснеться, быть красным», С., III, 203; укр. **ирдúти** «рдіть, краснеть»[40]). Останнє явище є вторинним і локальним[41], воно спостерігається у радіусі приблизно 150 км навколо Києва й у Закарпатті[42]. Гідронім **Ірдинь** стоїть в одному ряду з такими назвами річок, як **Іржавець, Рудка** тощо.

Гідроніми індоєвропейського походження підтверджують археологічні дані й припущення про давнє заселення басейну Тясмина[43].

Тюркський шар тясминської гідронімії становить 11 назв, частина з яких є прозорою і в українській мові, такі як р. **Байрак, Яничарка** тощо. Крім назви **Байрак,** тюркська географічна номенклатура є основою також для гідронімів **Озенінка** та **Ірклій.** Спираючись на матеріали О. С. Стрижака, річкову назву **Озенінка** можна пов'язувати з тюрк. **озен, озень** «річка, русло», пор. р. **Озен** у Казахстані, а **Ірклій** з іг «звивини, меандри річки»[44]. Вимагає коментарів назва, яка в одному джерелі записана **Суха Темечка** (Temietcka Sucha, Л., 23), а в інших у помилковій формі Temieteka Sucha (К., III; М., 63). Тут можна припускати тюркське походження; пор. тур. temekkün etmek «осісти, затвердитися, закріпитися, остаточно поселитися»; словотворча модель з вторинним слов'янським суфіксом типу **Ташлик — Ташличка, *Темек — Темечка.** Пор. ще Temeşec у басейні Сави (Югославія)[45]. Якщо тясминський гідронім **Орльов** (варіанти Orliow, К., III; М., 64; Орловка, Л., 23; Orłowiec[46]) можна пов'язувати з назвою **Оріль** (л. п. Дніпра),

---

[39] Топоров В. Н. Зазнач. праця, стор. 243.

[40] Білецький-Носенко П. Словник української мови. К., 1966, стор. 170.

[41] Стрижак О. С. Назви річок Полтавщини, стор. 96.

[42] Никонов В. А. Заметки и материалы к гидронимическому атласу Украины. — Slavica Pragensia, VIII, 1966, стор. 271.

[43] Терпожкин А. И. К вопросу об этнической принадлежности лесостепных племен Северного Причерноморья в скифское время. — Советская археология, XXIV, 1955, стор. 28.

[44] Стрижак О. С. Назви річок Полтавщини, стор. 44—45, 50.

[45] Dickenmann E. Studien zur Hydronymie des Savesystems, II. Heidelberg, 1966, стор. 139.

[46] Słownik geograficzny Królestwa polskiego i innych krajów słowiańskich, VII. Warszawa, 1886, стор. 591.

то його слід відносити до тюркського шару досліджуваного гідронімікону[47].

Два гідроніми тясминського басейну можна з більшою чи меншою вірогідністю вважати балтизмами. Назви річок **Лубенка** (п. п. Тясмина) й **Мурейка** (л. п. Мідянки, л. п. Серебрянки, л. п. Тясмина) мають паралелі як на балтійській території, так і на тих слов'янських теренах, де засвідчена значна кількість балтійської гідронімії[48-49].

Ізольованим явищем у тясминському гідроніміконі є назви **Чута Велика** (п. п. Тясмина) й **Чута Мала** (п. п. Ірклея, п. п. Тясмина), які знаходяться у нижній частині басейну. Однойменні річки є у басейні Дністра — **Чута** (Czuta) (л. п. Ломниці, п. п. Дністра, МДБ, 15) та Дніпра — **Чутовка** (л. п. Коломака, л. п. Ворскли, л. п. Дніпра, КРУ, 117). Дністрянську назву **Чута** пов'язували з назвою гори в Карпатах Czuta від румунського ciuta «лань»; до такої версії приєднується і О. М. Трубачов.[50] Але пор. ще **чутка** «шишка ели» (Г., IV, 479). Гідронім **Чутовка** на Лівобережжі може бути перенесеним з Прикарпаття, тим більше, що факти такої міграції топонімів у значній кількості засвідчені О. С. Стрижаком[51]. У південній частині тясминського басейну є досить великий лісовий масив під назвою **Чута** (назва відома з документів 1751 р., АЮЗР, III, III, 578). Можна припускати, що карпатський комплекс назв — гори (вкритої лісом) і річки — міг бути перенесеним на Дніпровське Правобережжя як одне ціле — назви лісу й річки. Розглядувану територію можна вважати проміжною по відношенню до Лівобережжя, де, як зазначалося, спостерігаються широкі масиви карпатської топонімії.

Вище подані деякі етимології гідронімів басейну Тясмина, які, на нашу думку, вимагають першочергового дослідження. Наш реєстр гідронімів басейну Тясмина налічує 107 назв, з них 90 можна вважати етимологічно з'ясованими, решта поки що затемнена. У цій статті немає можливості проаналізувати більшість назв, хоч деякі з них і потребують спеціального вивчення. До слов'янських, крім давніх утворень, віднесені також відантропонімічні назви, або ті, що походять від засвідчених у слов'янських мовах апелятивів, незалежно від походження кореня, оскільки вони найвірогідніше надані гідрооб'єкту слов'янським населенням (про це може свід-

[47] Див.: Стрижак О. С. Назви річок Полтавщини. стор. 52—55.

[48—49] Див.: Топоров В. Н. Зазнач. праця, стор. 247; Трубачев О. Н. Из опыта..., стор. 39.

[50] Трубачев О. Н. Названия рек Правобережной Украины, стор. 238.

[51] Стрижак О. С. Полтавсько-слобожанські **Груні**. — В кн.: Територіальні діалекти і власні назви. К., 1965; його ж. Підкарпатсько-східноукраїнські ономастичні паралелі. — В кн.: IV Республіканська ономастична конференція. Тези. К., 1969.

чити словотвір назви тощо). Навіть при неповному етимологічному обстеженні басейну вже виявлено п'ять мовно-етнічних груп гідронімів (індоєвропейську, балтійську, слов'янську, тюркську, романську). За кількістю назв вони розподіляються таким чином: індоєвропейські — 5, балтійські — 2, тюркські — 11, романські — 2, слов'янські (старі й нові) — 72. Ступінь збереженості цих груп неоднаковий, вони мають також різні хронологічні характеристики. Наявність у басейні Тясмина давніх індоєвропейських і слов'янських гідронімів спростовує думку деяких дослідників про пізнє заселення цієї території. Надтясминню властиві ознаки периферійних теренів — наявність мовних реліктів, — які свідчать про давність заселення регіону. Це стверджує думку, що досліджувана територія і, очевидно, саме басейн річки, була межею давнього заселення на півдні, на рубежі лісостепу й степової частини.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

АЮЗР — Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною комиссиею для разбора древних актов, ч. I—VIII., т. 1—13. К., 1859—1905.
БЛД — Вопросные листы археолога С. Л. Дроздова. Білоцерківський краєзнавчий музей, фонди.
Г. — Б. Грінченко. Словарь української мови, т. I—IV. К., 1906—1909.
ЖГ — Привилегия или жалованная грамота Речи Посполитой вольному городу Черкассам 1791 г. — Киевские губернские ведомости, № 24, 1857.
Ип. — Летопись по Ипатьевскому списку, СПб., 1871.
К. — В. Кордт. Материалы по истории русской картографии, II (Карты всей России и западных ее областей до конца XVII в.). К., 1910.
КРУ — Каталог річок України. К., 1957.
Л. — В. Лясковронский. Иностранные карты и атласы XVI и XVII в. относительно к Южной России. К., 1898.
М. — П. Л. Маштаков. Список рек Днепровского бассейна, СПб., 1913.
МДБ — П. Л. Маштаков. Список рек бассейнов Днестра и Буга (Южного). Пг., 1917.
МЕ — Матеріали експедиції.
П. — Л. Похилевич. Сказания о населенных местностях Киевской губернії. К., 1864.
С. — И. И. Срезневский. Материалы для Словаря древнерусского языка, тт. I—III. М., 1893—1903.

Л. Т. МАСЕНКО

Київ

РІЧКОВІ НАЗВИ БАСЕЙНУ ІНГУЛУ НА ТЛІ ГІДРОНІМІЇ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ

Об'єктом дослідження є гідронімікон одного з південних районів Правобережної України — басейну Інгулу (лівого допливу П. Бугу), який охоплює, за нашими даними, 58 річкових назв[1].

[1] Сюди входять гідроніми, записані під час експедицій 1967—1972 рр., і гідроніми, вилучені з друкованих документів XVIII—XIX ст. Найменування

Незважаючи на порівняно невеликий обсяг, група річкових найменувань Надінгулля має цілу низку своєрідних рис, яка виділяє її в гідронімії басейну Південного Бугу. У генетичному плані її основу становлять слов'янські гідроніми пізнього походження, іншомовні найменування представлені кількома тюркізмами. Щодо походження назви самого Інгулу існує дві гіпотези. Деякі дослідники вважають її давньослов'янською, похідною від прасл. **Qglъ**, яка після фонетичної адаптації в тюркомовній стихії набула сучасної форми — **Інгул**[2]. Однак не виключеним є походження гідроніма і безпосередньо з тюркських мов. М. Фасмер дає дві можливі тюркські етимології назви Інгул: 1) від тюрк. **ängul** «тихий, лінивий»; 2) складна назва, в якій друга частина пов'язується з тур. **göl** «озеро», а перша може походити або від тюрк. **in** «печера», або ăп, in, еп «широкий»[3]. Можна ще вказати тюрк. **ön** із значенням «великий, головний»[4]; пор. гідронім в Шорії **ӱнгол** «основне, головне джерело»[5]. У зв'язку з гідронімом **Інгул** можна навести також назву затоки в с. Воєводському Арбузинського р-ну на Миколаївщині **Інтюр**, перша частина якої **ін** аналогічна першій частині назви **Інгул**, а другий компонент, можливо, пов'язаний з татар. **тор, тур** «джерело»[6].

В лексико-семантичному відношенні група гідронімів досліджуваного району відрізняється від інших територій басейну Південного Бугу однорідністю лексико-семантичного складу, що свідчить про формування гідронімікону Надінгулля в межах одного історичного періоду. Із 50 зафіксованих нами українських за походженням річкових назв басейну відономастичні утворення представлені лише чотирма назвами, що становить 8%: р. **Козирка (Козирівка)** —, очевидно, від прізвища **Козир**, р. **Северинка** з сс. **Ве-**

балок ми включили до цієї групи лише в тих випадках, коли в минулому вони фіксувались у документах як річки. Переважна ж більшість назв балок для дослідження не залучалась, оскільки в південних районах України балками звуть не тільки русла пересихаючих влітку або взагалі висохлих річок, а й будь-який яр, заглиблення в землі тощо, отже найменування цих об'єктів можна вважати окремою групою топонімії, що потребує спеціального розгляду.

[2] Трубачев О. Н. Названия рек Правобережной Украины. М., 1968, стор. 206; Стрижак О. С. Назви річок Запоріжжя й Херсонщини. К., 1967, стор. 94.

[3] Фасмер М. Этимологический словарь русского языка, т. II. М., 1967, стор. 131.

[4] Радлов В. В. Опыт словаря тюркских наречий, т. I. СПб., 1893, стор. 1214.

[5] Абдрахманов М. А., Бонюхов А. А. Топонимические названия Шории. — В кн.: Языки и топонимия Сибири, вып. 1. Томск, 1966, стор. 161.

[6] Мурзаевы Э. и В. Словарь местных географических терминов. М., 1959, стор. 227.

лика **Северинка** і **Вершино-Северинка** Кіровоградської обл. — від імені **Северин; Сидорів** — від імені **Сидір; Созонівка** — від імені **Созон.** Близькими до цієї групи є гідроніми **Писарівка** і **Богодушна** (можливо, від **богодушний** «божьей души»[7] через антропонім). У порівнянні з іншими районами басейну Південного Бугу такий відсоток відономастичних гідронімів є найнижчим. У Верхньому Надбужжі відономастичні утворення становлять близько 18% загальної кількості гідронімів слов'янського походження (18 назв із 95), в Середньому Надбужжі, виключаючи басейни Синюхи і Гірського та Гнилого Тікичів, — близько 21% (42 назви із 194), в басейні Гнилого Тікичу — 42% (26 гідронімів із 61), в басейні Гірського Тікичу — 43% (29 назв із 67).

Абсолютна більшість останніх назв українського походження Надінгулля характеризує природні особливості місцевості й гідрографічні властивості річок (**Березівка, Березнегувата, Бобринка, Бузова, Вербівка, Водяна** — чотири випадки, **Водяний Вошива, Голуба, Горохувата, Грузька** — три випадки, **Злодійка, Кам'янка, Комишувата, Коноплянка, Криничувата, Крутоярка, Куца, Лозуватка** — три випадки, **Осикувата, Осинувата, Серебрянка, Солонівка, Солонуватий, Тернівка, Широка**). Гідронім **Вершинопілля** вказує на місце розташування річки (вона знаходиться у верхній частині колишнього **Дикого поля**).

Однією з лексичних особливостей Надінгулля є поширення назв, похідних від прикметника **грузький,** тоді як на інших територіях басейну Південного Бугу аналогічна властивість гідрооб'єктів передається прикметником **гнилий.** Всього в басейні Південного Бугу зафіксовано п'ять річкових назв **Грузька,** з них три знаходиться в басейні Інгулу і дві — у прилеглому басейні Чорного Ташлика. На інших територіях Надбужжя назви, похідні від прикметника **грузький,** відсутні, натомість поширені гідроніми, утворені від прикметника **гнилий: Гнилець, Гнилоп'ять, Гнилий Тікич, Гнилий Ташлик** — два випадки, **Гниловоди, Гнилиця, Гнилюха,** балка **Гнила, Гнилий Яланець.** Зазначена особливість, протиставляючи Надінгулля іншим регіонам басейну Південного Бугу, в той же час об'єднує його з територією Нижньої Наддніпрянщини і Лівобережного Півдня, для яких також є характерними назви, утворені від прикметника **грузький**[8].

До гідронімів, ареал яких продовжується в південних районах України, належить також назва лівої притоки Інгулу **Куца.** Крім Куцої басейну Інгулу, у Надбужжі відомі ще три аналогічні гідро-

---

[7] Яворницький Д. І. Словник української мови. Катеринослав, 1919, стор. 43.

[8] Див.: Железняк І. М. До походження гідроніма Цибульник. — В кн.: Питання гідроніміки. К., 1971, карта № 3; Стрижак О. С. Зазнач. праця, стор. 38—39.

піми: **Куций** — л. п. Синюхи, **Куций Яланець** — л. п. Південного Бугу в нижній течії, **Куца** — р. в с. Танському Уманського р-ну Черкаської обл. Сюди ж — урочище **Куца Балка** в с. Федорівці Добровеличківського р-ну Кіровоградської обл. і яр **Куций** в с. Мало-Помічній Новоукраїнського р-ну Кіровоградської обл. Ареал зазначених назв досить чіткий: вони знаходяться на Середньому й Південному лівобережжі Надбужжя. Дослідження аналогічних гідронімів на інших територіях України (за Ономастичною картотекою Інституту мовознавства АН УРСР) показало, що найбільш поширені вони в басейні Сіверського Дінця (б. **Куца** — 17 випадків, також б. **Куца Журавка**, яр **Куций** — 2 випадки, б. **Куцехвост**[illegible] зустрічаються на Полтавщині (р. **Куца** — п.п. Орелі, оз. **Куце** в с. Харківцях, Лохвицького р-ну), на Дніпропетровщині (затока **Куца** в с. Покровському).

Отже, гідроніми, в яких ознака заболоченості гідрооб'єкта виражена прикметником **грузький**, а ознака малої довжини — прикметником **куций**, поширені в південних районах України, причому західна межа їх ареалу проходить по Південному Бугу. Це дозволяє датувати відповідні назви певним історичним періодом.

Характерною для гідронімії досліджуваної території є також річкова назва **Водяна** (чотири випадки), **Водяний** (один випадок). В даному разі поширення гідроніма пояснюється гідрографічними властивостями південних річок. У сухій степовій зоні України, куди входить Надінгулля, річки влітку часто пересихають, тому ознака «водяності» була однією з найважливіших рис гідрооб'єкта. Досліджуючи відповідні гідроніми на інших територіях України, О. С. Стрижак зазначає, що «географія назв цього типу вказує на їх тяжіння до степових маловодних районів»[9].

У словотворчому відношенні басейн Інгулу також має деякі специфічні риси. Саме в цьому районі зосереджена більшість гідронімів басейну Південного Бугу із суфіксом **-уват-**, якому дослідники української топонімії приділили чимало уваги[10]. Зазначалось, що основний ареал поширення назв з формантом **-уват- (-юват-)** (за літературною нормою), **-оват- (-ват-)** припадає на південні райони України: Середню й Південну Наддніпрянщину, басейн Південного Бугу, басейн Сіверського Дінця. Виходячи з того, що південні райони України найінтенсивніше заселялись в період

[9] Стрижак О. С. Зазнач. праця, стор. 38.

[10] Див.: Трубачев О. Н. Названия рек Правобережной Украины. М., 1968, стор. 126—128; Корепанова А. П. Словотворчі типи гідронімів басейну Нижньої Десни. К., 1969, стор. 29—33; Муромцев І. В. Словотворчі типи гідронімів (басейн Сіверського Дінця). К., 1966, стор. 28—72; Отин Е. С. Суффикс -оват- в украинской топонимии. — В кн.: Питання словотвору східнослов'янських мов. К., 1969, стор. 122—123. Никонов В. А. Заметки и материалы к гидронимическому атласу Украины. — В кн.: Slavica Pragensia, VIII. Praha, 1966, стор. 267.

XVIII—XIX ст., В. А. Никонов відносить поширення назв з суфіксом **-уват-** саме до цього періоду[11]. Однак характер поширення їх на території басейну Південного Бугу дає нам підстави відносити час продуктивності цього форманта в гідронімії Південної України до іншого історичного періоду. Картографування річкових найменувань Надбужжя з суфіксами **-уват-а, -уватк-а** показало, що всі вони знаходяться на Лівобережному Надбужжі, причому більша частина (25 назв, з них 21 з суфіксом **-уват-а** і 4 з **-уватк-а**) припадає на басейн Інгулу, решта, крім двох гідронімів на **-уватк-а** басейну Собу, міститься в прилеглих до Інгулу районах (з них 10 з суфіксом **-уват-а** і 5 з суфіксом **-уватк-а**). Якщо віднести поширення гідронімів з суфіксом **-уват-** до XVIII—XIX ст., то постає питання: чому ці гідроніми відсутні на правобережжі Нижнього Надбужжя, яке заселялось в цей час не менш інтенсивно, ніж лівобережжя? В той же час цей факт легко пояснити, якщо зіставити ареал назв на **-уват-** із південними кордонами запорізьких земель. Південна частина території Нижнього Надбужжя, до якої належить басейн Інгулу, у XVI—XVIII ст. входила до Запорізької Січі. Кордон між Україною і територією, підвладною Туреччині, що фактично існував ще у XVI—XVII ст. і був офіційно визначений у межовому запису 1705 р. між Росією і Туреччиною, простягався від сучасного міста Первомайська вниз по Південному Бугу до його л. п. Сухого Ташлика, далі повертав на південний схід, перетинаючи річки Мертвовід, Яланець, Інгул, Висунь, Інгулець.

Таким чином, факт збігу західної межі ареалу гідронімів з формантом **-уват-** із західним кордоном земель Запорізької Січі свідчить про те, що період інтенсивного поширення цього форманта в гідронімії Півдня України слід віднести до XVI—XVIII ст.

До цього ж періоду належить, очевидно, і поширення річкових назв, похідних від прикметників **грузький** і **куций**, оскільки ареал їх також знаходиться на Нижньому Лівобережному Надбужжі і продовжується в Нижній Наддніпрянщині і Південному Лівобережжі. На ряд аналогій в гідронімії Нижнього Надбужжя і Нижньої Наддніпрянщини вказував, досліджуючи річкові назви Запоріжжя й Херсонщини, й О. С. Стрижак, який писав: «Буг від гирла і до «Великого Сухого Ташлика» входив, як і дніпровський Буг та Божок, до складу запорізьких земель, що могло поряд з іншими спільними історико-географічними факторами спричинитися до виникнення тут ряду аналогічних утворень; пор. **Плетениха** і **Плетений Ташлик**, а також **Солонихи, Корабельні, Кам'янки** і под. в басейні нижніх течій Дніпра і Бугу (Бога)»[12].

Іншомовні гідроніми Наддністрянщини представлені, як зазначалось,

[11] Никонов В. А. Зазнач. праця, стор. 267.
[12] Стрижак О. С. Зазнач. праця, стор. 91.

кількома тюркізмами, причому деякі з них могли виникнути і в українському мовному середовищі. Це стосується насамперед назви л. п. Інгулу **Мамайка,** оскільки тюркський антропонім **Мамай,** запозичений в український антропонімікон, був поширений у південних районах України (згадати хоча б легендарного козака **Мамая**). Цим ім'ям часто називали себе ватажки гайдамацьких загонів. Прізвище **Мамай** фіксується і в історичних пам'ятках, і в сучасній українській антропонімії[13]. На Миколаївщині ми записали прізвисько **Мамай** в с. Лупаревому Жовтневого р-ну, прізвище **Мамаєнко** — в с. Мігії, Первомайського р-ну.

Від тюркського антропоніма походить, очевидно, ще одне найменування л. п. Інгулу **Аджамка** (друга назва **Пікінерка**). В основі її, за О. М. Трубачовим, тур. **adzäm** «перс»[14]. Слід зазначити, що слово **äджäм** «неараб, іранець» зафіксоване і в середньоазіатському тефсирі XII—XIII вв.[15]. На річці знаходиться с. **Аджамка** Кіровоградського р-ну, назва якого, можливо, є первинною у відношенні до гідроніма. За даними Ономастичної картотеки Інституту мовознавства АН УРСР, с. **Аджамка** було засноване у 1733 р. слобідським пікінерним полком (пор. другу назву річки **Пікінерка**) і назване за прізвищем командира **Георгія Аджима.** Щоправда, цим відомостям, як і етимології назви, суперечить фіксація річки під назвою **Аджинка** в документі 1697 р. «Описаніе реки Днепра от м. Переволочнаго до Чернаго моря»: «Пятой опочивъ на речке **Аджинке,** которая с правой стороны припадаетъ от Чернаго леса и катитъ в Ингулъ, на которой есть лозье и тернъ и вода плесами, а идти понадъ нею не переходя къ Ингулу»[16]. В основі цієї форми гідроніма можна вбачати д.-тур. слово **аджы** «гіркий»[17]. Однак варіант **Аджинка** може бути помилковим записом назви, оскільки він зафіксований лише одним документом, у всіх інших джерелах, а також в сучасній розмовній мові відома тільки форма **Аджамка.**

Цікавим є гідронім **Дрюкова/Дрюківка,** друга назва р. **Бобринки** (п. п. Сугоклії, п. п. Інгулу; на річці — с. **Великодрюкова** і **Малодрюкове** Бобринецького р-ну Кіровоградської обл.). Цей гідронім можна тлумачити від українського апелятива **дрюк** «товста

---

[13] Див.: Реестра всего войска Запорожского после Зборовского договора с королем польским Яном Казимиром, составленные 1649 года, октября 16 дня, и изданные по подлиннику О. М. Бодянским. М., 1875, стор. 19; Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища. К., 1966, стор. 151.

[14] Трубачев О. Н. Зазнач. праця, стор. 109—110.

[15] Боровков А. К. Лексика среднеазиатского тефсира XII—XIII вв. М., 1963, стор. 70.

[16] Записки Одесского общества истории и древностей. т. III, 1853, стор. 578.

[17] Радлов В. В. Зазнач. праця, т. I, стор. 518.

[18] Грінченко Б. Д. Словарь української мови, т. I. К., 1907, стор. 450.

[19] Яворницький Д. І. Зазнач. праця, стор. 373.

палиця»[18], пор. **Кундрюча** в басейні Сіверського Дінця і апелятив **кондуряка** «великий дрюк, велика палиця»[19]. Однак якраз можливий зв'язок з гідронімом **Кундрюча** басейну Сіверського Дінця дозволяє висловити припущення про тюркське походження назви **Дрюкова.** Стосовно гідроніма басейну Сіверського Дінця Г. Є. Корнілов висловив цікаву думку про те, що він належить до гунно-булгарських реліктів у топонімії України і має семантику «Боброва»[20] (на жаль, нам не відоме обгрунтування цієї гіпотези). У зв'язку з цим звертає на себе увагу той факт, що **Дрюкова** нашого басейну знаходиться в оточенні «бобрових» назв. Сама вона є варіантом гідроніма **Бобринка,** крім того, на річці знаходиться смт **Бобринець,** райцентр Кіровоградської обл., в цьому ж районі — с. **Бобринка.** Таке скупчення в районі **Дрюкової** слов'янських утворень від назви річкової тварини **бобер** дає нам підстави вважати розглядуваний гідронім можливим усіченим варіантом тюркської назви, аналогічної **Кундрючій** басейну Сіверського Дінця.

Очевидними тюркізмами є дві назви досліджуваного басейну з тюркським афіксом **-ly: Громоклія** (п. п. Інгулу) і **Сугоклія** (п. п. Інгулу)[21], а також гідронім **Сагайдак** (л. п. Інгулу), пор. урочище **Сагайдак** у Нижньому Надбужжі, зафіксоване в документі 1774 р.: «...а отъ сихъ кургановъ на урочище при реке Мертвыхъ водъ **Сагайдакъ** чрез речку Арбузинку...» і в примітці: «Каменный берегъ фигурою лука вышел, потому отъ татаръ темъ урочище зовется»[22].

Таким чином, дослідження генетичного складу річкових назв Надінгулля показало, що абсолютну більшість їх становлять слов'янські гідроніми пізнього походження. Група іншомовних найменувань складається з кількох тюркських утворень. На відміну від Середнього і особливо Верхнього Надбужжя, де процент архаїчних гідронімів є значним, виявити в досліджуваному районі залишки архаїчного шару гідронімії — давньослов'янської і дослов'янської — нам не вдалось. Це пояснюється відсутністю в минулому на території Надінгулля умов для забезпечення безперервності населення, внаслідок чого архаїчний гідронімічний шар, якщо він існував, був перекритий шаром тюркської гідронімії.

---

[20] Корнилов Г. Е. О топонимах тюркского происхождения на территории Украины. — В кн.: IV Республіканська ономастична конференція. Тези. К., 1969, стор. 79.

[21] Див.: Масенко Л. Т. До походження назви річки Громоклії. — Мовознавство, 1970, № 6.

[22] Записки Одесского общества истории и древностей, т. VI. 1867, стор. 172.

Л. Л. ТРУБЕ
Горький

ОДНОИМЕННЫЕ ГИДРОНИМЫ УКРАИНЫ И ГОРЬКОВСКОЙ ОБЛАСТИ

Сравнительное изучение гидронимии, как и топонимии вообще, отдельных территорий имеет существенное значение для выявления топонимических параллелей, языкового своеобразия и общих закономерностей, особенностей отражения в географических названиях черт природы.

На Украине (на площади 450 тыс. кв. км) протекает более 2,5 тысяч рек и речек, а в Горьковской области (на площади 75 тыс. кв. км) — свыше 750. Среди них — десятки одноименных, а еще больше одноосновных названий рек, причем ряд наименований при общей основе почти не повторяется. Например, названия рек от слова **«бор»** на Украине — это **Борова** (по-русски **Боровая** — три речки), **Боркова (Борковая), Боровенька, Боровик**, а в Горьковской области — **Боровая, Боровка, Боровица, Боровичка.** Или наименования с основой **«быстр»**: на Украине — **Бистра (Быстрая** — пять речек), **Бистрець (Быстрец), Бистрик (Быстрик), Бистриця (Быстрица), Бистріївка (Быстреевка)**, а в Горьковской области — **Быстрец, Быструха, Быстренка.** Как видно, одна основа более «ветвиста» на Украине, а другая — в Горьковской области.

К одноименным и одноосновным наименованиям рек Украины и Горьковской области относятся такие: характеризующие цвет воды — **Белая (Беленькая)** — название более распространенное на Украине, **Черная (Чернушка)** — название более типичное в Горьковской области (свыше двух десятков речек здесь носят это наименование), качество воды — **Гнилица** (этот гидроним особенно характерен для Украины — шесть речек, и, кроме того, еще есть **Гнила, Гнилка, Гнилушка, Гниловоди, Гнилопятка, Гнилопять** и как определение — **Гнила, Гнилий** еще в 11 составных наименованиях речек), **Грязива (Грязиловка), Железница**, характер русла — **Вьюн (Вьюница)**, дна — **Каменка**, течения — **Гремячка, Быстрая.** Ряд наименований рек связан с окружающей растительностью, особенно много их от слова **береза.** Эти наименования наиболее разнообразны на Украине: **Березівка — Березовка** (шесть речек), **Березница, Березанка, Березань, Березова, Березовец, Березнюватка, Березнігова, Березняги** и просто **Береза**, тогда как в Горьковской области — это только **Березовки** (семь речек), **Березка и Березница.**

Можно еще отметить такие общие наименования рек, как **Красна (Красница), Озеранка (Озерка), Талова (Талая, Талка, Талица** — более характерны для Горьковской области), **Стрілка**

(Стрелка), Плоска и другие распространенные наименования рек.

Кроме общих славянских наименований рек, на Украине и в Горьковской области встречаются также отдельные общие иноязычные гидронимы, как например **Сура** (правый приток Волги) и **Сура** (точнее **Мокрая Сура** — правый приток Днепра), **Б. Черемисова** на Украине и **Черемиска** (три речки) в Горьковской области. Для выявления связи между этими наименованиями необходимы специальные исследования.

А. П. КОРЕПАНОВА

Київ

ГЕОГРАФІЧНІ ТЕРМІНИ В ОЙКОНІМІЇ ПІВДНЯ УКРАЇНИ

В процесі формування топонімії (як становлення і розвитку однієї з лексичних систем даної мовної території) в різні історичні періоди переважають тенденції формального та семантичного характеру. Оскільки формальні й семантичні фактори розвитку топонімічної лексики зв'язані рамками даної топонімічної системи, основною ознакою якої є мовна й територіальна обмеженість, то можна вважати, що існують універсальні структурно-семантичні топонімічні моделі[1], продуктивність яких в різні історичні періоди буває різною. Кожна топонімічна система вужча за лексичну систему даної мови, і тому можлива повторюваність певних топонімічних моделей, обумовлених існуючою топонімічною системою.

Розглянемо невелику топонімічну підсистему ойконімів, що походять від географічних термінів, на території Півдня України (Одеська, Миколаївська, Херсонська, Запорізька, Донецька області) в період інтенсивного заселення (XIX—XX ст.), яке пояснювалось швидким розвитком промисловості на Півдні після реформи 1861 р.[2]

Відомо, що для територій давнього заселення первинними назвами вважаються географічні терміни. На територіях давнього слов'янського заселення (північ, захід та центральна Україна) ойконімія виробила свою підсистему з певними структурно-семантичними моделями. Зокрема для цих територій характерне виникнення найдавніших ойконімів на основі географічних термінів. Вони фіксуються старими текстами XI ст. як група топонімічних метонімій типу **Броди, Волокъ, Устье, Луки, Холмъ**[3].

Розвиток ойконімічної підсистеми Півдня України пояснюється як лінгвістичними, так і позалінгвістичними факторами.

---

[1] Беленькая В. Д. Современные тенденции в наименовании населенных пунктов. — Топонимия Центра. Тезисы докладов, М., 1972, стор. 23.

[2] Історія міст і сіл. Донецька обл., К., 1970, стор. 415.

[3] Карпенко Ю. А. Становление восточнославянской топонимии. — В кн.: Изучение географических названий. М., 1966, № 70, стор. 14, 15.

З лінгвістичного погляду утворення нових ойконімів XIX—XX ст. на основі місцевих географічних термінів є розвитком топонімічної системи, яка склалася на Україні. В основі кожної лексичної системи лежать взаємовідношення елементів, тому питання про відображення місцевих географічних термінів в ойконімах можна розглядати як відношення парадигматичні, тобто протиставлення апелятивної лексики і топонімічної. При цьому протиставленні тотожним моментом є однакова лексико-семантична структура основи апелятива і топоніма, відрізняються вони як своїми функціями[4] (денотативною для власного імені і конотативною для апелятива-терміна), так і словотворчими засобами, за допомогою яких утворилися нові назви.

Оскільки словотвір зв'язаний межами даної топонімічної системи, то його можна вважати традиційним для української топонімії. Тут використані такі моменти, як утворення складних назв і композитів з топонімічними означеннями (**яр: Вовчий Яр** — Дпц; **поле: Нове Поле** — Зп; **яр: Крутоярівка** — Мк; **гора: Білогорівка** — Дпц); форми множинні (**лиман: Лимани** — Мк; **криниця: Кринички** — Од); прикметникові форми (**долина: Долинське**— Зп; **степ: Степове** — Зп); суфіксальні іменникові оформлення (**поляна: Полянка** — Хрс; **лиман: Лиманівка** — Зп); префіксальні оформлення (**озеро: Приозерне** — Хрс; **гора: Нагірне** — Од).

Протиставність семантичних функцій обох елементів опозиції пояснюється позамовними факторами. Географічні умови, природне середовище створили географічну термінологію. Степовий Південь України з обмеженою мережею гідрооб'єктів характеризується в основному географічними термінами, що позначають рельєф поверхні. За звичайною логікою і топонімічним законом негативності[5] на Півдні з його степовим рівнинним рельєфом повинно бути менше назв, семантично пов'язаних з місцевим рельєфом, і більше назв, які відображають місцеві природні орієнтири, що є рідкісними для даного ландшафту. Так, закону негативності відповідає те, що поодинокими виступають ойконіми, в основі яких лежать географічні терміни **пруд, потік, струмок, ручай, бурчак, джерело, родник, ключ, сага, затока, стариця, плавні** і т. п. Уже в межах 12—13 назв зафіксовані в ойконімах основи **лиман, ставок, озеро, ріка,** і відхилення від закону негативності становлять 20 назв з основою **криниця.** Досить рідкісними (від 4 до 8) є ойконіми, що походять з термінів на означення різних типів лісів: **роща,**

---

[4] Milewski T. Предпосылки типологического языкознания. — В кн.: Z zagadnien jezykoznawstwa ogólnego i historycznego. Warszawa, 1962, стор. 106—107.

[5] Жучкевич В. А. Общая топонимика. Минск., 1968, стор. 28; Никонов В. А. Закон ряда в географических названиях. — Onomastica, Wroclaw — Kraków, 1958, IV, z. 1, стор. 67.

діброва, ліс, левада. Але 30 ойконімів з основою **гай** перевершують за кількістю межу закону негативності.

Ландшафтні назви або ті, в основі яких лежить географічний термін рельєфу, досить різноманітні, що пояснюється природними умовами степу. Повторюваність більшості з них невелика (від 1 до 6): **кучурган, коса, берег, бугорок, діл, скеля, круча, пустош, острів, овраг, яма, лощина, лан, лука, виїмка, вигон, могила, курган, вибої, клин, поди (під)**[6], **роздол**[7]. Однак, спостерігається велика повторюваність в основах ойконімів саме тих термінів, які найбільше характерні для ландшафту Півдня і аж ніяк не можуть служити рідкісними орієнтирами на місцевості, в чому, звичайно, і проявляється відхилення від об'єктивного закону негативності. Часто повторюваність цих термінів в основах ойконімів помітна при їх порівнянні з кількістю вживаних даних термінів на території України. На Півдні України вживання основи **балка** в ойконімах становить 40% від усіх назв з цією основою на території України, **яр** — 36, **долина** — 37, **поляна** — 40, **степ** — 31, **поле** — 60. Але оскільки закон негативності має відносний характер[8], то відхилення від нього знімаються різним словотворчим оформленням повторювальних основ — місцевих географічних термінів.

Отже, відносно велика повторюваність ойконімів з однаковими основами — географічними термінами на Півдні України, не мотивованими об'єктивною реальністю їх виділення як природних орієнтирів, пояснюється різними тенденціями у творенні назв населених пунктів у різні історичні періоди. Так, початковий період називання населених пунктів (XI ст.) можна назвати «стихійним», не обумовленим свідомими психолінгвістичними засадами, а лише об'єктивною дійсністю. Період називання XIX—XX ст. на Півдні України — це так би мовити «свідомий», певною мірою суб'єктивний лінгвістичний процес, коли при називанні нових населених пунктів і перейменуванні старих використовується «стихійний» досвід попередніх поколінь, інакше об'єктивно створена топонімічна система (при цьому можливі перенесення найменувань з районів, де раніше жили переселенці).

«Свідомо» утворені ойконіми Півдня України XIX—XX ст. широко використовують географічні терміни, які в даному випадку виступають на перший план на території новішого заселення так, як у далекому минулому при «стихійному» утворенні назв населених пунктів — на території давнього заселення.

Протиставлення географічних термінів і ойконімів вказує на

---

[6] Марусенко Т. А. Материалы к словарю украинских географических апеллятивов. — В кн.: Полесье, М., 1968, стор. 248.

[7] Там же, стор. 241.

[8] Карпенко Ю. А. Топонимы и географические термины. — В кн.: Местные географические термины. М., 1970, № 81, стор. 42.

розвиток системи топонімів у XIX—XX ст. на новому «свідомому» етапі називання, який діалектично повторюється на новому рівні. Свідомо, але й суб'єктивно відбирається те, що, можливо, найдоцільніше в даному випадку, зрозуміліше для даної мовної території та носіїв даної мови. Не можна сказати, що так званий «свідомий» період творення назв позитивно відбивається на семантиці системи ойконімії Півдня. Бажання того, щоб всі назви були зрозумілі, знижує семантичне багатство ойконімічної системи Півдня. Але повторюваність даних ойконімічних моделей на всій території України доводить існування універсальних структурно-семантичних моделей української топоніміки і дійовість закону відносної негативності.

В. В. ЛОБОДА

Київ

ВПЛИВ АНТРОПОНІМІЇ І ГІДРОНІМІЇ НА ТВОРЕННЯ СУЧАСНОЇ ОЙКОНІМІЇ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я

Топонімія і антропонімія, будучи компонентами однієї ономастичної макросистеми, перебувають у нерозривному зв'язку і взаємовпливають як на складання системи топонімів, так і на формування антропонімів в цілому та в межах певних регіонів.

Цей взаємозв'язок зумовлюється спільною першоосновою антропонімії і топонімії: на початковому етапі формування цих систем використовується, як правило, апелятивна лексика.

Взаємовплив неоднаково виявляється: частіше на базі прізвищ чи власних імен формуються топоніми, зокрема ойконіми. Прізвища ж, організовані на базі топонімів, зустрічаються рідше, хоч на початковому етапі такий шлях творення в українській мові належить до продуктивних[1]. Названі особливості загальні, стосуються антропонімії і топонімії.

Що ж стосується певних обмежених територій, то взаємозв'язки між компонентами системи власних назв можуть мати специфічні виявні риси, які пояснюються історичним, географічним, етнонімічним розвитком краю, характером його залюднення.

Територія Північного Причорномор'я з географічного погляду відносно однорідна, одначе з погляду історичного характеризується такими особливостями розвитку, що різняться від північних районів України.

---

[1] Неділько О. Д. Антропонімія північної частини Лівобережної України 1649—1750 років (канд. дисертація). К., 1969; Редько Ю. К. Взаємозв'язок між українськими прізвищами і топонімічними назвами. — В кн.: Питання слов'янського мовознавства, кн. 5. Львів, 1958, стор. 228—233; Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття (докт. дисертація), т. І, К., 1971.

Калейдоскоп історичних подій, що супроводжувалися численними міграціями населення на цій території, не сприяв формуванню стійких поселень. Отже, до середини XVIII ст. Північне Причорномор'я не було заселеним такою мірою, як центральні і північні райони України. Правда, тут були численні дрібні поселення, проте вони не завжди переростали в сучасні населені пункти. Тому формування сучасних поселень і сучасної української топонімії Північного Причорномор'я відноситься на період, що початкується другою половиною XVIII ст. За триста років топонімія краю пройшла всі етапи розвитку, відомі топонімії взагалі. Деякі з цих етапів, зокрема апелятивний, були скороченими і проявилися більшою мірою хіба творенням топографічних найменувань у гідронімії, ойконімії та оронімії.

Однією з особливостей процесу топонімотворення у Північному Причорномор'ї є розширення ролі антропонімії при творенні топонімів, зокрема ойконімів і гідронімів, що зумовлюється характером заселення (колонізації) краю. Розглянемо питання про взаємодію антропонімії, з одного боку, і топонімії (гідронімії та ойконімії), з другого — у процесі творення сучасних назв географічних об'єктів.

Якщо брати історичну послідовність виникнення власних назв: найраніше творяться антропоніми, пізніше — гідроніми і найпізніше — ойконіми (за ними ще йдуть мікротопоніми), то полярними позиціями у співвідношенні власних назв виступатимуть антропоніми та ойконіми. У зв'язку з цим у топонімотворенні виділяємо безпосередні і опосередковані впливи антропонімії.

Безпосередні впливи стосуються топонімічних фактів, коли ойконім утворено безпосередньо від антропоніма, здебільшого прізвища землевласника чи політичного або державного діяча. Омонімічними є факти творення ойконімів за патроном церкви або храмовим святом.

Опосередковані впливи включають такі факти: а) антропонім (як правило, прізвище землевласника) зумовлює назву гідроніма, а вже ойконім твориться за назвою річки, озера, балки тощо; б) антропонім стає назвою простору (ділянки землі), на якому пізніше з'являється поселення з цією ж назвою; в) антропонім (прізвище державного або партійного діяча, героя війни, воєначальника) використовується для називання господарства, а назва господарства стає назвою поселення.

При творенні сучасної ойконімії Північного Причорномор'я мають місце і безпосередні й опосередковані впливи, хоч вони й виступають не одночасно і не з однаковою поширеністю.

Раніше (одночасними, відапелятивними) були безпосередні та опосередковані впливи типів А і Б.

Безпосередні впливи становлять на початку XIX ст., наприклад

на території сучасної Миколаївської області, близько 80% усіх відантропонімічних ойконімів. Слід звернути увагу і на факт словотворення топонімів, оскільки в цей час використовувалися різномовні твірні основи (на 1850 р. на території Північного Причорномор'я оселилися переселенці 40 національностей, включаючи українців, росіян, білорусів — див. пояснення до «Этнографической карты Европейской России, составленной Петром Кеппеном, изданной Императорским русским Географическим обществом», 1851).

Ойконіми, що використовують твірні основи імен (їм омонімічні культові терміни) слов'янського чи іншомовного походження, творяться здебільшого суфіксальним способом за продуктивними моделями на **-івка, -ка,** рідше **-ів, -ське, -ин** тощо, напр.: **Андріяшівка, Матвіївка, Катеринка, Василівське, Петрів, Ольжине** і под. Тільки поодинокі ойконіми мають непохідні основи антропонімів: **Яків** (також **Якова**), а в XIX ст. — складні назви з компонентом **-поль: Ольгополь, Любополь, Катеринополь** тощо.

Ойконіми, що творилися від прізвищ, мають ширшу систему словотворчих моделей.

По-перше, в кінці XVIII і протягом XIX ст. продуктивною моделлю ойконіма була форма іменника чи присвійного прикметника в родовому відмінку. Приклади (за алфавітним списком «городам, селениям, деревням и хуторам Херсонской губернии Одесского уезда» середини XIX ст.): **Шелемберга, Моренкова, Андріївського, Перова, Самбурського, Кузнецова, Коровіна, Достаноча, Гиржицького** і т. д.

У XIX ст. такі форми ойконімів поступово заступаються формами називного відмінка і вживаються паралельно з ними: **Звенигородського** (1844) і **Звенигородське** (1855), пізніше **Звенигородка; Марченка** і **Марченко; Коровіна** і **Коровіно.** Заміна формою називного відмінка не проходила, коли названий ойконім виступав паралельною назвою і був уточнюючим членом: **Водяна на Громклеї** і **Водяна Лорера** (пізніше **Водяно-Громоклей** і **Водяно-Лорера,** тепер **Водяне** і **Водяно-Лорине** на Миколаївщині), також (за алфавітним списком Ананьївського повіту середини XIX ст.) **«Александровка при р. Чичиклее; Александровка,** между колон. Раштадт і Минхен; **Александровка, Аринкина** тож; **Александровка, Тефтулова** тож; **Александровка, Унтилова** тож; **Александровка, Малахова** тож» і т. д.

Такі моделі змертвіли; подекуди вони використовуються на Північному Причорномор'ї досі не без підтримки моделей назв господарств: **Леніна, Шевченка, Щорса, Петровського** тощо, бо «колгосп (радгосп) імені **Леніна** чи **Петровського**» (при цьому слово «імені» в усному мовленні не вживають).

По-друге, для періоду приватного землекористування були

вмотивованими моделі ойконімів у формі множини: **Бобри, Вовки, Когани, Грибоноси, Довженки, Попові, Кубряки** і под.

Менше вживаними були сучасні панівні моделі на **-ове (-ів), -івське, -ине** типу: **Забілине, Чайковське, Костомарове, Кандибине, Франкове** тощо.

Нарешті, утворювані від іншомовних прізвищ ойконіми здебільшого використовували названі засоби творення, хоч нерідко й залишалися без будь-якого дооформлення: **Вормс, Ландау, Козе, Ерделі, Карабаш, Рено, Лінке, Балло.** Думається, такі назви не підлягали дооформленню на початковому етапі функціонування відапелятивних ойконімів з подібними фіналами. Багато з них пізніше були дооформлені: **Рено — Ренівка** (розм. Рена), **Ерделі — Ерделіївка** (1844), а також зазнали пристосовних змін: **Безуар — Базуара, Безуарове, Безуарівка, Бузуварове; Козе — Коза; Пассек — Пассека — Пасіка** тощо.

Таким чином, на початковому етапі функціонування ойконіми, утворені безпосередньо від антропонімів і їх відповідників, характеризуються на території Північного Причорномор'я наявністю різноманітних ойконімотворчих моделей, окремі з яких були властиві тільки названому регіону, а інші вживалися на півночі України обмеженіше або ж ставали архаїчними. Саме ці особливості зумовили пізніший процес дооформлення і навіть переоформлення ойконімів.

Опосередковані впливи явно виходять за межі взаємозв'язків між антропонімією і, як уже зазначалося, мають кілька виявів. Серед них чільне місце посідає зв'язок через посередництво гідронімів. Оскільки ж у таких випадках маємо справу з відантропонімічними гідронімами, що переносяться на населені пункти, розглядатимемо їх паралельно з аналізом відгідронімічних ойконімів.

Появі і розвитку ойконімії Північного Причорномор'я передує гідронімія. При цьому назви великих і середніх річок (**Дунай, Дністер, Буг, Інгул, Інгулець,** чи **Малий Інгул, Висунь, Тилігул** тощо), озер чи лиманів (**Куяльник, Тилігул, Березанський, Тузли** і под.), окремих річок і приток (**Висунь, Громоклія, Чичиклія, Бакшалія, Кодима, Сосика, Аджалик, Березань, Кучурган**) сформувалися і були відомі набагато раніше, ніж виникли сучасні поселення та їх назви.

Ці назви здебільшого виникли на тюркській апелятивній базі, а ойконімія краю формувалася на слов'янській мовній основі. Тому можемо говорити про дальший вплив гідронімії на розвиток ойконімії, що, використовуючи тюркські твірні основи, творилася за східнослов'янськими моделями: **Інгул — Інгулка, Висунь — Висунськ, Чичиклія — Чичиклійка** тощо.

Назви невеликих гідрооб'єктів творилися одночасно, можливо, з випередженням на кілька років, з творенням назв виникаючих

(здебільшого на місці існуючих, але кількаразово знищуваних) поселень. Назви виникали здебільшого стихійно, тому найменування нерідко повторюються на обмеженій території.

Гідронімія Північного Причорномор'я, що утворилася у XVIII—XIX ст., у переважній більшості мотивується фізіографічними і топографічними особливостями гідрооб'єктів: **Добра, Солона; Зелена, Жовта; Осикувата, Грушувата, Очеретувата, Комишувата, Березнегувата** і под.

Хоч ці назви є пізнішими, ніж назви гідрооб'єктів інших регіонів України, у своїй більшості вони примарні. Тільки окремі з них є секундарними, подекуди відойконімічними: **Херсонка** (від назви міста), **Тернівка** (від назви колонії); відантропонімічними: б. **Розмарицина**, б. **Турчанівська, Кучурби** (пізніше **Коцюрби, Коцюруб, Куцуруб**); відгідронімічними: **Тилігул, Тузли** тощо.

У сучасних умовах збереглися не всі існуючі 100—200 років тому гідрооб'єкти, зокрема балки, яри, висохлі річечки, але їх назви збереглися в першу чергу в назвах населених пунктів.

Відгідронімічні ойконіми неоднорідні за будовою. Одні з них дублюють гідронім, вживаються без географічного терміна: р. **Добра** — с. **Добре**, б. **Добренька** — с. **Добреньке** — с. **Добринка**; інші — дооформляються за ойконімічними моделями: б. **Грушувата** — с. **Грушівка**, р. **Сосика** — с. **Сосицьке** і под.; треті — універбізуються: оз. **Біле Озеро** — с. **Білозерка**, б. **Крутий Яр** — с. **Крутоярка**, четверті виступають ойконімізованими словосполученнями: с. **Зелений Берег**, с. **Суха Балка**, с. **Криве Озеро**, с. **Вільний Яр**. З останньою групою збігаються ойконіми-словосполучення з іншими компонентами: в одних випадках визначальним членом виступає інший географічний термін (**хутір, кошари, гора, дача, село, поляна** і под.): село **Зелені Кошари**, село **Далекий Хутір** тощо, в інших — розрізнювальним членом є відантропонімічне утворення: село **Балка Марара**, хутір **Гайдамацького Яр**, село **Романова Балка** і под.

У таких назвах поселень, що творилися в результаті ойконімізації назв інших географічних об'єктів, також відбулися чи відбуваються при функціонуванні ойконімів зміни, зумовлені тенденцією до скорочення назв. Тому окремі колишні назви відгідронімічного утворення еліпсувалися, рідше — універбізувалися. В першу чергу це стосується назв поселень, утворених за назвою рік, озер, лиманів: р. **Костувата** — с. **Костувате**, оз. **Біле** — с. **Білозерка**. Якщо ж у ролі ідентифікаційних членів виступають терміни менших гідрооб'єктів чи інших об'єктів, то названі процеси відбуваються, проте здебільшого в усному мовленні. В офіційно-діловому спілкуванні зберігаються повні найменування. Збереження двослівних ойконімів має, як і на інших територіях, досить конкретні межі і стосується двох головних груп назв.

Велику групу становлять випадки, коли номенклатурна гідронімічна назва має визначальні члени типу: **Балка Зелена (Вільна, Суха, Мокра, Кам'яна** тощо). Другу групу складають назви, у яких при одному визначальному членові вживається кілька номенклатурних назв: **Зелений Берег (Гай, Клин, Хутір, Яр).** Такі назви, по-перше, не завжди вмотивовані; по-друге, після спрощення шляхом втрати номенклатурної назви виникли б багатослівні гнізда однойменних поселень.

На відміну від ойконімів, похідних від топографічних назв інших географічних об'єктів, у назвах поселень, які утворені від гідронімів, що в свою чергу утворилися за допомогою антропонімів, хоч початково й вживалися обидва члени (**Марара Балка, Чорбова Балка, Гайдамацький Яр, Бірзулів Став** тощо), за незначними винятками зник визначальний член (**Марара, Чорбове, Гайдамацьке).**

Л. С. ТЕРЕШКО

Одеса

ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ НАЗВ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ НА КОРДОНІ ОДЕСЬКОЇ ТА МИКОЛАЇВСЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ

Територія, яка розташована на адміністративному або мовному прикордонні, у топонімічному відношенні варта уваги. Такою є місцевість на пограниччі Одеської та Миколаївської областей. Особливо цікава топонімія Миколаївського району на Одещині, що на сході та частково на півночі сусідить з Миколаївською областю і ніби заходить в її межі.

Завдання цієї невеликої розвідки — подати характеристику найбільш важливих рис ойконімії Миколаївського району у зіставленні з ойконімами суміжних районів Одеської і Миколаївської областей та мікротопонімією обстежуваної місцевості.

За офіційними даними у Миколаївському районі нараховується 73 населених пункти[1], більшість назв яких відантропонімічного утворення. До них відносимо насамперед ойконіми-іменники, наприклад: **Андрієво-Іванівка, Богданівка, Василівка, Веніаміновка, Володимирівка, Магдалинівка, Мартинівка, Мар'янівка, Настасіївка, Ольгіївка, Савелівка, Тетянівка.**

Ойконіми названого типу у Миколаївському районі становлять майже 50% назв населених пунктів. До них близькі топонімикомпозити типу **Новогригорівка, Новопетрівка, Любоолександрів-**

[1] Одеська область. Адміністративно-територіальний поділ, Одеса, 1967.

ка. Наявність ойконімів на **-івка, -овка, -ївка,** тісно пов'язаних з українським антропонімікопом, — специфічна риса не лише обстежуваної місцевості. Ойконіми-деривати аналізованого виду відомі і в інших районах Одеської області: ареал їх значного виявлення охоплює Котовський, Ананьївський, Любашівський, Ширяївський, Великомихайлівський, Іванівський, Березівський, Роздільнянський, Біляївський, Білгород-Дністровський, Комінтернівський та Тарутинський райони, де число їх може змінюватися від 18 до 40 назв у кожному районі, в противагу північним (Кодимський, Балтський, Савранський) та крайнім південно-західним (Болградський, Татарбунарський, Кілійський, Саратський), в яких може бути лише 5—12 лексем. Отже, на Одещині даний ареал виразно виявлений і характеризується найбільшою густотою сітки в Миколаївському та Любашівському районах. На Любашівщині засвідчуємо 52% таких деривати: **Агафіївка, Агеївка, Адамівка, Антонівка, Арчепитівка, Василівка, Володимирівка, Гнатівка, Демидівка, Дмитрівка, Єрмаківка, Іванівка, Катеринівка, Корніївка, Михайлівка, Олександрівка, Солтанівка, Степанівка, Янишівка** та ін.

Адміністративна межа між Одеською та Миколаївською областями, яка, до речі, не завжди була чіткою та сталою: в 20-х роках Миколаївська волость входила до Вознесенського повіту Одеської губернії, а з березня 1923 р. — до Ісаївського району Первомайського округу. Це не перешкодило розповсюдженню ойконімів на **-івк(а), -ївк(а)** і на Миколаївщині у виявленій закономірності. Так, коли у північному Кривоозерському районі цієї області відомі поодинокі назви населених пунктів на зразок **Богачівка, Луканівка, Йосипівка,** то їх кількість зростає у південному напрямку, на Врадіївщині, Вознесенщині та інших сусідніх територіях: **Адамівка, Будьонівка, Володимирівка, Доброжанівка, Іванівка, Козубівка, Колосівка, Костянтинівка, Кудрявцівка, Куйбишівка, Маринівка, Новопавлівка, Олександрівка, Семенівка.**

Другим за значенням розрядом ойконімії Миколаївського району Одеської області є відантропонімічні прикметникові (за походженням чи відмінюванням) утворення, зокрема **Амбарів, Бірюкове, Жукове, Ісаєве, Каратаєве, Комарашеве, Стасове, Яковлеве.**

Поширення цих ойконімів у суміжних місцевостях, як правило, таке ж: частота вживання в Котовському, Балтському, Ананьївському, Любашівському, Кривоозерському, Врадіївському, Березівському районах варіюється в межах 3—12 одиниць.

Більш продуктивним даний тип утворень є в неофіційних назвах населених пунктів **(Войків, Гаджевичеве, Іжицьке, Окременкове, Чорнове, Шварцове)** та мікротопонімії Миколаївського району: а) **Бондаренкове, Гадайове, Гендруків, Келорів, Окснорів,**

Пластунів; б) **Андріївське, Гаруцівське, Молотовське, Мартиновське, Пашковське, Раміївське, Рублівське**[2].

Незначна група ойконімів пов'язана з природними умовами краю, його рельєфом, особливостями господарювання, водним режимом тощо: **Левадівка, Рівнопіль, Сухий Овраг, Широке.** Збліжені з ними назви-словосполучення, що виявляють зв'язок з певними антропонімами: **Далеке Кушнірове, Ісаївські Кошари, Мар'їна Роща, Миколина Левада, Піщана Петрівка.**

Мікротопонімія виявляє більш широкі свідчення у цьому плані, про що говорять тополексеми: **Беріг, Білий Камінь, Винотдєл, Висока гора, Випас, Гребля, Макітра, Об'їзна гора, Пуліг, Плавні, Стовп, Тамба.**

Ойконімія обстежуваної території ще не зовсім усталена, на відміну від північних, давно заселених районів Одещини та Миколаївщини. За останні роки у зв'язку з лінгвістичними і екстралінгвістичними обставинами вона змінилася. Одна з лінгвістичних причин цих змін — необхідність контактного і дистактного розподібнення ойконімії, що досягається: а) додаванням до старих назв компонентів **Перший, -а, е; Другий, -а, е; Третій, -я, є: Перша Миколаївка, Друга Миколаївка, Третя Миколаївка; Комарашеве Перше, Комарашеве Друге;** б) утворенням ойконімів-композитів із складовою частиною **Ново: Новогригорівка, Новопокровка, Новотроїцьке;** в) вживанням іншої лексеми: **Миколаївка-Левадівка.**

Екстралінгвістичними причинами обумовлене існування первинних і вторинних назв, об'єднання деяких населених пунктів в єдиний, тому ойконіми **Ближнє Кушнірове, Велика Дворянка, Вовкове, Довге, Дубове** нині зустрічаються лише у розмовній мові населення. Дані лексеми змінили свою семантику, стали означати у говірці лише окремі частини, «кутки» або бригади укрупненого села чи колгоспу.

При перейменуванні і об'єднанні закріплюються ойконіми-деривати на **-івк(а), -ов(е), -ов(а), -ев(е).** Так, с. **Калініна** одержало назву **Калинівка**, село **Велика Дворянка** увійшло до складу **Любоолександрівки, Веселий Кут** — до складу **Богданівки**, с. **Довге**— до **Петрівки, Мартиновське** — до складу **Скосарівки, Перекоп** — до **Ольгіївки**, с. **Прапорщиків** — до с. **Бірюкове, Слобідка** — до смт **Миколаївки.**

Звідси зрозуміла та лексична, фонетична та морфологічна синонімічність (варіантність), яка існує у говірках Миколаївського району поряд з офіційними назвами населених пунктів і має діахронічний або ж синхронічний характер.

До діахронічних лексичних синонімів (варіантів) відносимо

---

[2] Пор. Терешко Л. С. Топонімія північних районів Одещини. — Тези IV Республіканської ономастичної конференції. К., 1969.

різні щодо звукового складу паралельні назви, які відбивають зміни історичного плану і вживаються на означення одного і того ж населеного пункту: а) **Чернове-Куликове Поле — Андрієво-Іванівка; б) Їжицьке — Миколаївка — Левадівка; в) Шварцове — Ананьївка; г) Зверово — Веселе — Вільна праця; д) Окременкове — Ульянівка.**

Найбільш вживаним у неофіційному вжитку синонімом є первинний, дуже часто пов'язаний з ім'ям першопоселенця, яке збереглося в пам'яті народу. Тому ойконіми **Червоне — Їжицьке, Шварцове** є основою названих синонімічних паралелей. Діахронічна лексична синонімія (варіантність) переплітається з синхронічною, що зумовлена особливостями говірок Миколаївського району на фонетичному, морфологічному та лексичному рівнях. Так, фіксацією явища диспалаталізації звука **р** супроти норм літературної мови пояснюється існування фонетичних синонімів: **Бірюкове — Бірукове, В. Дворянка — В. Дворанка, Кудрявка — Кудравка, Стрюкове — Струкове, Ширяєво — Шираєво.**

Діалектні явища протези засвідчуємо у синонімах **Амбарів — Гамбарів, Антонюки — Гантонюки.** Особливо широко фонетична синонімія виявляється у зв'язку з відсутністю чергування **о з і** в ойконімах: **Володимирівка — Володимировка, Журівка — Журовка, Григорівка — Григоровка, Іванівка — Івановка, Романівка — Романовка, Рублівка — Рубльовка.**

Морфологічних синонімів (варіантів) виявлено порівняно менше; до них відносимо ойконіми: а) **Амбарів — Амбарове — Гамбарува, Комарашеве — Комарашова, Ісаєве — Ісаєва, Шварцове — Шварцова, Звєрово — Звєрова;** б) **Шабельники — Шабельник;** в) **Скосарівка — Косарівка;** г) **Григорівка — Грицьківка;** д) **Андрієво-Іванівка — Андрововка.**

Синхронічна синонімія на лексичному рівні поповнюється за рахунок вживання ойконімів російського походження, бо у говірках півдня України популярні тополексеми **Побєда, Ніколаївка, Роща, Звізда** та інші, що дають лексичні паралелі **Перемога — Побєда, Миколаївка — Ніколаївка, Маріїн Лісок — Мар'їна Роща, Сухий Яр — Сухий Овраг.**

Порівняльне дослідження одного з шарів ономастики — ойконімії Миколаївського району Одещини і суміжних областей свідчить про територіальну диференціацію певних типів топонімів, про наявність деяких спільних рис, які відбивають особливості південноподільських і степових говірок відповідно південно-західного і південно-східного наріч української мови у цій пограничній місцевості.

А. М. СКЛЯРЕНКО

Одесса

ТИПОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ НЕПРОИЗВОДНЫХ ОЙКОНИМОВ В УКРАИНСКОМ И НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКАХ

(На материале Одесщины (УССР) и Далеминце (ГДР)

Названия населенных пунктов отдельных регионов исследовались неоднократно. В настоящее время возникла необходимость расширить рамки исследований, сопоставляя различные топонимические регионы друг с другом. Представляется возможным проводить не только интралингвистические сопоставления, но и интерлингвистические, привлекая топонимию различных языков. Ниже делается попытка сопоставления одной из топонимических словообразовательных групп на материале украинского и немецкого языков. Для анализа выбраны непроизводные ойконимы Одесской области и исторически сложившегося топонимического региона Далеминц (средняя Саксония).

Основными источниками топонимического материала были: справочник «Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ» (К., 1969) и работы К. Блашке[1], Э. Эйхлера и Г. Вальтера[2].

Общее количество непроизводных ойконимов Одесской области составляет 6%, Далеминце — 8%. Таким образом, небольшой объем непроизводных ойконимов в общей совокупности названий населенных пунктов является своеобразным типологическим фактором.

Это явление объясняется как общелингвистическими причинами — «Простые слова по основному своему свойству непродуктивны»[3], так и сугубо топонимическими. Одной из функций топонима, как и любого другого собственного имени, является номинативная функция: «Вместо того, чтобы просто обозначать, как все имена нарицательные, собственное имя называет»[4], а другой, очень важной, является индивидуализирующая, дифференцирующая его функция. Требования номинации выполняются непроизводными ойконимами полностью, а требования дифференциации — лишь частично: они часто имеют омонимы-дублеты, а то и триплеты (имеется в виду ассиметричная омонимия, члены которой

---

[1] Blaschke K. Historisches Ortsverzeichnis von Sachen. Leipzig, 1957.

[2] Eichler E. und Walter H. Die Ortsnamen im Gau Daleminze, Berlin, 1966.

[3] Соссюр Ф. де. Курс общей лингвистики. М., 1933, стр. 155.

[4] Курилович Е. Очерки по лингвистике. М., 1962, стр. 252.

принадлежат к разным классам)[5]. Ср. укр. **білка, орел** — апеллятивы, **Білка, Орел** — антропонимы, **Білка, Орел** — ойконимы и т. д.; нем. Berg, Bach также могут быть апеллятивами, антропонимами, гидронимами, оронимами, ойконимами.

У других топонимических словообразовательных групп гораздо меньшая омонимическая иерархия, ибо они образуются с помощью специальных (нередко исключительно топонимических) средств, использование которых часто является значительным дифференцирующим фактором.

Как в украинской, так и в немецкой ойконимии часть названий возникла в результате метонимии, т. е. переноса названия без изменения на населенный пункт с какого-либо географического объекта. Выделяются две группы метонимических образований. Одну из них составляют названия, возникшие при переосмыслении имен нарицательных. Таковы ойконимы Одесщины: **Затока, Роща, Вигон, Курган.** Аналогичные немецкие образования: Buch, Berg, Aue, Stein, Furst, Thal.

Такой вид метонимии назовем ономатической.

При ономатической метонимии географический термин детерминологизуется, теряет первичную семантику, наполняясь новым содержанием. Характерно, что термины, называющие типы поселений (деревня, село, ферма и т. п.), детерминологизуются гораздо реже, сохраняя свою терминологическую сущность.

Другой вид метонимии — трансономатическая[6] — имеет место при смысловом сдвиге в рамках топонимии: наименование перемещается из одного топонимического класса в другой, т. е. название близлежащей долины, реки, леса, холма переходит на селение. Так, ойконим **Кучурган** возник от названия одноименной речки, протекающей рядом. Ойконим **Фрасине** — результат трансономатизации молдавского микротопонима — **Фрасина** (в переводе с молдавского — «ясень»). Ср. немецкие отгидронимические ойконимы **Jörna, Gosa,** оторонимические **Bader, Arras.**

Как в Одесском топонимическом регионе, так и в Далеминце ойконимы, имеющие отантропонимическое происхождение, крайне немногочисленны: на Одесщине: **Олег,** в Далеминце: **Kühnast, Lotze, Seidel.** Хотя в рассматриваемых топонимических регионах количество отантропонимических образований невелико, наблюдается тенденция к увеличению их использования в восточнославянских

---

[5] Критенко А. П. Омонімія симетрична і несиметрична. — В кн.: Структура і розвиток слов'янських мов. К., 1966.

[6] **Термины ономатический, трансономатический** предложены И. И. Ковалик. См. Ковалик І. І. Про ономатизацію, трансономатизацію и деономатизацію. — В кн.: IV Республіканська ономастична конференція. Тези, К., 1969.

языках. Это так называемые коммеморативные названия: **Энгельс, Жданов, Киров, Тольятти.**

Немецкой топонимии эта тенденция не свойственна. Немецким ойконимам не присущи и субстантивированные прилагательные, столь часто встречающиеся в украинской топонимии. Среди субстантивированных прилагательных Одесщины выделяются две группы — одна с нейтральной первичной семантикой: **Плоске, Степове, Південне, Сухе, Вишневе;** вторая — с ярко выраженным коннотативным значением приподнятости, торжественности, жизнеутверждающего оптимизма: **Веселе, Благодатне, Вільне, Щасливе.**

Эти названия, возникшие в результате номинации новых селений, либо переименования старых, отражают коренные перемены в жизни населения, которые произошли после Октябрьской революции, и являются свидетельством того, что «в топонимических наименованиях нагляднее чем где бы то ни было видна социальная сущность языка»[7].

Не свойственны немецким ойконимам в отличие от украинских и названия населенных пунктов с абстрактной первичной семантикой. Ср. украинские ойконимы: **Щастя, Дружба, Воля, Зоря, Перемога.**

В топонимии любого региона встречаются названия, первоначальное значение которых в результате деэтимологизации исчезло, а новое не появилось. Б. А. Серебренников назвал подобные образования тополексемами[8].

Часто тополексемы являются иноязычными образованиями. Они многочисленны как на Одесщине: **Ізмаїл, Кілія, Кодима, Саврань,** так и в Далеминце: **Gohlis, Golk, Ockrilla, Trislo.**

Однако иной раз и ойконимы с прозрачной семантикой таят в себе опасность ложного истолкования. Возникнув в результате сложных преобразований, они легко могут подкупить видимой простотой и ясностью. Недаром В. А. Никонов предупреждал: «Кажущаяся ясность — самая коварная западня для топонимиста»[9].

Так, немецкий ойконим Abend, имеющий аналог среди апеллятивов, кажется семантически вполне ясным. В действительности диахронически это славянский дериватив Obden, возникший из антропонима Obd и посессивного суффикса -in, ср. трансформационную цепочку: Abend<Obden<Obdin — «селение Obd-а».

---

[7] Ахманова О. С. и Белецкая В. Д. Топонимика как социо-лингвистическая проблема. — Филологические науки, 1967, № 6, стр. 80.

[8] Серебренников Б. А. О методах изучения топонимических названий. — ВЯ, 1959, № 6, стр. 37.

[9] Никонов В. А. Пути топонимического исследования. — Принципы топонимики. М., 1964, стр. 59.

Ойконим Dreissig — результат народной этимологии славянского деривата Tryskow — «селение Trysk-а».

Как в украинской, так и в немецкой топонимии многочисленны непроизводные названия, этимологически являющиеся результатом сложных фонетических, морфологических и семантических трансформаций. Так, ойконим **Мале** — результат опрощения композита **Малоплоське**, ойконим **Дубове** возник в результате эллипсиса из составного названия **Дубове Друге**, аналогично **Барабой** — из **Барабой Перший**.

Немецкие непроизводные ойконима Arntitz, Babritz — диахронически славянские дериваты с патронимическим суффиксом -ici.

Поэтому термины «примарные», или «первичные топонимы», нередко встречающиеся в топонимике и синонимирующие с термином «непроизводные топонимы», не вполне удачные, так как они утверждают примат топонимов рассматриваемой словообразовательной группы, иногда являющихся конечной, а не исходной ступенью развития.

Таким образом, сопоставительный анализ украинских и немецких непроизводных ойконимов вскрывает значительное количество изоморфных явлений, а также свидетельствует и о явлениях отличных, объясняемых спецификой языков и особенностями развития их топонимических систем.

Г. Ю. КАСІМ

Одеса

СКЛАДНІ ОЙКОНІМИ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я

Термін «складні ойконіми» вживається в статті на позначення як власне композитів, так і складнопохідних слів[1]. Складні ойконіми Північного Причорномор'я утворюються на базі складних слів і словосполучень. І складні слова, і словосполучення можуть бути апелятивами і власними назвами. Ойконіми досить різноманітні за семантикою твірних основ. Різноманітна й структура ойконімів, створених на базі складних апелятивів: 1) субстантивований прикметник у формі середнього роду (для назви села) чи чоловічого роду (для назви хутора): х. **Благовіщенський** (Хрс., НВ), с. **Благодатне** (Од., Б. Д.), с. **Червоноармійське** (Од., Берез. та ін.), с. **Червонопрапорне** (Хрс., Ген.), с. **Чорноморське** (Хрс., ГП); 2) форма множини іменника-апелятива, топоніміч-

[1] Шанський М. М. ці два різновиди ойконімів об'єднує під назвою «двоосновні». Див. його Двуосновные названия городов в русском языке. — В кн.: Ономастика Поволжья. Ульяновск, 1969.

зуючу функцію при цьому виконує показник множинності (флексія), який вводить назву в численний топонімічний ряд: с. **Хлібороби** (Хрс., Іван.), с. **Новостройки** (Хрс., ВР). Пор.: **Суми, Лубни** та ін.; 3) ойконімічна суфіксація **(-ське, -івка)** урізаної основи прикметника: с-ще **Добровільське** (Мк., Каз.), с. **Дружелюбівка** (Од., Фр.); 4) додавання топонімічного суфікса **-ка** до основи іменника: с. **Богословка** (Мк., П.), с. **Чорноземка** (Мк., Вес).

Складні власні назви, що послужили базою для створення ойконімів, можуть бути як топонімами, так і антропонімами. Найтиповішими є такі моделі: 1) суфіксація вже відомого топоніма. Так, на базі топонімів **Миргород, Звенигород** утворено назви сіл **Миргородка** (Мк., Каз.), **Звенигородка** (Мк., Вес.); 2) додавання топонімічного суфікса до особового імені. Так, від особових імен **Людмила, Богдан** утворено назви сіл **Людмилівка** (Мк., Брат.), **Богданівка** (Мк., Дом.); 3) здрібніло-пестлива форма особового імені: с. **Болеславчик**, с. **Станіславчик** (Мк., П); 4) додавання до складних прізвищ та прізвиськ топонімічних суфіксів: с. **Добриднівка** (Од., Мк.), с. **Костогризівське** (Хрс., Горн.), с. **Рябоконеве** (Мк., Арб.); с. **Твердомедове**, варіант— **Твердомедівка** (Хрс., ВО). Пор. прізвища **Добридень, Рябокінь, Костогриз**[2].

За допомогою тих самих топонімічних суфіксів створюються ойконіми і на базі словосполучень, що є загальними чи власними назвами. Від апелятивних словосполучень утворено назви сіл **Новосвітівка** (кол. **Миколаївка**, Од., Шир.), **Широколанівка** (Мк., Вес.). Від складеного топоніма утворено ойконім с. **Білоцерківка** (Мк., НБ; Хрс., Чапл. та ін.).

Складні ойконіми утворюються і на базі різноманітних антропонімічних словосполучень. Ойконіми можуть виникати на базі словосполучення з сурядним зв'язком компонентів — імен двох осіб: с. **Павло-Мар'янівка** (Мк., СН), с. **Петро-Євдокіївка** (Од., Розд.). Базою для утворення ойконіма може бути ім'я та прізвище однієї особи: с. **Карло-Марксівське** (Хрс., ВО), с. **Романо-Булгакове** (Мк., СН). Утворюються ойконіми навіть від імені та по батькові. Так, від **Володимир Ілліч (Ленін)** утворено с. **Володимиро-Іллінка** (Хрс., НТ).

Нарешті, складний ойконім може утворюватися внаслідок з'єднання двох самостійних назв: при об'єднанні двох сіл в одне. Так, села **Білівка** і **Дмитрівка** об'єднано під назвою **Дмитро-Білівка** (Мк., Вес.).

Чимало складних ойконімів зникло з карти Північного Причорномор'я у зв'язку з перейменуванням населених пунктів. Як відомо, німецькі назви сіл під час Великої Вітчизняної війни та без-

[2] Редько Ю. К. Довідник українських прізвищ. К., 1968, стор. 105, 132, 191.

посередньо після неї було замінено слов'янськими. При цьому в одних випадках німецький композит замінювався складеною назвою: **Грюнвальд — Зелений Гай** (Мк., Шркл.), **Нейфельд — Нове Поле** (Од., Б-Д), а в інших — простою назвою. Насамперед це стосується композитів з опорним компонентом **-таль, -дорф, -фельд** та першим компонентом — особовим ім'ям: **Каліндорф — Калінінське** (Хрс., ВО), **Марієнталь — Мар'янівка** (Од., Овід.), **Софієнталь — Софіївка** (Од., Б-Д). Якщо німецька й слов'янська форми семантично нейтрального антропоніма не збігались, то німецька форма слов'янізувалась: **Йозефсталь — Йосипівка** (Од., Овід.). Коли ж німецький композит було утворено від специфічно німецького імені, що не піддавалось слов'янізації, то в новій назві таке ім'я усувалось: **Карлсталь — Широка балка** (Од., Біл.), **Феліксдорф — Червоноармійське** (Од., Іван.), **Францфельд — Надлиманське** (Од., Овід.).

Таким чином, якщо в німецьких назвах такого типу показником ойконімічності є опорна основа, то у відповідних слов'янських назвах про приналежність їх до ойконімії частіше свідчать топонімічні суфікси. В ряді випадків німецькому композитові відповідає слов'янська одноосновна назва; причому в новій назві міг відбиватись лише один компонент — перший чи опорний: **Рейзенфельд — Польове** (Од., Шир.), **Гнаденталь — Долинівка** (Од., Рен.); **Фрайдорф — Слобідка** (Мк., Каз.), **Розенфельд — Розівка** (Од., Сарат.). Разом з тим німецький композит міг заміновагися слов'янською назвою, що була також складною і являла собою кальку з німецького. Взагалі можливість калькування іншомовних ойконімів пов'язана з наявністю в українській та російській мовах продуктивних топооснов з відповідною семантикою. Так, часто калькуються німецькі ойконіми на **-фельд,** оскільки існує продуктивна топооснова **-піль, -пілля: Ліхтенфельд — Яснопілля** (Од., Берез.), **Штейнфельд — Кам'янопіль** (Мк., Брат.). Якщо ж відповідної топооснови немає, то складний ойконім, утворений внаслідок більшменш точного перекладу обох основ, може топонімізуватись за допомогою продуктивного суфікса: **Ліхтенсталь — Світлодолинське** (Од., Сарат.), **Нейдорф — Новосілка** (Мк., Єл., Хрс., Ск.), **Нейгейм — Новосілка** (Мк., НБ), **Петросталь — Петродолинське** (Од., Овід.), **Олександргільф — Доброолександрівка** (Од., Овід.).

Отже, складні ойконіми є невід'ємною і важливою частиною топонімії Північного Причорномор'я, вони заслуговують на подальше глибоке дослідження. Заслуговує на подальше вивчення і питання про структуру ойконімів, що з'явилися внаслідок перейменування іншомовних назв населених пунктів Північного Причорномор'я.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

ОБЛАСТІ: Од. — Одеська, Мк. — Миколаївська, Хрс. — Херсонська, РАЙОНИ: Арб. — Арбузинський, Б-Д — Білгород-Дністровський, Берез. — Березівський, Біл. — Біляївський, Брат. — Братський, Вес. — Веселинівський, ВО — Великоолександрівський, ВР — Верхньорогачицький, Ген. — Геніческий, Горн. — Горностаївський, ГП — Голопристанський, Дом. — Доманівський, Єл. — Єланецький, Іван. — Іванівський, Каз. — Казанківський, Мк. — Миколаївський, НБ — Новобузький, НВ — Нововоронцовський, НТ — Новотроїцький, Овід. — Овідіопольський, П — Первомайський, Рен. — Ренійський, Розд. — Роздільнянський, Сарат. — Саратський, Ск. — Скадовський, СН — Снігурівський, Фр. — Фрунзівський, Чапл. — Чаплинський, Шир. — Ширяївський.

К. В. ПЕРШИНА

Донецк

О ПУТЯХ ФОРМИРОВАНИЯ ОЙКОНИМИИ ДОНБАССА СОВЕТСКОГО ПЕРИОДА

В развитии ойконимической системы украинской части Донбасса[1], которая в основном складывается довольно поздно (начиная с 70—80-х годов XVIII ст. на юге и юго-востоке и с середины XVI—XVII вв. на севере — в левобережных районах Ворошиловградской области и в центральной части Донбасса) можно выделить два периода: дооктябрьский и послеоктябрьский.

В работах, анализирующих развитие языка в послереволюционный период, отмечается, что особенно интенсивно оно протекает в 20-е и первой половине 30-х годов. Ойконимия, являясь, пожалуй, самой «социальной» частью топонимии, не могла не измениться.

Как же развивалась система названий населенных мест в это время? В ее развитии часто преобладают экстралингвистические факторы. Особенно ощутимым этот процесс был начиная со второй половины 20-х годов, он значительно повлиял на дальнейшее функционирование системы названий.

В первое послереволюционное десятилетие (да и в последующие) в связи с бурным развитием Донбасса, новые поселения возникали быстро и их было много как в промышленных, так и в сельскохозяйственных районах, а также вблизи железных дорог. Новые названия создавались различными способами. Наряду с именами, образованными по хорошо известным моделям, возникли ойконимы совершенно нетрадиционной структуры: **Разум** и **Совесть, Заря Новой**

[1] Мы ограничились территорией современной Донецкой области и правобережной Ворошиловградщины. Это определяется особенностями заселения края, этническим составом, а главное — степенью экономических связей этих двух районов, что отразилось и в ойконимии данной территории.

Жизни, Любовь к Труду, Агробаза, Будка №... и пр. Подобные названия мощным потоком хлынули в ойконимию; именно в это время создаются самые «экстравагантные» в топонимическом отношении наименования. И вместе с тем этот период был этапом, который во многом изменил, скорректировал пути развития донецкой ойконимии (главным образом в семантическом плане), соотношение отдельных ее звеньев. Последующее десятилетие характеризуется ярко выраженной тенденцией структурной унификации имен, что упорядочило ойконимический материал.

Ойконимия — не замкнутая сфера, она взаимодействует с различными ономастическими и другими языковыми единицами. Особенно наглядно эти отношения проявляются при создании названий. Можно отметить три основных направления образования ойконимов: 1) от апеллятива; 2) от антропонима; 3) от топонима.

Наряду с общими чертами эти направления обладают особенностями. Некоторые мы рассмотрим.

Ойконимия рассматриваемой территории начала формироваться в тот период, когда отношения собственности были определяющими в социальной жизни общества, что отразилось на названиях населенных мест. В XIX в. антропонимия была мощным источником пополнения ойконимического словаря территории края (правда, далеко не единственным). В послереволюционные годы в топонимии наблюдаются довольно ощутимые изменения, касающиеся характера и продуктивности отантропонимического способа образования названий.

В советскую эпоху резко сократилось количество ойконимов, являющихся прямыми производными от личных имен. Ушла из топонимии идея принадлежности, что в значительной мере изменило характер использования антропонимических основ. Внутритопонимическая трансформация, взаимодействие ойконимии с антропонимической лексикой, использование ойконимов — вот те каналы, по которым в настоящее время создаются имена, синхронно представляющиеся отантропонимическими (около 34% общего количества названий).

Внутритопонимическая трансформация[2] была известна еще в дореволюционные годы (ср. г. **Золотое** из шахты **«Золотое дно»**), однако особую «популярность» приобрела именно в советский период, что связано с увеличением возможностей, а вследствие этого и сферы влияния тенденции идеологизации (ср. г. **Свердловск** из пос. шахты им. **Свердлова**, с. **Дзержинское** из совхоза им. **Дзержинского**, г. **Кировск** из пос. им. **Кирова**, **Лутугино** из пос. **Лутугина**).

[2] Переход наименования предприятия в название населенного пункта, расположенного вблизи этого предприятия.

Непосредственно от антропонимов могут в настоящее время возникать лишь мемориальные названия (**Жданов, Докучаевск, Ворошиловград, Артемовск, Тельманово, Торез, Пархоменко** и др.). Ойконимы используются в названиях типа **Новомихайловка, Новоекатериновка, Новороmановка, Новоеленовка** и под.

Рассматриваемый способ ойконимообразования сохранил актуальность, хотя и произошли заметные сдвиги в характере взаимодействия ойконимии и антропонимии: если раньше определяющее значение имела вторая, то в настоящее время — первая. Мы объясняем это изменившимся качеством тенденции идеологизации. Мемориальные названия — это лишь одна из ее сторон, наиболее же полно отмеченная тенденция может быть выражена при использовании апеллятивного материала, предоставляющего значительно большие возможности для выражения идеи преобразования жизни. Этим, по-видимому, и объясняется возрастание в донецкой ойконимии советского периода отапеллятивных образований. Кроме того, быстрое послереволюционное развитие промышленности края увеличило число названий, отражающих особенности хозяйственной деятельности населения.

Этот путь образования ойконимов представлен наряду с непосредственным взаимодействием апеллятивной и ойконимической систем внутритопонимической трансформации: пос. **Авангард** < совхоз **«Авангард»**, пос. **Большевик** < совхоз **«Большевик»**, пос. **Северный** < пос. шахты № 2 **«Северная»**, г. **Червонопартизанск** < пос. шах. **«Червоный партизан»**, г. **Юнокоммунаровск** < пос. **«Юнком»**, пос. **Контарное** < пос. шах. **«Контарная № 2»** и др. Непосредственно от апеллятивов произведены: **Углегорск** (б. Хацапетовка), **Угледар, Светлодарское, Молодогвардейск, Красноармейск, Коммунарск, Першотравневое, Первомайск, Антрацит** и др.

Изменились до некоторой степени и семантические параметры используемых нарицательных имен. Из ойконимообразования исключена лексика религиозно-культового характера, широко использовавшаяся в дореволюционные годы (ср. **Успенка, Покровка, Воскресенка, Троицкое, Всесвятское**). Ушло в прошлое и создание так называемых «завлекательных» названий (**Прелестное, Отрада, Веселое, Беззаботовка**). Сохраняется использование лексики, дающей представление о территориально-географических особенностях расположения пункта (**Холмистое, Дальнее, Балочное**).

В советскую эпоху стала употребительной отвлеченная лексика, отражающая социально-политические стороны нашей жизни. Ср. **Красноармейск, Красный Лиман** (б. Лиман), **Молодогвардейск, Урожайное, Строитель, Свободное, Светлый Луч, Красный Луч, Октябрьское, Новый Свет, Победа, Молодежное, Мирное, Заможное, Дружное, Антрацит, Соль, Шахтерск.**

О. П. ГРИГОРУК

Одеса

МІКРОТОПОНІМІЯ СЕЛА ПОЛЯНЕЦЬКОГО САВРАНСЬКОГО РАЙОНУ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Село Полянецьке виникло у першій половині XVII ст. З історією виникнення і розвитку с. Полянецького, з його ландшафтом, природними умовами та соціально-виробничими відносинами протягом XIX і XX ст. дуже тісно пов'язана його нинішня мікротопонімія.

Мікротопоніми — назви частин села Полянецького — це здебільшого іменникові утворення переважно лексико-семантичним способом і основоскладанням, а також за допомогою афіксів. Етимологія їх твірної основи тісно пов'язана з семантикою відповідників-апелятивів: **Новосілка** (недавно заселена частина села), **Ріжок** (закуток села, що тягнеться у вигляді рога), **Годая** (нова найбільш віддалена, горбиста частина села, де раніше випасали худобу і вівці), **Вершина** (найдавніший куток поселення, де витікає джерельна вода, що живить річечку і три ставки), **Просєка** (нова довга, рівна вулиця, що нагадує «просєку», тобто прорубану рівну дорогу в лісі), **Кут** (частина села, витягнута кутом), **Макітра** (садиби, розташовані навколо глибокої, майже квадратної яруги), **Та гора** (віддалена частина села, що тягнеться понад глибоким яром і ставком), **Центральна** (середня частина Полянецького). Серед назв частин села є і атрибутивні сполуки, в яких відтопонімічний прикметник має уточнююче значення, а іменник є назвою об'єкту: **Слюсаранські ворота, Савранські ворота, Кричинівські ворота.** Зараз так називають вихідні частини села радіусом до 1 км, що прилягають до шляху в напрямку до вказаного населеного пункту. Ці назви залишилися з часу військових поселень.

Близькими до названих є такі мікротопоніми: **Слюсаранський шлях, Кричинівський шлях, Савранський шлях, Глібічанський шлях.** Так називають чотири протилежні частини села, що прилягають до вихідних доріг (воріт) у напрямку населених пунктів — **Слюсарева, Глубочка, Кричунової, Саврані.**

Ці всі мікротопоніми загальновідомі, але використовуються неоднаково активно, оскільки в різний час, залежно від певних подій, мали свої замінники. Так, на початку XX ст. село ділилось на чотири райони (або на чотири квартали), тому часто замість мікротопоніма вживались номери району чи квартала. З організацією трьох колгоспів частини села розрізнялися і за назвою колгоспу: «Постишева», «17-й», «Червоний шлях»; згодом частини села називались: «Шевченка», «17-й», «Червоний шлях». Після об'єднання трьох господарств в один великий колгосп «Авангард» вка-

зані мікротопоніми поступово зникли. Замість них активізувались старі мікротопоніми, а також назви, пов'язані з поділом села на бригади. Нині північно-західна частина села називається: «І бригада», а північно-східна — «ІІ бригада».

Крім того, в Полянецькому вживаються ще, так би мовити, локативи описові. Це обставини місця, що виконують роль мікротопонімів. Вибір назв серед інших для мікротопоніма-локатива залежить від якоїсь визначної риси вибраних об'єктів.

Обставини-локативи виражаються: а) іменником-антропонімом, який вказує не на людину, а на її садибу, чи іменником, що означає об'єкт, в родовому відм. з прийменником **коло: Коло Крушиніцького, Коло Тимошки Григорука, Коло Димняна Мороза, Коло Маті Мешевського, Коло клубу, Коло копирації** і т. д.; б) іменником, що означає якийсь географічний об'єкт чи споруду, у місцевому відм. з прийм. **на** чи в орудному відм. з прийм. **над: На яру, На шляху, На місточках, На степку, На ті горі, Над ставком, Над греблею;** в) мікротопонімом чи топонімом в родовому відм. з прийменниками **від, коло** чи в місцевому відм. з прийм. **у, на:** (живе) **Від Савранських воріт, Від Глібічка, У Криничинівських воротях, На Слюсаранському шляху** и т. д.

Старі назви ділянок поля — переважно субстантивовані колишні відносні прикметники, утворені від назви найближчого населеного пункту, або присвійні прикметники, утворені від імені чи прізвища колишнього власника ділянки. При цьому родовий термін (поле, левада, долина тощо), як правило, зникає: **Киргизянське** (біля села Киргизівка), **Кричинівське** (біля с. Кричунове), **Глібічанське** (біля с. Глубочок), **Єврейське** (це поле колись орендував у глубочанського пана єврей), **Кіцінське, Самсонове.** Інколи такі мікротопоніми втрачають останній зв'язок зі словом «поле», вживаючись у формі жіночого роду та абсолютно субстантивуючись: **Самсонова, Федьова.** Деякі назви полів оформлені вже топонімічними формантами **-ина, -ка: Солотвина** (солонцювате поле), **Казьонка** (казенне поле), **Татарка** (татарська стоянка). Хоча давно зникли фруктові сади, але все ще ці частини поля називають садком зі збереженням також імені давнього господаря: **Фтодиків садок, Григоруків садок, Тарасів садок, Карпів садок.** Такого ж походження мікротопонім **Григорукова стінка** (тобто долина).

Деякі частини поля названі за зовнішньою чи органічною властивістю місцевості, грунту. Це переважно іменникові утворення: **Мочарі** (ділянка, зволожувана підгрунтовими джерельцями), **Кут** (поле між селом і лісом, що має форму кута), **Штовбей** (поле біля глибокого яру), **Ферма** (за переказами, це поле відносилось до с. Кричунової і належало пану Ягодинському, який був побудував тут ферму для худоби).

Часто функцію мікротопонімів — назв частин поля виконують

також локативи, обставини місця, виражені прийменниковими конструкціями від іменників — назв об'єктів чи частин села: (поле) **В Ріжку, Під лісом, Коло Шестигранки** (назва кринички в полі), **Коло саду, Від Кричинової**, як **Від Неделкової, Коло башні, Коло хреста, Під Киргизівкою.**

Ліс навколо с. Полянецького здавна був державний. Частини лісу нерідко називаються за ім'ям колишнього жителя чи наглядача на тій чи іншій ділянці. При цьому родовий термін об'єкта зникає і вживається лише мікротопонім у формі присвійного прикметника жіночого роду: **Андроникова, Лукіянова, Горбаникова.** Старими мікротопонімами є складні чи скорочені назви полян у лісі: **Ксьондзова поляна, Ковбасова поляна, Кругла, Казьонка.** Деякі частини лісу називаються **Займиським, Штовбей.**

Дійсні мотиви виникнення назв ярів у лісі — **Мойсова яма, Дідів яр, Гайденя** не зовсім відомі.

Існують і більш узагальнені назви лісу — за розташуванням його в напрямку до населеного пункту. Це нерозкладні сполучення: **Слюсаранський ліс, Полянечанський ліс.** Часто ділянки лісу називалися і за назвою (в род. відм. однини) лісника — **козака.** Так, у передвоєнні роки загальновживаними були обставини-мікротопоніми: (у) **Банатурського, Кучеренка, Денисюка, Фоньки, Мини** і т. д.

Отже, у мікротопонімії села Полянецького яскраво відображені основні етапи його історико-суспільного розвитку, ландшафт та природні умови. В ній ми не знаходимо свідчення ні про панщину, ні про панські володіння. Зате серед назв місцевостей села і його околиць є такі мікротопоніми, які свідчать про часи воєнного поселення, про військові укріплення, про наділи колишніх «казенників». У нових мікротопонімах, які виникали і виникають, відображається нова радянська дійсність, зокрема якісно нові суспільно-виробничі відносини на селі.

М. П. ТИМЧЕНКО Л. Д. ГОСТРИК

Миколаїв

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СТРУКТУРИ МІКРОТОПОНІМІВ БУЗЬКОГО БАСЕЙНУ МИКОЛАЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Науковий інтерес до ономастики Бузького басейну викликаний не лише потребами сучасності, але й історією заселення краю. На його території живуть українці, росіяни, білоруси, поляки, болгари, чехи, німці тощо.

Досліджувалась мікротопонімія цього краю, вивчалася структура біля 200 назв річок, озер, ставків, криниць, боліт, заток і ін. у їх порівнянні та зіставленні. Матеріалом послужили назви, що живуть в усному мовленні місцевого населення (в межах Миколаївської області).

Назви річок Бузького басейну за словотворчою структурою можна поділити на три типи: 1) іменники, становлять 86,6% від загальної кількості назв річок; 2) назви річок ад'єктивного походження — 7,6%; 3) іменні словосполучення — 11,4%. Таким чином, переважна більшість назв річок іменникового походження. Оформляються вони за допомогою таких суфіксів:

1) **-к-а** (р. **Костоватка**, р. **Веселка**, р. **Гарбузинка**, р. **Крикливка** (впадає у р. Корабельну). Вони складають 19,2% від загальної кількості назв річок. Формант **-к-а** подекуди зберігає відтінок пестливості або здрібнілості (р. **Веселка**, р. **Гарбузинка** та ін.);

2) **-уш-а**, **-юх-а** (р. **Гнилюха**, р. **Гнилуша**) — 7,6%. Це назва однієї і тієї ж річки, але на території різних сільських рад називається вона по-різному;

3) **-ець (Інгулець)** — 3,8%. З цим суфіксом зафіксовано лише одну назву. В даному прикладі з демінутивним значенням **(Інгул — Інгулець)**;

4) **-иц-я** (р. **Мазниця**, р. **Гнилиця**) — 7,6%. Власні назви з цим суфіксом зустрічаються рідко, цим він близький до форманта **-ець**.

Крім того, існують назви, що характеризуються: 1) двома коренями без суфікса (р. **Мертвовід**) — 3,8%; 2) відсутністю афіксації (р. **Інгул**, р. **Висунь**, р. **Буг**) — 11,5%.

Нечисленну групу складають назви річок ад'єктивного походження (7,6%), серед яких немає утворень з присвійними суфіксами. Вони утворюються за допомогою суфіксів: 1) **-оват-а** (р. **Костовата**) — 3,6%; 2) **-н-а** (р. **Корабельна**) — 3,6%.

Назви-словосполуки атрибутивного типу становлять 11,5% назв річок (р. **Сухий Ташлик**, р. **Південний Буг**, р. **Гнилий Єланець**). Тут іменники щодо семантики відіграють головну роль, а прикметники вказують на місцерозташування або на якусь іншу характерну ознаку об'єкта.

Як правило, назви річок — це старі назви, в яких нині не змінюється морфемна будова (р. **Інгул**, р. **Південний Буг**, р. **Інгулець**, р. **Сухий Ташлик**, р. **Гнилий Єланець**, р. **Висунь** тощо). Одна й та сама назва може означати як річку, так і село. Інколи з деякими змінами в структурі: р. **Корабельна** — с. **Корабельне** (стара назва с. Кабаняче), р. **Костовата** — с. **Кам'яно-Костовате**.

Назви балок Бузького басейну Миколаївської області значно строкатіші за структурою, ніж назви річок.

Серед назв балок 18,6% іменникового походження з різнома-

нітними суфіксами. Вони оформляються за допомогою: 1) форманта **-к-а** (**Дурняжка, Чабанка, Любарка, Циганка, Балаканка**) — 8,4%; 2) без суфікса (**Фонтан, Шута**) — 5%; 3) суфіксів **-ат-а** (**Сапата**), **-ин-а** (**Кабачина, Муравчина**).

Крім назв іменникового походження, виділяється (порівняно з назвами річок) велика група назв балок прикметникового походження — 83%. Серед них з:

1) суфіксами **-ов-а, -єв-а, -ів-а, -ин-а** (найпродуктивніші) — 27,1%. Наприклад, **Надьонова, Гекова, Співакова, Пугачова, Носаньова, Каленикова, Самійлова, Бурлеєва, Макітрина, Пічурина, Садова** тощо. З них: а) суфікс **-ов-а, -єв-а** із значенням індивідуальної приналежності (**Співакова, Лебедьова** та ін.); б) суфікс **-ов-а** з відносним значенням (**Садова**); 2) другим за продуктивністю після **-ов-а, -єв-а, -ин-а** є суфікс **-ськ-, -цьк-**, за допомогою якого утворено 23,7% назв балок (**Козубівська, Зайцевського, Хуторська, Висуньська, Гарманська, Єршовська, Калинівська** та ін.).

Більшість назв балок з суфіксом **-ськ-** утворені від назв населених пунктів (**Козубівська** — с. **Козубівка, Тернівська** — с. **Тернівка, Калинівська** — с. **Калинівка** тощо).

Невелика кількість назв балок утворена від прізвищ у родовому відмінку (балка **Зайцевського**).

Більшість назв балок — прикметники, які характеризують географічний об'єкт за ознакою, безпосередньо закладеною в його основу, або прикметники, які означають рослинний чи тваринний світ (**Каменувата, Бузинувата, Куца, Капустяна, Лисича, Суха, Крута, Камінна**). Тут зустрічаються назви з суфіксами: а) **-ян-** (**Капустяна**); б) **-уват-** (**Каменувата, Бузинувата**); в) **-н-** (**Камінна**); г) без суфіксів (**Куца, Суха, Крута**) — 8,4%.

Назв балок — іменних словосполучень зустрічається мало (3,3%).

Вони складаються з двох компонентів, перший з яких прикметник, що відіграє важливу роль в характеристиці даного об'єкта (**Глибокий Яр, Мала Тернівка**).

У назвах ставків продуктивною є прикметникова за походженням структура з суфіксами: а) **-ов-, -ин-, -ів-** (**Бієнковий, Куртин, Гуків, Надьонів, Чихунів** тощо), що становить 10,3%; б) **-ян-, -еньк, -н-, -ив-** (**Водяний, Дерезяний, Радгоспний, Новенький, Червивий**); в) 8,4% назв ставків без суфікса (**Ярий, Новий, Старий, Довгий**).

Однак нові назви ставків утворюються за допомогою суфікса **-ськ-** від назв населених пунктів за моделями відтопонімічних прикметників. Це найпродуктивніша структура, яка становить 69,3% (ставок **Тернівський** від назви села **Тернівка, Новоолександрівський** від села **Новоолександрівка, Новоукраїнський** від села **Ново-**

українка, **Бондарівський** від села **Бондарівка**, **Павлівський** від села **Павлівка**, **Михайлівський** від села **Михайлівка**, **Воронівський** від села **Воронівка**, **Новогригорівський** від села **Новогригорівка** та ін). Серед цих назв поширені складні форми з основою **Ново-** (**Новогригорівський**, **Новоолександрівський**, **Новоукраїнський** тощо).

На відміну від назв річок серед назв ставків рідко зустрічається іменникова структура (**Птишня**). Це ж стосується назв ставків — іменних словосполучень — 3,1% (**Акмечетські Ставки**, **Панська Сата**).

У межах Бузького басейну серед назв озер найбільш поширеними є такі, що утворені від основ прикметників — 86%: **Біле**, **Криве**, **Кругле**, **Братське**, **Комишувате**, **Солоне**, **Лисе** тощо. Найбільш поширеними суфіксами в таких назвах є:

а) **-ов-** (**Рогове**, **Берегове**, **Бойкове**, **Талпове**) — 25,8%;

б) **-уват-** (**Рогозувате**, **Комишувате**);

в) **-ськ-** (**Братське**, **Кашперівське**, **Ленінське**, **Петропавлівське**, **Соколовське** та ін.) — 16,1%. Ці назви релятивні за значенням (**Соколовське** від назви с. **Соколовка**);

в) зрідка зустрічаються назви з оціночним суфіксом **-еньк-** (**Гниленьке**);

г) без суфіксів (**Криве**, **Біле**, **Кругле**) — 9,6%;

д) префіксально-суфіксальні (**Підрогове**, **Підлиманне**) — 6,4%.

Назв озер, утворених від основ іменників, зафіксовано лише три, що становить 9,6% (**Росоха**, **Больба**, **Лак**). Це безсуфіксальні утворення.

Складені назви (іменні словосполучення) творяться поєднанням прикметника з іменником, причому основною ознакою прикметника є протиставлення (озера **Малий Лиман**, **Великий Лиман**) — 6,4%.

На території Бузького басейну зовсім мало боліт, які мають назву. Зафіксовано лише одне болото з суфіксом **-яч-** (**Свиняче**).

Як назв боліт, так і назв криниць, лиманів, джерел, заток, приток на досліджуваній території мало. Якщо серед назв заток, приток, джерел зустрічаються назви іменникові (затоки **Баня**, **Інтюр**, джерело **Сільська Криниця** в цьому випадку з прикметником), то назви криниць — це лише прикметникові форми на **-ов-** із значенням індивідуальної приналежності (**Рижикова**, **Чильонкова**, **Романова**, **Єфремова** тощо).

На території Бузького басейну зустрічаються такі назви, які стоять на межі назв власних і загальних. Так, зустрічається слово **Топило** (так називають місцевість біля с. Новоселівки Новобузького району, яка з весни до липня залита водою), **Фантал** (напевно, фонтан-джерело), джерела **Ізвори**.

Таким чином, із 197 проаналізованих мікротопонімів Бузького басейну більшість за словотворчою структурою можна поділити на три типи: 1) іменники; 2) назви ад'єктивного походження; 3) іменні словосполучення.

В назвах річок, на відміну від назв балок, ставків, озер, криниць домінуючими є назви іменникові з різними суфіксами (**-к-а, -ець-, -ух-а, -иц-я**); назви балок, ставків, озер, криниць, приток, заток в більшості прикметникового походження, в яких найпродуктивнішими є суфікси **-ов-, -ин-, -єв-, -ськ.**

Назв іменних словосполучень порівняно мало.

П. А. АЛЕКСАНДРОВ

Одесса

МИКРОТОПОНИМИЯ ОДЕССЫ И ПРИГОРОДОВ

Этнические наименования географических объектов по времени их образования можно разделить на две группы: 1) топонимы, образовавшиеся до 1794 г. — даты основания города и 2) микротопонимы, сформировавшиеся после его основания.

Бескрайние плодоносные степи южной Украины и благодатный климат северного побережья Черного моря в течение тысячелетий привлекали кочевников и завоевателей: готов, гуннов, печенегов, половцев, хазар, татар, а обширная Одесская бухта — византийских греков (I тысячелетие до н. э.) и литовцев (XV—XVI в. н. э.).

Наиболее древним микротопонимом города является Золотой берег. Размер побережья, называемого Золотым берегом, постепенно сокращался, и сегодня только пляж на 16-й станции Большого Фонтана и крутая короткая улица, спускающаяся к нему, еще хранят древнее наименование. Золотым берегом византийские греки называли побережье между Бугом и Днестром. Это наименование подтверждает и Делиль, автор географического атласа мира (XVIII в.): «Берег моря носит название **Ауреум-литус**»[1]. «Греки (Византии) знали нынешнее побережье Одессы, интересовались им, недаром называя **Золотым Берегом**»[2]. Золотым по-видимому, из-за выгодности торговых связей с населением побережья. Об этом свидетельствуют древние названия Черного моря — **Понт Аксинский,** замененное на **Понт Эвксинский** — Негостеприимное и Гостеприимное море.

---

[1] Орлов А. Я. Исторический очерк Одессы 1794 г. — 1803 г. Одесса, 1895, стр. XIII.

[2] Одесса 1794—1894. К столетию города Одессы. Одесса. 1895, стр. 153.

Нынешние Куяльницкий и Хаджибеевский лиманы еще не так давно были нижними течениями рек Большой и Малый Куяльник, впадавшими в большой мелководный залив к востоку от нынешней Одессы. Обмеление Куяльников и морской прибой постепенно закрыли рекам выход к морю, образовав вначале цепочку озер, а затем преградив им «пересыпью» выход к морю.

Происхождение наименования **Куяльник** некоторые ученые связывают со славянским словом **куяла** «лодочная пристань, причал». Есть мнение, что наименование **Куяльник** тюркского происхождения. Однако имеются данные, позволяющие считать, что это наименование все-таки славянского происхождения. Существование рек и лиманов под этим названием повлекло за собою создание ряда объектов с однозвучными наименованиями. К ним относятся: **Большой и Малый Куяльник** — селения вблизи Одессы, основанные в начале XIX в.; **Куяльницкая дорога** — дорога к селам **Куяльник** — начало XIX в.; **Куяльницкий мост** — мост через Водяную балку, сооружен в середине XIX в.; железнодорожная станция **Куяльник** на берегу лимана, построена в 70-е гг. прошлого века; ж.-д. станция **Новый Куяльник** (1969), ж.-д. станция Одесса-Главная первоначально (1865 г.) носила название **Куяльник.**

В середине прошлого века Куяльницкий лиман получил новое имя — **Андриевского** в память лейб-медика графа Воронцова, открывшего целебные свойства лимана и создавшего здесь в 1833 г. первое в России лечебное заведение — грязевые ванны. Это наименование лимана не прижилось.

В начале прошлого века один из **Куяльницких лиманов,** лежавший к центру старого города, получил название **Хаджибеевского** по имени города **Гаджибей — Хаджибей** (будущая Одесса).

Молдаванка — ныне часть Ильичевского района города — один из старейших пригородов еще татарского Гаджибея и затем Одессы. Начало заселения Молдаванки связано со строительством в Гаджибее турецкой крепости — замка Ени-Дунья (60-е годы XVIII в.). Исторические источники указывали, что строили ту крепость волохи, хибарки которых размещались за чертой порто-франко (нынешняя Комсомольская улица). После основания города Гаджибея — Одессы в 1794 г. отсутствие необходимого для строительства леса повлекло за собою привоз его из богатой лесами Молдавии (в обмен на соль лиманов). И, поскольку границы порто-франко затрудняли въезд в молодой город, то некоторые из молдаван вначале останавливались у первопоселенцев на постой, а затем, привлеченные льготами для новоселов, оседали рядом с земляками. После Великой Октябрьской социалистической революции это наименование официально не употребляется, но упорно бытует у населения города.

Первоначально слабое экономическое развитие молодого города привело к мысли одесского градоначальника (с 1803 г.) и затем генерал-губернатора Новороссии (с 1805 г.) герцога Э. Ришелье поднять его с помощью иностранных специалистов.

Размещая поселенцев в молодом городе, городские власти соблюдали принцип землячества, выделяя им особые кварталы по национальному признаку. Так, в городе образовались **Греческая улица** (теперь **Карла Либкнехта**), **Греческая площадь** (теперь **площадь Мартыновского**) и будущий жилой район — **Греческий Форштадт** (предместное укрепление **Суворовской крепости**).

Беженцы арнауты (албанцы), служившие в русском военном флоте, положили начало **Большой и Малой Арнаутским** улицам (теперь улицы **Чкалова** и **Воровского**).

Болгары заселили **Болгарскую** улицу (теперь **Буденного**).

Немецкая улица в середине прошлого века была переименована в **Карантинную.** После Великой Октябрьской социалистической революции она получила имя **Лизогуба.**

Немцы-лютеране во второй половине XIX в. соорудили кирху. В связи с этим безымянный переулок был назван **Лютеранским** (теперь улица **Клары Цеткин**).

Итальянцы для заселения получили одну из лучших трасс города — **Итальянскую улицу** (теперь **Пушкинская**). В конце прошлого века часть ликвидированного Внешнего бульвара получила наименование **Итальянского бульвара.** Позже это название было заменено на **Спортивный переулок,** а с 1964 г. это улица **Томаса.**

Поляки в Одессе были крупными хлеботорговцами-экспортерами. Их хлебные склады размещались на **Польской улице** (теперь **Гарибальди**) и **Польском спуске** (теперь **Кангуна**).

Название **Запорожская улица** возникло в конце прошлого века (бывшая **Глухая**). Это наименование не определялось этнической принадлежностью населения улицы.

В 1902 г. в ознаменование русско-французского альянса была реконструирована и переименована во **Французский бульвар** (ныне **Пролетарский**) бывшая **Малофонтанская дорога.** То же имя получили и три прилегающих переулка.

Возвышенность к востоку от центра города носит название **Шкодовой горы.** Некоторые справочники ошибочно связывают ее наименование с украинским словом **шкода.** Фактически основанием для микротопонима послужил находившийся здесь кирпичный завод англичанина **Скотта.**

Л. Г. ТРИГУБ, А. В. БИЛЮК
Николаев

ПРИНЦИПЫ НАИМЕНОВАНИЯ УЛИЦ г. НИКОЛАЕВА

По первоначальному плану города, составленному в 1789 г. инженером И. М. Князевым, г. Николаев делился на три части (Центр. гос. архив ВМФ, ф. 3, оп. 25, черт. 412):

1) адмиралтейство с прилегающей слободой (от Садовой до 1-й Военной улицы);

2) военное предместье (от 1-й Военной улицы до Ингула);

3) гражданское предместье или собственно город (от улицы Садовой к Бугу).

До 1835 г. в городе улицы не имели названий, а дома обозначались по фамилиям их первых владельцев. В военном предместье кварталы, в которых размещались казармы, были разбиты на перенумерованные линии, что можно видеть на старых картах (от 1-й Военной улицы до Ракетного урочища). Только в 1835 г. военный губернатор г. Николаева, адмирал М. П. Лазарев, утвердил список наименований улиц (Гос. архив Николаевской обл., ф. 230, оп. 1, д. 208). Часть этих улиц сохранилась и до наших дней. Отдельные улицы были переименованы раньше, а большее количество — в годы Советской власти.

Исходя из принципов наименования улиц г. Николаева, можно выделить следующие их группы:

1) отыменных (наиболее многочисленная группа микротопонимов — 50%); 2) отантропонимических; 3) оттопонимических; 4) отэтнонимических.

I. Микротопонимы, основанные на отыменном принципе, можно представить в следующей классификации.

1. Наименования по какой-либо одной, наиболее значительной, примете или знаменательному объекту, которые выделяют данную улицу из числа других:

Адмиральская. На этой улице в 1792—1794 гг. был выстроен дом адмирала — главного командира Черноморского флота и портов. **Колодезная** — на улице находился водоразборный колодец с питьевой водой. **Садовая** — названа от примыкавших к улице садов морского ведомства (старый вариант названия этой улицы — **Богаделенская** тоже от находившейся на ней богадельни). Такого же происхождения названия других улиц: **Аптекарская, Артиллерийская, Водопроводная, Штурманская, Спортивная, Старокрепостная.**

2. Наименования улиц в честь выдающихся исторических событий, организаций, в честь передовых советских людей:

Декабристов. В память об участниках декабрьского вооруженного восстания 1825 г., в числе видных участников которого был уроженец г. Николаева — А. В. Поджио. **Партизанской искры.** Улица названа в честь подпольной комсомольской организации, действовавшей в 1942—1943 гг. в с. Крымка Первомайского района. Таковы и названия улиц **Красногвардейская, Космонавтов, Молодогвардейская, Парижской Коммуны, Челюскинцев, 8-го Марта** и др.

Своеобразную подгруппу составляют названия улиц, площадей, скверов в память о происходивших здесь событиях.

Площадь коммунаров и улица **Мартовского восстания** названы так в память о расстрелянных на площади в 1918 г. коммунарах. **Моряков-десантников.** Улица названа в честь героического десанта, высадившегося в оккупированном г. Николаеве в марте 1944 г.

3. Названия улиц в зависимости от положения их относительно других значимых объектов (главной улицы, реки, района):

Б. Морская, М. Морская, Военные 1—12, Кладбищенские 1—3, Лесковая (по отношению к микрорайону Лески), **Набережная, Слободские** 1—12 и др.

Например, еще: **Варваровский спуск.** Спуск, ведущий к Варваровскому мосту. **Каботажный спуск,** ведущий в каботажную гавань. **Песчаная.** Часть города, имеющая песчаную почву, называлась **Песчаное поле.** Отсюда название — **Песчаные.** Сюда же относятся **Портовой спуск, Спасский спуск** и др.

4. Названия по профессиональным признакам первых поселенцев:

Конопатная, Котельная, Купорная, Мастерская, Плотничная, Столярная. Названия их происходят от профессий первых судостроителей, строивших деревянные парусные корабли: котельщиков, плотников, купоров, конопатчиков и т. д. К ним примыкают такие названия, как **Кузнечная улица, Кузнечные переулки, Мельничная.**

5. Названия, связанные с культом:

Алексеевская (сейчас **Акима**). Название получила от тюремной Свято-Алексеевской церкви. **Богородичная.** Названа так в связи с расположением на ней церкви Богородицы (совр. **Пролетарская**). К названиям этого типа примыкают: **Католическая, Никольская, Радостная** (от названия церкви «Богородицы всех скорбей и радостей»), **Рождественская** и др.

6. Названия улиц, связанные с торговлей и обменом: **Купеческая, Привозная, Рыбная, Сенная.**

7. Названия, данные улицам по находящимся здесь военным сооружениям:

Военные, Резницкая (сейчас **Шевченко**) — от старых боен-рез-

иц, **I—II Экипажеские** (ныне Володарского, Урицкого) — от слова «экипажи», так как там находились флотские и другие казармы.

8. Отдельную группу наименований составляют составные, где в функции собственных имен выступают словосочетания нарицательного значения:

Сквер у педагогического института им. В. Г. Белинского (бывш. **Копытовский**, от фамилии адмирала **Копытова**). **Сквер у строительного техникума** (бывш. **Манганарьевский**, от фамилии адмирала **Манганари**). **Сквер у юмтовских домов** (ЮМТ — южный машиностроительный трест).

В этих случаях старые наименования перешли в пассивный лексический фонд, а словосочетания нарицательного значения, их заменившие, не приобрели еще формальных признаков имени собственного. Особое место занимают и названия улиц, кварталов, участков с числовым элементом: **1—12 Слободские, 1—12 Военные, 1—3 Песчаные, 100-й квартал, 6-й участок** и т. д.

II. Группа наименований улиц, происходящая от антропонимов, составляет 42,5%. Все эти названия — комемориальные.

1. Названия в честь основоположников марксизма-ленинизма: **Площадь им. В. И. Ленина, пр. Ленина, ул. Карла Маркса, ул. Энгельса.**

2. Названия в честь выдающихся партийных и государственных деятелей Советского государства: **Калинина, Жданова, Куйбышева, Кирова, Володарского, Фрунзе, Петровского.**

3. Названия, образованные от фамилий видных деятелей мирового революционного движения: **Мархлевского, Димитрова, Р. Люксембург** и др.

4. Названия в честь героев гражданской войны и Великой Отечественной войны: **Щорса, Котовского, Гастелло, Кошевого** и др., в том числе и уроженцев Николаева: **Акима, Чигрина, Ольшанского, Комкова, Лягина** и др.

5. Названия улиц в честь деятелей науки и культуры: **Чайковского, Мичурина, Бузника, Крылова** и др.

6. Названия в честь первых организаторов и строителей г. Николаева и Черноморского флота: **Казарского, Фалеевская** и др.

7. Названия в честь выдающихся русских и советских писателей, поэтов: **Гончарова, Некрасова, Добролюбова, Гайдара, Маяковского, Белинского, Л. Толстого, Гмырева, Шкапина** и др.

III. Группа названий улиц, происходящих от топонимов, составляет 6%.

Московская. Названа по **Московской** заставе у Ингульского моста. **Севастопольская.** По дороге, ведущей в Крым, в Севастополь. Таковы же **Елисаветградская** (ныне Советская), **Одесская**

(ныне М. Морская), **Херсонская** (ныне пр. Ленина), **Терновская, Черниговская.**

IV. Названия, происходящие от этнонимов.

Еврейская (1822 г. на улице находилась синагога, совр. Черниговская). **Немецкая** (с 1835 по 1890 гг., ныне Фалеевская).

В названиях улиц (микротопонимах) г. Николаева прослеживаются общие с топонимами принципы наименования. Однако микротопонимы характеризуются и некоторыми особенностями: практически только микротопонимам свойственны образования по какому-либо одному признаку. Ведущее же место в наименованиях улиц на современном этапе занимают образования антропонимического происхождения.

Н. Г. РЯДЧЕНКО

Одесса

ВОПРОСЫ ТОПОНИМИЧЕСКИХ ПЕРЕИМЕНОВАНИЙ В ОДЕССКОЙ ОБЛАСТИ

Физико-географические объекты — реки, горы, моря, озера — редко меняют свои названия. Гораздо большей подвижностью обладают наименования населенных мест — городов, поселков, сел.

Причины изменения прежнего названия могут быть самыми различными. Наблюдения над процессами переименования ойконимов Одесской области в послеоктябрьский период позволяют выявить некоторые из этих причин.

Наименования населенных мест Одесщины относительно молоды, однако значительная часть их уже не раз переименовывалась.

В первые десятилетия после Великой Октябрьской социалистической революции этот процесс имел ярко выраженные социальные причины. Менялся облик страны, и этимологическое значение некоторых топонимов вступало в противоречие с политическими и экономическими преобразованиями в жизни людей. Так появились новые названия сел: **Привільне** (вместо прежнего **Лихове**), **Вишневе** (вместо **Шляхетне**), **Приморське** (вместо **Жебрияни**), **Червоний Яр** (вместо **Панський Яр**).

Цвет революционного знамени породил немало и других новых ойконимов: **Червонознам'янка, Червона Зоря, Червоний Кут** (вместо **Чорний Кут** — по контрасту).

Завоевания Октября отразились в таких новых названиях, как **Трудове, Трудолюбівка, Благодатне, Зоря, Новосвітовка** и др.

Новые наименования приходили на смену топонимам, хранив-

ним фамилии или имена прежних богатых владельцев: **Травневим** стал называться бывший хутор **Траутмана, Жовтневим** — х. **Окснера, Дачним** — х. **Кабаченка, Чистопіллям** — с. **Казимирівка, Виноградним** — х. **Гартмана, Левадним** — х. **Шмідта, Південним** — х. **Флемера, Новим** — х. **Фердинанд, Червоноармійським** — с. **Феліксдорф.**

Часть новых наименований внутренней формой просто отражают природные условия, особенности расположения населенного пункта, некоторые из них имеют идеологическое звучание — **Червоноармійське, Жовтневий, Травневий.**

Оказались неуместными в новых условиях и топонимы культового происхождения: **Дібровка** сменила **Ксьонзівку** в Котовском районе, а **Сиротинка — Богорождественку** в Николаевском.

Большую волну топонимических переименований в Одесской области вызвала Великая Отечественная война. Замене стали подвергаться прежде всего немецкие названия. Негативное отношение к иностранной лексике фиксировалось и многими зарубежными исследователями.

Во время войны с гитлеровской Германией немецкие названия населенных пунктов по причинам политического и психологического характера стали заменяться украинскими и русскими топонимами: с. **Баден** в Раздельнянском районе назвали **Очеретівкой, Карлсталь и Юзефсталь** в Беляевском — **Широкою Балкою и Лиманівкою, Гильдендорф** возле Одессы — **Красносілкою** и т. п. Подобные явления наблюдались и в период первой мировой войны (например, переименование Петербурга в Петроград в 1915 г.).

Немецкие наименования с прозрачной внутренней формой заменялись кальками: **Фрилинг — Весняне, Раухівка — Димівка, Нейбург — Новоградківка, Нейфельд — Нове поле, Ліхтенфельд — Яснопілля, Ліхтенталь — Світлодолинське** и даже х. **Крафти** (возможно, антропонимического происхождения) стал хутором **Сила.** Приблизительным переводом немецкого **Александрогильф** (Hilfe — «помощь») является **Доброолександрівка** Овидиопольского района.

Иногда в новом названии лишь частично сохраняется дотопонимическая семантика немецкого слова, сложное по структуре образование передается более простым: **Розенфельд — Розівка, Рейзенфельд — Польове, Марієнберг — Нагірне, Гнаденталь — Долинівка.**

Подобные замены в области местной ойконимии порождали омонимию. Если в пределах одного района на это обращалось некоторое внимание (в Беляевском районе с. **Петросталь** назвали **Петродолинським,** а х. **Петерсталь — Петродолинівкою,** соблюдено

хотя бы суффиксальное различие), то в разных районах появились однокоренные названия, даже там, где немецкие наименования не были омонимичными: **Фрайлебен** Краснооктянского района и **Фрайерд** Березовского получили одно и то же название — х. **Вільний, Фріденсфельд** Саратского района и **Фриденсталь** Арцизского стали называться одинаково — **Мирнопілля,** одно и то же имя **Надеждівка** дали селу **Гофнунгсталь** Бородинского района и **Гофнунгсфельд** Саратского.

Среди ойконимов Одесщины встречаются коммеморативные наименования, повторяющие имена известных сел, городов и даже государств. Их давали в память об исторических событиях, связанных с этими местами. До наших дней сохранились названия поселков **Бородино, Березине, Тарутине.** При замене одних ойконимов другими оказались втянутыми и другие. Ср. с. **Перемога** (бывший **Люксембург**), с. **Роща** (б. **Новий Париж**), **Щербанка** (б. **Ельзас**), **Старе Поріччя** (б. **Мюнхен**). Этот процесс задел и многочисленные **Страсбурги** на карте Одесской области, но в отличие от приведенных случаев (см. **Надеждівка, Мирнопілля**) в результате переименования была удачно устранена омонимия: в Раздельнянском районе Страсбург стал **Кучурганом,** в Беляевском — **Зіркою**, а в Овидиопольском — **Виноградным.**

В результате фронтального переименования населенных пунктов история края лишилась некоторых своих источников[1].

Особую группу среди топонимов, подвергшихся переименованию в тот же период, составляют слова этнонимического происхождения. Справедливо переименовали х. **Ляхи** во Фрунзовском районе в **Лановий.** Однако в процесс переименования оказалась вовлеченной практически вся микросистема топонимов этнонимического происхождения.

Особое место в переименованиях занимает упрощение громоздких многословных топонимов. Вместо прежних названий — пос. **Молочный** совхоза № 4, поселок Савранской государственной электростанции — создавались более удобные в функционировании лаконичные имена: пос. **Совхозний, Прибузький.**

Процесс упрощения коснулся многих двухэлементных топонимов. Наиболее распространенными при этом оказались следующие преобразования.

1. Упразднение порядкового числительного в сочетаниях типа **Барабой Перший, Бирносове Перше, Безим'янка Перша, Настасі-**

[1] Интересный материал содержат переименования бывших тюркских, болгарских, молдавских ойконимов. Они заслуживают самостоятельного рассмотрения.

ївка **Перша, Михайлівка Перша, Липецьке Перше, Перехрестове Друге, Дубове Друге, Мар'янівка Друга** и т. п. Упрощение здесь стало возможным благодаря тому, что перестали функционировать другие члены оппозиции (исчезли **Барабой Другий, Мар'янівка Перша**) и отпала необходимость в уточняющем определении.

2. По аналогичной причине появилась возможность опустить прилагательное в ойконимах **Мала Ул'янівка, Велика Сиротинка, Стара Сираківка,** и теперь названия этих сел состоят из одного существительного, а прилагательные, утратив дифференцирующую роль, исчезли.

Интересно, что при упрощении двухэлементных топонимов **Тисколунгські Одаї** и **Цибулівські Одаї** были использованы разные принципы: в первом случае было опущено прилагательное, а во втором сочетании произошло стяжение — **Цибулівка,** в результате оба названия стали проще, и не появилось одноименных сел в Велико-Михайловском районе.

3. Процесс упрощения захватил и иноязычные элементы. Так, например, с. **Стара Формушика** переименована в **Старосілля, с. Сухі Чаїри** — в **Сухолужжя,** пос. **Слободзея Молдавська** — в **Слободку,** х. **Мале Флештерове** — в х. **Малий.** Однако при переименовании хуторов **Новий Кандель, Новонаксія, Новий Каракурт, Нові Саймени** во всех случаях сохранилось только название **Новый,** что увеличило топонимическую омонимию.

4. Некоторому упрощению подвергались сложные слова: **Іванобузинівка** стала **Бузинівкою, Мар'яно-Чегодарівка — Чегодарівкою.** Здесь разумно был избран второй компонент, так как Івановок и Марьяновок на карте Одесской области больше чем достаточно. При переименовании **Новокрижанівки, Новомиколаївки, Новопавлівки, Новоолександрівки, Новопетрівки** тоже сохранялся второй компонент.

Параллельно с такими преобразованиями в отдельных случаях можно наблюдать усложнение топонима. Если **Новоолександрівка** в Красноокнянском районе была превращена в **Олександрівку,** а **Новопавлівка** Фрунзовского района стала просто **Павлівкою,** то в Котовском районе одну из двух **Олександрівок** вынуждены были назвать **Малою Олександрівкою,** а Петрівку — **Малою Петрівкою.** Так же появились **Стара Єлизаветівка** в Ширяевском районе, **Червона Зірка** — в Беляевском. Эти изменения, несмотря на усложнения прежнего топонима, помогли дифференцировать одинаковые наименования сел в пределах района.

Незначительную часть переименований составляют исправления допущенных в прошлом описок в документации. В результате восстанавливается исконная форма: **Юргівка** (вместо ошибочной — **Юрівка**), **Чигирин (Чигрин), Риліївка (Радіївка), Охмалинка**

(Окмалинка), Тимотинівка (Тимофіївка), Акулинівка (Калинівка), Богнатове (Богданове), Варзарівка (Варварівка) и др.

Существенными причинами топонимических переименований могут быть: 1) замена прежнего топонима в связи с несоответствием его значения изменившимся социальным условиям; 2) стремление заменить отдельные категории наименований родными формами; 3) тенденция к усовершенствованию формы прежнего названия; 4) омонимичность топонимов.

Одни причины имеют внешний по отношению к языку характер, другие же являются внутриязыковыми — зависят от формы слова, его места в системе названий.

П. П. ЧУЧКА

Ужгород

ДО ПРОБЛЕМИ ІНШОМОВНИХ ЕЛЕМЕНТІВ В УКРАЇНСЬКІЙ АНТРОПОНІМІЇ

Першою вимогою всякого етимологізування є встановлення того, чи аналізоване слово своє чи запозичене. Стосовно апелятивів ця загальна вимога етимологізування в сучасному мовознавстві реалізується успішно. Про таку реалізацію в галузі власних назв казати ще рано.

Порівняно с апелятивами етимологічний аналіз nomina propria, у тому числі й антропонімів, має істотні особливості. Якщо апелятивна лексика відносно легко ділиться на слова свої, запозичені і кальки, то аналогічний поділ власних особових назв здійснити важче: ступінь пристосованості і видозміни іншомовних антропонімів у нових національних умовах настільки різноманітний, що не дозволяє чітко поділити ці назви на «свої» і «не свої», тобто запозичені. Порівняймо для прикладу такі українські антропоніми, як **Георгій, Юрій, Юра, Юр, Юрко, Юрчик, Юрась** і т. п. з їх кінцевим етимологічним джерелом. Щоб відповісти на питання про їх мовну приналежність, необхідно розглянути проблему складу імен та прізвищ за походженням.

Імена

Грубий поділ імен на українські та іншомовні особливої проблеми тепер не становить, оскільки вже не раз було встановлено, що основний кістяк наших імен — це запозичення з давньогрецької, давньоєврейської і латинської мов, які з'явилися на Русі у зв'язку з християнізацією. Справжні ж слов'янські імена в україн-

ців становлять тепер лише близько 10%, та й серед тих є кальки на зразок імен **Богдан, Віра, Надія, Любов.** Деталізацію такого поділу в ділянці запозичених імен частково може забезпечити застосування до них відомого поділу апелятивної лексики, який за фономорфологічними особливостями дозволяє поділити ці імена ще на освоєні і неосвоєні.

Такого принципового розмежування імен можна домогтися лише застосуванням до них понять двоякої етимології: а) етимології кінцевої (остаточне етимологічне джерело) і б) етимології найближчої (безпосереднє історичне джерело). У пошуках кінцевої етимології імені дослідник матиме справу з тією мовою, в якій це слово виникло як власне особове ім'я, і з тим апелятивом, з яким це ім'я співвідносилося на початку функціонування. Наприклад, ім'я **Юрко** з точки зору кінцевої етимології грецьке, бо походить від грецького georgos «землероб».

При з'ясуванні найближчої етимології дослідник мусить вникнути в конкретне національно-мовне середовище, в якому остаточно оформився даний іменний варіант. У нашому випадку дослідник дійде висновку, що варіант **Юрко** з позиції найближчої етимології становить собою українське утворення від усіченої іменної основи **Юр** — за допомогою демінутивного суфікса **-ко** (так само, як варіант **Жора** є утворенням російським, **Дюрі** — угорським і т. п.).

Результати кінцевої етимології імен указують на давні зв'язки народів у галузі культури, а наслідки найближчої — на характер міжмовних контактів.

Дослідження найближчої етимології імен важливе для історії конкретної національної мови, у тому числі історичної діалектології та ономастики. Особливо вдячними є дослідження найближчої етимології імен на окраїнних ареалах, де міжмовні контакти завжди залишають істотні сліди на іменах.

Зіставлення фономорфемної структури сучасних живих імен народу з найдавнішим виглядом їх перших відповідників показує, що в кожного народу і в кожного діалекту було по декілька мовних джерел, із яких він черпав і поповнював свій іменний репертуар (пор. українські варіанти імені **Микола — Микула — Миколай — Никола; Хома — Тома — Фома; Векла — Текля).** Для українських говорів Закарпаття, наприклад у XIX—XX ст., основними джерелами розширення мовного інвентаря імен були такі мови: українська літературна (пор. **Володя, Микола, Леся, Надя..**), угорська (пор. **Йовшка, Піштa, Фері, Ержа**), словацька (**Пальо, Янко, Веруша, Гелена**), румунська (**Думіка, Никора, Ляна, Нуця**), англійські (**Джан, Майкі, Штіф, Мера**), німецькі (**Вілі, Рудольф, Герта, Йоганка**), чеські (**Владьо, Мілан, Божена, Вла-**

ста), польські (**Юзик, Броня, Кася**), а в повоєнний період і російські (**Вітя, Вова, Катя, Свєта**). Із загальної кількості засвідчених нами 2200 варіантів імен майже 800 припадає на утворення запозичені.

Імен, які безпосередньо потрапили б із свого першоджерела в сучасне національно-мовне середовище, небагато. На шляху від мови-джерела до сучасного ареалу його побутування майже в кожного імені було по декілька «зупинок», «пересадок», тобто по декілька посередників, кожний із яких накладав на ім'я якісь сліди. Розшифрування цих слідів належить до компетенції найближчої етимології.

Прізвища

Серед прізвищ також наявний поділ на свої та запозичені, а серед запозичень — на своєрідні Lehnwörter і Fremdwörter. Однак шкала цих поділок ще складніша, ніж для імен, а навколо самих поділок лінгвісти ще й не домовилися. Багато дослідників не розрізнюють таких понять, як національна належність прізвища, національна належність його основи і національна належність його кореня. Не існує усталеної думки навіть з приводу того, що саме слід розуміти під виразом «свої прізвища».

Наприклад, Ю. К. Редько, який опублікував немало праць про українські прізвища і часто оперує терміном «українські прізвища», визначення цього поняття не дає, але розуміє під ним усі прізвища українців[1]. Нам здається, що такий погляд на етимологічну належність прізвищ не зовсім правильний.

Польські ономасти підходять до цієї проблеми по-іншому: вони розрізнюють прізвища польські і прізвища запозичені. Так, наприклад, В. Ташицький ще 1955 р. при викладі засад «Словника старопольських особових назв» із цього приводу писав: «Словник має охопити всі особові назви — і власне польські і запозичені, якщо носіями їх є поляки. Назви, носіями яких є неполяки, наприклад німці, вимагають окремого трактування, і ними має займатися відповідний фахівець, а саме філолог-германіст. Славіст чи полоніст не дасть собі ради з ними»[2].

Ще конкретніше висловлюється з приводу поділу прізвищ на національно-мовні та запозичені чехословацький антропоніміст І. Бенеш. За його словами, чеськими прізвищами є «прізвища, утворені чехами від чеських або перейнятих слів»[3]. До чеських він відносить також назви, що виникли в іонародному середовищі,

[1] Див. Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища. К., 1966.

[2] Див. Taszycki W. Stan prac nad Slownikem Staropolskich nazw osobowych. — В кн.: Onomastica, ч. I, 1955, стор. 3.

[3] Див. Benes I. Oceskych prijmenich, Praha, 1962, стор. 5.

але пристосовані до типів чеських імен. Сюди він зараховує також латинські та грецькі гуманістичні імена, а також прізвища, утворені від середньоверхньонімецьких назв чеських замків та міст. Загалом схвально до цих думок Й. Бенеша ставиться О. М. Трубачов, який розрізнює поняття «російські прізвища» і «прізвища, що побутують у Росії»[4]. З позицією В. Ташицького, Й. Бенеша та О. М. Трубачова можна погодитися, хоч у деталях вона вимагає деяких уточнень.

Для кожного є очевидним, що фактом будь-якої національної мови може бути всяке прізвище, незалежно від його етимологічного походження чи національної належності його носія[5]. Елементами українського контексту можуть бути й такі прізвища, як **Брендаль, Гумбольдт, Лазіціуш, Мартіне, Матезіус, Сепір, Сосюр, Чікобава.** Але бути елементом контексту ще не означає — бути українським прізвищем. Навіть у випадках, коли носії таких прізвищ повністю українізувалися, ці антропоніми не можна вважати українськими. За словами А. О. Білецького, при вивченні ономастичного матеріалу слід розрізнювати: а) оригінальні для даної мови лексичні елементи, тобто такі, що зберігають «етимологічну структуру», і б) неорганічні для даної мови елементи, тобто такі, що втратили свою первісну **«етимологічну структуру»** або ніколи не мали її в даній мові, бувши за походженням іншомовними елементами[6].

Для уникнення термінологічних непорозумінь пропонуємо послідовно, розрізнювати поняття «прізвища українців» і «українські прізвища». Поняття «прізвища українців» протиставляємо поняттю «прізвища неукраїнців», тобто прізвищам угорців, румунів, німців, словаків і т. д., а поняття «українські прізвища» протиставляємо поняттю «запозичені прізвища».

Критерієм розмежування прізвищ на «прізвища українців» та «прізвища неукраїнців» є, звичайно, національна належність їх носіїв. Критерій розмежування прізвищ на українські та неукраїнські — лінгвістичний. До «прізвищ українців» відносимо прізвища всіх громадян української національності. До «українських прізвищ» відносимо всі прізвища, утворені від слів (літературних і діалектних) української мови засобами і способами українського словотвору. Отже, українськими вважаємо не лише ті прізвища, які утворені від споконвіку українських (слов'янських) слів (пор.

[4] Див.: Трубачев О. Н. Из материалов для этимологического словаря фамилий России. — В кн.: Этимология, 1966. М., 1968, стор. 3—39.

[5] А. О. Білецький вважає, що ономастичний шар лексики в значній своїй частині належить до фонду інтернаціоналізмів (див. його статтю «Основи етимологічних досліджень ономастичного матеріалу». — В кн.: Ономастика. К., 1966, стор. 15).

[6] Див.: Білецький А. О. Названа праця, стор. 13.

Березич, Бистряник, Бігун, Білан, Брехлійчук, Бобрович, **Станчак, Токарь, Чорней**...), а й ті, що походять від українських запозичених слів (пор. **Волонтырь, Гусар, Гуцуляк, Капраль, Кушнір, Турок, Бенко, Вакула, Гаврилик, Денис, Кирча, Петрище, Тимцьо**...)[7], навіть якщо такі запозичення серед українців мають обмежену територію побутування (пор. **Бочкор, Бисага, Бланарь, Варга, Газдик, Кочіш, Дюрик, Мигаль, Палько**...). Отже, йдеться не про етимологію апелятива і не про етимологію імені чи топоніма, тим більш не про етимологію кореня, який лежить в основі прізвища[8], а про те, який саме етнос зробив це слово прізвищем. Українськими вважаємо ті прізвища, твірна основа і прізвищевий суфікс яких мають свої відповідники серед словотворчих ресурсів української мови.

Частина українських прізвищ утворена не від українських з походження слів, а від іншомовних антропонімів чи топонімів (пор. **Бронтерюк, Вайдич, Гендрюк, Драгушинець, Ференцик, Шварцюк, Фрідманський**). Проте оскільки останній етап творення таких прізвищ належав саме українському словотворові, то їх також відносимо до українських, хоча за морфемною структурою вони гібридні. Буває й навпаки, коли прізвище з українською (евентуально слов'янською) твірною основою доводиться кваліфікувати як неукраїнське на тій підставі, що остаточне словотворче оформлення його здійснили не українці, а представники іншого народу. Пор. угорські прізвища **Березнай, Петровці,** німецькі прізвища **Бістрікер, Сілцер,** румунські прізвища **Юркуц, Якіца** і т. п. Отже, головним показником національної належності прізвища є його суфікс. Цей висновок справедливий лише стосовно тих прізвищ, які утворено морфологічним способом. Коли ж йдеться про прізвища семантичного способу творення (пор. **Бук, Іван, Майор, Муха, Нестор, Пекарь, Рогаль, Шимко, Янчій**...), то мусимо дивитися і на їх фономорфемну структуру і на географію побутування.

Треба урахувати, що запозичення антропонімів не завжди зводиться до точного копіювання іншомовного звучання. Адаптуючись фонетично і морфологічно до структури слів тієї мови, яка їх переймає, іншомовні прізвища нерідко реетимологізуються, тобто переосмислюються, міняючи при цьому свою морфемну структуру[9].

---

[7] Тут і далі приклади наводимо з прізвищ українців Закарпаття.

[8] Як зауважує Ю. О. Карпенко, «встановлення мовної приналежності кореня дає лише незначну, недостовірну інформацію про приналежність топоніма. Завжди лишається можливість утворення топоніма в одній мові від слова, запозиченого з іншої мови (найчастіше цим запозиченням є особове ім'я). — Див. його статтю «Топонімічні варіанти». — В кн.: Ономастика. К., 1966, стор. 29. Це стосується й антропонімів.

[9] Теоретичний бік цієї проблеми А. О. Білецький розглядає у названій статті (див. стор. 14).

У такий спосіб із неслов'янських (угорських) прізвищ типу Vajnági, Lengyel, Lörine, Fekete, Csinádi на Закарпатті постали псевдослов'янські антропоніми **Вайнагін, Линдярь, Ливринець, Фекета** і **Фекетій, Чинадій,** а із українських прізвищ типу **Баран, Грицько, Кочаник, Сайко, Сивоус** виникли псевдоугорські прізвища Bárányi, Ricko, Kocsányi, Szajkó, Szivós. Звичайно, при дослідженні етимології прізвищ нас цікавить передусім їх первісна словотворча структура, а отже й первісна їх мотивація. Проте й ігнорувати сучасне сприймання мовцями цієї структури також не можна.

Розмежувати всі прізвища на українські та неукраїнські, а прізвища закарпатських українців особливо, дуже важко. Багатовікові контакти з румунами, угорцями, словаками, поляками, німцями, болгарами, сербами, хорватами, італійцями, греками, вірменами, циганами, євреями, тюркськими та іншими народами залишили багато явних, а ще більше прихованих іншомовних слідів у прізвищах закарпатських українців. Ще історик О. Петров писав: «Для того, щоб вирішити, якій саме народності належить те чи інше ім'я (читай: прізвище — **П. Ч.**), з запасу коренів якої мови воно виникло, треба не лише бути грунтовно, по-науковому, обізнаним із цією мовою, а в цьому випадку з кількома мовами — крім угорської та німецької, ще з румунською, руською (читай: українською — **П. Ч.**), словацькою, сербохорватською, — але і з народною ономастикою»[10].

Чи не найбільшу складність при розмежуванні на національне і запозичене становлять прізвища спірної етимології, тобто ті, походження яких з однаковим успіхом можна витлумачити на матеріалі кількох різних мов[11]. А. Н. Константінеску про такі прізвища писав, що ім'я-стовбур чи похідне ім'я може мати два і більше етимологічних пояснень, про які ми мусимо пам'ятати. Таким є, наприклад, **Tatu,** яке можна виводити з трьох мов — куманської, грецької та румунської. Для сербохорватської та болгарської ономастики Т. Маретич та Г. Вайганд вагалися між двома-трьома гіпотезами, до того ж не завжди між найщасливішими. Якщо до них додати й пояснення Ф. Міклошича, то повинні будемо вибирати етимологію тої самої назви з-поміж трьох-чотирьох пояснень. А для таких, як Hasdeu, він сам пропонував ще більше. Альберт Доза показує, що в такої назви, як **Bart,** треба припускати двояке чи навіть трояке походження. Але є випадки, коли йдеться не про

---

[10] Див.: Петров А. Л. Материалы для истории Угорской Руси. — VI. Пределы угрорусской речи в 1773 г. по официальным данным. — Записки историко-филологического факультета императорского С.-Петербургского университета, ч. СУ, Петербург, 1911, стор. 297.

[11] А. О. Білецький називає це явище псевдоомонімією (див. названу працю, стор. 15).

альтернативу, а про контамінацію між похідними різних прототипів[12].

На прізвища спірної етимології в закарпатському антропоніміконі вказував уже О. Петров, хоч при їх виділенні допускав істотні хиби. Ряд явних українських (слов'янських) утворень прізвищ він вважав українсько-румунськими (пор. Osztas, Prodan, Babicz, Dupik, Marko, Petrik) або румунсько-угорськими (Kovács)[13].

При встановлюванні національної належності носіїв таких прізвищ О. Петров іноді зважає й на характер імен цих людей. Правда, з розмовними варіантами закарпатоукраїнських особових імен він був обізнаний досить слабо, а таке давнє слов'янське особове ім'я, як Prodan, він вважав румунським[14].

Точніші критерії розмежування прізвищ за етимологічними групами у 30-х роках запропонували угорські вчені І. Сабо, І. Кніежа, які, поряд із угорськими, німецькими, волоськими, слов'янськими, турецькими, вірменськими, циганськими та єврейськими, для прізвищ південного Закарпаття окремо виділили групу етимологічно непевних чи спірних. До неї вони віднесли аж 11 семантичних груп прізвищ. Правда, авторів цієї класифікації не стільки цікавила мовна належність прізвищ, скільки етнічна належність їх носіїв[15]. Критерії їх розмежування прізвищ басейну верхньої Тиси для суто етимологічних цілей не зовсім придатні. Деякі слушні думки щодо розмежування прізвищ цього регіону колишньої Угорщини на угорські, словацькі та українські І. Кніежа висловлював і пізніше[16], але не обійшлося без промахів. Так, закарпатоукраїнські утворення прізвищ з суфіксом **-ега**, на його думку, є російськими за походженням, оскільки українські повинні б мати в суфіксі **г** щілинне, а не проривне.

Прізвищ спірного походження досить багато. Ось декілька прикладів із Закарпаття: **Балега, Балога, Баш, Бела, Берец, Блидя, Богач, Бокша, Борош, Вачиля, Ворохта, Габыкан, Гарапко, Гіга, Гога, Добош, Караслай, Катуна, Корда, Лева, Лета, Мелеш, Меліка, Мыца, Пайкош, Палош, Пітьовка, Рішко, Рошко, Серегола, Скопець, Славік, Сочка, Татош, Розман, Чепура, Чонка, Чолак, Чірібан, Чорба, Чуса, Чухняй, Шандра, Шафраньош, Шеверя, Шовак** і т. д. Серед українців Закарпаття вони становлять понад 3%.

Балега. Нагадує місцевий апелятив румунського походження **балега** «кізяк», хоча більш імовірний його генетичний зв'язок з

---

[12] Constantinescu N. A. Dictionar onomastic romînesc. Bucuresti, 1963, стор. XLII—XLIII.

[13] Петров Л. А. Зазнач. праця, стор. 307—308.

[14] Там же.

[15] Див.: Szabò J. Ugocsa megye. Budapest, 1937.

[16] Kniezsa I. A magyar és szlovàk családnevek rendszere. Budapest, 1965, стор. 80 та інші.

антропонімами **Балиця, Балета, Балицький, Балко, Балан** і т. п., які поширені в Карпатах і на Балканах. У ньому можна виділити той суфікс згрубілості **-ега**, що й у словах **здоровега, пащега, Іванега,** та корінь **Бал-**. Для останнього Н. А. Константінеску пропонує аж 10 пояснень, із яких чотири румунські, два слов'янські і по одному албанському, куманському, угорському та староєврейському[17]. До речі, серед цих пояснень немає пояснення від слов'ян. **бІл-**, від імені **Baline** (Валентин) та від імені **Балтазар.**

Баник. Можна виводити з місц. апел. **баник** «коржик», а також із сербохорватського **бан** «губернатор».

Бодак. 1. Від місц. **бодак** «будяк»; 2. Від угор. bodak «вишкребок», «наймолодша дитина в родині».

Бокшай. 1. Угорський дериват від східнословацького топоніма **Бокша;** 2. Від імені **Бокша (-Богуслав)**[18] + **-ай;** Від місц. апел. **бокша** «істота з чорно-білими боками».

Добош. 1. Від угор. dobos «барабанщик»; 2. Від слов'ян. імені **Добошь (≤ ДобІславъ)**[19].

Козак. 1. Від апел. **козак;** 2. Від давнього антр. **Коза** (пор. ще сучасні закарпатські прізвища **Козик, Козич, Козюк...**) + **-ак.**

Курта. 1. Від угорського kurta «короткий», «куций»; 2. Від турецького kurt «вовк»; 3. Від німецького імені Kurt (< Konrad).

Татош. 1. Від словацьк. tatos «казковий кінь»; 2. Від слов'янського імені **Татомир.**

Чолан. 1. Від апел. **чолан** «чолій»; 2. Від угор. csalán «кропива»; 3. Від закарп. антропоніма **Чол, Чола,** або **Чоло** + **-ан.**

Особливо важко віднести до національних чи іншомовних прізвища, співзвучні з запозиченими апелятивами чи перейнятими особовими іменами, які побутують лише в народних говорах якоїсь незначної місцевості. Пор. закарпатські прізвища **Вакарь, Варга, Гавран, Лакатош, Фийса** з місцевими запозиченими апелятивами **вакарь** «чередар» (зід рум. vacăr), **варга** «чинбар» (від угор. varga), **гавран** «гайворон», «ненажера» (від словацьк. havran), **лакатош** «слюсар» (від угор. lakatos), **фийса** «сокира» (від угор. feisze). Пор. ще закарпатські прізвища **Дюрічка, Мікловш, Никора, Пальо, Пішта** з місцевими запозиченими варіантами власних особових імен від **Дюрічко** (від сх.-слозацьк. D'uričko) **Мікловш** (від угор. Miklós), **Никора** (від румун. Nicoră), **Пальо** (від словацьк. Pal'o), **Пішта** (від угор. Pista).

В таких випадках не може бути однозначної категоричної відповіді на питання, хто саме утворив кожне з таких прізвищ — ук-

[17] Constantinescu N. A. Зазнач. праця, стор. 187.

[18] Сугнік М. Р. Слоунік асабовых уласных імен. Мінск, 1965, стор. 21.

[19] Svoboda Jan.: Staroceská osobní jmena a nase prijmení. Praha, 1964, стор. 152.

раїнці, угорці, румуни чи словаки. Словесні ресурси для утворення такого прізвища були і в українських говорах Закарпаття, і у мовах сусідніх народів, із яких ці слова потрапили в українські говори Закарпаття, і тому важко сказати, чи всі запозичення відбувалися на рівні прізвищевому чи на рівні допрізвищевому, тобто апелятивному та іменному. Напевно, були і такі, і такі.

Очевидно, в таких випадках найдоцільніше керуватися принципом самобутності, який сформулював угорський лінгвіст Л. Кіш. За словами Л. Кіша, «якщо якесь слово може бути етимологізоване і як споконвік своє, і як запозичене, причому ні те, ні інше пояснення не має переваги, етимолог поступає правильно, коли віддає перевагу першому поясненню, не замовчуючи при цьому і друге»[20].

Застосування викладеного поділу на національне і іншомовне до сучасних прізвищ корінного українського населення Закарпаття (10 000 прізвищ) дало такі результати: українських прізвищ — 81,2%, іншомовних — 10,3%. При цьому підкреслюємо, що тут ідеться лише про етимологічну, тобто національно-мовну приналежність самих прізвищ, а не про етимологічну належність коренів (другий, тобто кореневий, аналіз дав би зовсім інші результати).

Цей поділ прізвищ становить інтерес як для мовознавства, так і для інших гуманітарних наук, але в ряді випадків провести його послідовно до кінця, тобто поділити всі прізвища на національні та іншомовні без залишку, неможливо. Так чи інакше поза цими двома групами завжди лишатимуться прізвища спірного походження, а також прізвища непрозорої етимології, тобто ті, походження яких ще не встановлено. Серед прізвищ сучасного українського населення Закарпаття ці дві групи мають такий вияв: прізвищ спірного походження 3,1%, а прізвищ непрозорої етимології — 5,4%.

І. Д. СУХОМЛИН

Дніпропетровськ

АНТРОПОНІМІЯ НИЖНЬОГО ДНІПРА І ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЗАСЕЛЕННЯ СТЕПОВОЇ УКРАЇНИ

Питання дозаселення та інших міграційних процесів на території Надпоріжжя і Нижнього Дніпра від найдавніших часів до XVII ст., за даними ономастики, зокрема антропонімії, залишається відкритим. Навіть сучасний антропонімікон цих регіонів ще не

[20] Див.: Вопросы языкознания, 1967, № 4, стор. 128—129.

досліджений, немає опису сукупності власних назв місцевих жителів, збирання матеріалів ще не розпочато. Досі не знайдено історичних пам'яток — джерел народної антропонімії, написаних на цій території до XVII ст. Тому при вивченні власно-іменної лексики Нижнього Дніпра ми зіткнулися з труднощами. До того ж буржуазна історіографія XVII—XVIII ст. упереджено витлумачувала особливості територіального розташування поселень на Україні, особливо на Нижній Наддніпрянщині. Західноєвропейські посли, мандрівники, місіонери, хроністи дивилися на цю територію очима своєї країни. Про географію поселень, їхню густоту, етнографічні особливості писали в своїх щоденниках, мемуарах, хроніках такі автори, як П. Алепський, Б. де Віженер, С. Герберштейн, П. Шевальє, Гільденштедт, К. Гаммердерфер, Й. Х. Енгель, Г. Л. Боплан і ін. Не знаючи глибоко українського народу і України, мемуаристи брали сенсаційні матеріали, іноді навмисно перекручували факти. Часом неправильні і необ'єктивні свідчення переходили в праці наступних авторів з різними «доповненнями» і вигадками, що було неминучим у компіляціях з компіляцій. Навіть в оригінальних працях Е. Лясоти, Г. Л. Боплана знаходимо перекручені імена, прізвища, назви поселень Наддніпрянщини, деякі протиріччя антропонімічного, топонімічного та демографічного характеру. Нижче Кременчука, пише Г. Л. Боплан, простяглися безлюдні степи, а на своїх картах позначає місця поселень рибалок, які «живуть тут», тобто на Нижньому Дніпрі (острів **Романів, Висока Гора, Тарентський Ріг**). У текстах хронік знаходимо графічні неточності, різні перекручення власних імен, прізвищ, топонімів: «Оркюса» зам. **Гаркуша,** «Пободайло» зам. **Подобайло**, «Нєпер» зам. **Дніпро** (у П. Шевальє, Г. Л. Боплана та ін.).

Послідовники Г. Л. Боплана повторювали помилки свого попередника, називаючи рідкозаселені місцевості «дикими» степами або полями, «пустинями» тощо, хоч про реальне існування слов'янських поселень у вигляді групових засік, землянок, зимівників на берегах Дніпра, Інгульця, Самари, Південного Бугу знав не тільки французький інженер-фортифікатор, але і його сучасники. Однак і цього ще не досить. Помилки методологічного значення робили вітчизняні історики, етнографи, мемуаристи (О. П. Яблоновський і ін.), говорячи про ефемерні «дикі степи», «пусті поля» і повну відсутність поселень на Нижньому Дніпрі в XIV—XVI ст.

Тільки на деякий час південноруська людність на Нижньому Дніпрі була розріджена татаро-монгольською навалою.

За литовського панування на Україні кількість поселень інтенсивно зростає, виникає потреба довготривалої охорони й оборони Великого Литовського князівства, межі якого тяглися правим берегом Нижнього Дніпра й уздовж Північного Причорномор'я.

Кочівники час від часу здійснювали стратегічний нагляд над старовинними слов'янськими землями між Дніпром і Перекопом, землями Приазов'я, басейнів річок Сутені (Молочної), Берди, Кальміуса, Торця. Проте не менш активно ці ж простори з найдавніших часів контролювалися слов'янами. Ось чому в XIV — XV ст. на Нижньому Лівобережжі вже були слов'янські поселення, а не тільки татарські улуси[1]. Військово-стратегічний контроль від фортець Дніпровсько-Бузького лиману до Кічкаса посилився після створення Запорізької Січі. Війська під проводом П. К. Сагайдачного, І. Д. Сірка та ін. гетьманів успішно громили татар під Перекопом тільки тому, що був можливим тяжкий багатоденний перехід від Січі до Перекопу не дикими і безлюдними степами, а по території, де жили слов'яни-однодумці, які давали козакам воду, продукти харчування, коней і навіть зброю.

До наших днів збереглися пам'ятки письма, різні акти, окремі записи, де фіксується місцевий ономастикон XVI—XVII ст., тобто імена й прізвища козаків-низовиків. Можливо, що деякі документи цього періоду були написані на території Надпоріжжя, Нижнього Дніпра, Приазов'я. Усі вони зберегли особові власні назви людей, які були нащадками давніх аборигенів краю.

Реєстр козаків року 1541. За дорученням польського короля **Сігізмунда I** «справца» Київського воєводства Андрій Каширський повинен був скласти цей реєстр, якого досі ще не виявлено.

Список низових козаків — посланців від Запорізької Січі в 1578 р. до короля польського: Андрій **Лиханський,** Іван **Подолянин,** Матвій **Дід,** Іван **Клюк,** Пилип **Кольруша.** За іншими джерелами, в тексті договору деякі прізвища видозмінені: Іван **Клюк,** Пилип **Кольруша** записані як Іван **Клинок,** Пилип **Коза.** У сучасних нижньонаддніпрянських селах ми записали такі ж або споріднені на лексико-семантичній основі прізвиська і прізвища: **Подоляко** (с. Тарасівка Зп, 68)[2], **Подоляка** (с. Семенівка Зп, 68), **Подолян** (с. Олександрівка Мк, 50), **Дід, Діденко** (с. Шестірня Днп, 68, с. Басань Зп, 68), села на Дніпропетровщині: **Дідове, Діденкове**[3], прізвиська **Клик** (с. Мирна Долина Дпц, 71), **Клюй** (с. Зелене Хрс, 70), **Колюка** (с. Слов'янка Днп, 67), прізвища **Коза, Козенко** (с. Зміївка Хрс, 50).

«Реєстр козаків низових запорозьких...» (1581 р.) — третя пам'ятка українських прізвищ, яких тут 500. Історик О. П. Яблонов-

---

[1] Акад. Б. Д. Греков вважає, що до появи печенігів на Нижньому Дніпрі жили слов'яни (Греков Б. Д., Киевская Русь, М., 1953, стор. 563).

[2] Тут і далі подаємо скорочені назви областей: Зп — Запорізька, Днп — Дніпропетровська, Дпц — Донецька, Мк — Миколаївська, Хрс — Херсонська. Цифри після назви області означають рік фіксації антропоніма.

[3] Див. Українська РСР. Адм.-тер. поділ, т. І, К., 1969, стор. 58, 59.

ський у праці «Етнічний образ України» (1893 р.) визначає, що більшість козаків — тюркського походження, про що свідчать їхні прізвища: **Безиргень, Коробай, Талалай, Шульга, Балабан, Козуба, Щекол, Байдик, Котлубай, Карай, Батрак, Кудаш (Кудас), Бандура, Чаплій, Охмат** і ін. Вірогідно, що дехто з низових запорожців — це нащадки українських козаків, які в XVI ст. були оборонцями середньонаддніпрянських замків — Черкаського, Канівського, Київського:

Федко **Байдикъ**, Гринъ **Ботракъ, Кудашъ** — Черкаський замок (АЮЗР VII, I, 87—88)[4]. Иванъ **Шеколъ**, Охъматъ **Севърукъ** — Київський замок (там же, стор. 114—115).

Такі або споріднені прізвища і прізвиська ми виявили під час ономастичних обстежень сіл Нижньої Наддніпрянщини протягом 1950—1970 рр.:

Талалай, Шульга, Кобза, Мамай, Халаїм, Сиваш, Шергеда і ін.

Цілком закономірним явищем треба вважати факти відносної безперервності стійких елементів антропонімічної структури Нижньої Наддніпрянщини за останні 500 років. Ідентичні або деривативні форми прізвищ козацького «Реєстру» 1581 р. функціонують у сучасних селах:

Байдук (с. Романки Днп, 65), **Коробань** (с. Андріївка Зп, 68), **Щеколда** (с. Тарасівка Зп, 68), **Каряка** (с. Чубарівка Зп, 68), **Бандура** (с. Настасівка Днп, 50), **Шульга** (с. Шевченко Зп, 50, с. Кам'янка, с. Шестерня Днп, 68), **Козуб** (с. Мишурін Ріг Днп, 50), **Кузуб** (с. Новокиївка Днп, 50), **Балабан** (с. Юріївка Днп, 50, с. Кам'янка Хрс, 68), **Балюра, Кодаш** (с. Орли Днп, 65).

Дозаселення Нижнього Дніпра кількома хвилями з Середньої Наддніпрянщини, Київщини, Поділля, різнобічні міграційні процеси (зворотні, одно- і двобічні, мішані) створили протягом років своєрідний антропонімічний контингент краю. Такий контингент формувався століттями і на час історичних фіксацій уже мав відносно стабільний склад певних типів прізвищ. Усі особові назви тісно пов'язані з історичними антропонімами, і закономірний розвиток їх зумовлений загальними ономастичними процесами, що сприяли витворенню і вдосконаленню структури й системи сучасної української антропонімії.

[4] Тут і далі подаємо скорочену назву видання: Архив Юго-Западной России, т. VII, ч. I. Акты о заселении Юго-Зап. России. К., 1886, стор. 87—88.

М. В. КАРПЕНКО

Одесса

ОСОБЕННОСТИ АНТРОПОНИМИИ РУССКИХ СЕЛ ОДЕССКОЙ ОБЛАСТИ

Русские поселенцы, большей частью старообрядцы, активно заселявшие вместе с украинцами Новороссийский край (XVIII—XIX вв.), сохранили на новой территории старые имена. Устойчивость антропонимии русского старожильческого населения Одесской области — едва ли не главная ее особенность, характеризующая антропонимические классы, в том числе и самый динамичный среди них — личные имена. Три наиболее употребительных имени в с. Большое Плоское Великомихайловского р-на[1] у мужчин, родившихся до 1900 г. — **Иван, Григорий, Кузьма,** а у мальчиков 1971—1972 гг. рождения — **Александр, Григорий, Иван.**

Устойчивость старого именника населения русских сел объясняется не столько религиозной традицией, сколько насущной антропологической потребностью — потребностью различать людей. Дело в том, что устойчивая оседлость сельского населения приводит к массовому появлению однофамильцев. В Большом Плоском с его 6000-ным населением функционирует только 253 фамилии, причем 117 из них принадлежат лишь одной семье, а еще чаще — одному человеку, то есть широко употребительны всего 136 фамилий. В подобной ситуации происходит «фамильный кризис»: фамилии теряют свой различительный смысл и поэтому выходят из употребления, а основным средством антропонимической дифференциации становятся прочие именные классы, причем не только прозвища, но и имена, о чем иногда забывают исследователи.

Таким образом, имен нужно много. В 1972 г. жители Большого Плоского имели 172 мужских имени и 84 женских. Так и сохранялся старый именник. Однако он не остается закрытым: за годы Советской власти он массово пополняется новыми именами. Внеантропонимический фактор — новый социальный строй — действует вместе с внутриантропонимическим фактором — потребностью в большом количестве имен.

В результате этого в именнике русского старожильческого населения Одесской области несмотря на устойчивость происходит подлинная революция. Внутри его фактически выделяется две

[1] Данные по Большому Плоскому, а также по соседним селам — Малому Плоскому, Орлу и райцентру Великомихайловке (в последней русские заселяют одну из ее частей) приводятся на основании сплошного обследования, проведенного антропонимической экспедицией Одесского университета летом 1972 г. под руководством автора.

антропонимические системы, четко различаемые местным населением. Это старая и новая система, и лишь относительно небольшая группа имен входит в ту и другую. Иными словами, различаются: 1) старые имена (антропонимические архаизмы); 2) новые имена (антропонимические неологизмы); 3) хронологически нейтральные имена, употребляемые раньше и теперь.

Представление об этих трех именных категориях дает сопоставление имен уже упоминавшихся возрастных групп — лиц, родившихся до 1900 г. (А) и в 1971—1972 гг. (Б). Приведем полные списки имен, расположив их по частоте употребления (имена одной частоты даются по алфавиту).

Мужские имена — А (100 носителей): **Иван, Григорий, Кузьма, Петр, Трифон, Александр, Андрей, Артем, Василий, Евсей, Ерофей, Исаак, Клим, Леон, Михаил, Поликарп, Тимофей, Харлампий, Яков, Аким, Арсений, Архип, Афанасий, Виденей, Викул, Гавриил, Герасим, Демьян, Денис, Дмитрий, Дорофей, Евстигней, Егор, Емельян, Еремей, Ермил, Захар, Захарий, Зиновий, Игнат, Иларион, Илья, Кирилл, Ксенофонт, Купрей, Лазарь, Лукьян, Максим, Марк, Никита, Николай, Осип, Павел, Панкрат, Савелий, Сафрон, Сергей, Сидор, Сысой, Трофим, Фатей, Феофан, Филипп, Фома, Харитон** — всего 65 имен; Б (47 носителей): **Александр, Григорий, Иван, Николай, Василий, Виктор, Павел, Вячеслав, Геннадий, Дмитрий, Сергей, Анатолий, Андрей, Борис, Валерий, Владимир, Георгий, Олег, Федор** — всего 19 имен.

Женские имена — А (324 носителя): **Евдокия, Анна, Мария, Марфа, Прасковья, Ксенья, Акулина, Александра, Матрена, Пелагея, Ульяна, Агафья, Васса, Ирина, Анастасия, Феодосья, Наталья, Дарья, Домна, Елена, Лукерья, Степанида, Екатерина, Ефимия, Зинаида, Татьяна, Мавра, Агриппина, Надежда, Улита, Фекла, Христинья, Анисья, Варвара, Епистимия, Меланья, Мокрина, Ольга, Соломонида, Василиса, Ефросинья, Марина, Минодора, Неонила, Павлина, Устинья, Фаина, Феодора, Фитинья** — всего 49 имен; Б (37 носителей): **Татьяна, Светлана, Алла, Валентина, Галина, Ольга, Зинаида, Инна, Клавдия, Людмила, Наталья, Евгения, Елена, Зоя, Ирина, Ксения, Лилия, Марина, Меланья, Нина, Полина, Ульяна** — всего 22 имени.

Сличение списков легко обнаруживает 10 антропонимических неологизмов среди мужских имен и 12 — среди женских (они есть только в списке Б), а также 45 архаизмов среди мужских имен и 27 — среди женских (есть только в списке А). Лишь 9 мужских имен и 10 женских хронологически нейтральны, что характеризует (в некотором приближении) качественное различие между ста-

рой и новой антропонимической системой русского старожильческого населения Одесской области.

Количественные параметры этих систем отличаются, во-первых, резким уменьшением состава нового именника (много имен нужно для различения всех жителей, а для различения ровесников достаточно и немногих), и, во-вторых, устранением количественной диспропорции между мужскими и женскими именами. Если раньше употреблялось значительно больше мужских имен сравнительно с женскими, то теперь, наоборот, в ходу больше женских имен, чем мужских. Эти изменения видны и в приведенных абсолютных цифрах соответствующих именных групп, а особенно наглядно — в соотношении имен и их носителей. Раньше одно мужское имя обслуживало в среднем менее двух носителей, а одно женское — почти семь носителей. Теперь же одно мужское имя имеет в среднем около трех носителей, а одно женское — менее двух. Вместе с тем резко возрос удельный вес употребительных имен, резче обозначилось размежевание продуктивных и непродуктивных образований. Если раньше пять самых употребительных имен обслуживало 29% женщин и 26% мужчин, то теперь — 49% женщин и 53% мужчин.

Подобное же разграничение имен на старые, новые и нейтральные характеризует, хотя и в менее четких формах, и те имена, которые в наших данных не зафиксированы ни до 1900 г., ни в 1971 — 1972 гг.

В первые послеоктябрьские десятилетия именник русских сел Одесской области пополнился такими мужскими именами, как **Леонид, Виталий, Георгий,** женскими именами **Клавдия, Галина, Нина, Полина, Тамара, Лидия** и пр. В послевоенное время на селе появились имена **Владимир, Анатолий, Валерий, Юрий; Светлана, Людмила, Алла.** Приобретения буквально последнего десятилетия — имена **Игорь, Геннадий, Вячеслав, Олег; Раиса, Лариса, Инна, Лилия, Маргарита, Дина.**

Приход новых имен — знамение времени, вторая отличительная черта антропонимии русских сел. Появление новых имен объясняется благозвучностью, модой, равнением на город — новой жизнью. Люди, повидавшие свет, уезжавшие на учебу или работу, уже не хотят называть своих детей **Акулиной, Февронией, Перфилом, Феоктинием.** Но иногда популярность нового имени имеет более конкретную причину. После Великой Отечественной войны наблюдалась вспышка продуктивности малоупотребительных ранее имен **Виктор** — «победитель» и **Зоя** (имя Зои Космодемьянской). После космического рейса **Валентины** Терешковой в Большом Плоском появилось несколько **Валентин.**

Новый именник активно вторгается в старые имена также по-

средством переноса деминутивов, что особенно характерно для женских имен. Если **Людмилу** в Большом или Малом Плоском могут назвать **Малашкой**, то гораздо чаще **Меланью** именуют **Милой, Милкой** и даже **Людочкой**. Точно так же **Вассу** называют **Валей, Прасковью — Полей, Агафью — Галей, Неонилу—Ниной, Акулину — Лилей.** Ср. и в мужских именах: **Калистрат — Коля** и т. д.

Не менее яркой особенностью рассматриваемой антропонимии является забвение множества старых имен, особенно мужских. В Большом и Малом Плоском либо соседнем Орле живут **Авдей, Акинфий, Амброс, Амос, Ананий, Аникий, Антип, Анфим** (уменьшительное **Химик!**), **Вавил, Варфоломей, Дей, Евлампий, Евстратий, Евтей, Елисей, Епифан, Ивлий** (т. е. **Юлий**), **Изот, Карп, Кирсан** (т. е. **Хрисанф**), **Кудин, Моисей, Панфил, Петракей, Пимон, Савин, Силай, Спиридон, Устин, Федул, Финоген, Фрол**, даже **Аввакум** и **Иуда** (последний — 1944 г. рождения), однако использование этих имен для наречения новорожденных практически исключается. И лишь по отчествам старшего поколения прослеживаются имена **Агей, Епиман, Зосим, Исай, Невней, Тит, Фирс** и др.

Так весьма устойчивый в своей совокупности именник русского старожильческого населения Одесской области при хронологической дифференциации обнаруживает кардинальные сдвиги.

Влияние украинского именника на местную русскую антропонимию незначительно, но оно существует, составляя еще одну особенность антропонимии русских сел. Украинские образования проникли в состав деминутивов либо вариантов имен **Петр (Петрусь, Петро, Пятро), Григорий (Гриць), Агафья (Ганна), Пелагея (Палашка)** и др. Вероятно, этим же влиянием объясняется появление имени **Тарас**, отсутствовавшего в местном русском антропонимиконе. Путем лексических диалектных заимствований несколько украинизмов проникло и в прозвища.

Если имена — наиболее подвижный антропонимический класс, то фамилии — наиболее устойчивый. Традиционность русских фамилий исследуемой территории хорошо прослеживается в структуре. Антропоформантами **-ов/-ев** или **-ин** наделены фамилии 82% русских жителей Орла, 91,5% — Великомихайловки, 94,5% — Большого Плоского и 95% — Малого Плоского. Однако существующая динамика обнаруживается и в составе фамилий. Ведь устойчивость при отсутствии перемещения жителей оказывается, как это уже отмечалось, помехой в выполнении фамилиями дифференциальной функции. В Большом Плоском 161 **Гребенщиков** и 154 **Шульгина**, в Малом Плоском на 273 жителя этого села приходится 94 **Дубровина**, в Большом Бурилове Котовского р-на очень распространены фамилии **Ситников** и **Козлов.**

Это обстоятельство снижает антропонимическую значимость фамилий и повышает значимость имен и прозвищ. Раньше при фамильном «кризисе» одинаковые фамилии стихийно заменялись разными прозвищами. Почти все употребляемые в настоящее время фамилии жителей русских сел Одесской области — бывшие прозвища, о чем свидетельствует их неантропонимические основы. Но процесс замены фамилий прозвищами значительно затруднен документальным закреплением фамилий. Однако процесс не прекратился, а лишь качественно преобразовался. Фамилии в документах остаются, но в устной речи предаются полному забвению[2], заменяясь прозвищами.

Федот Тиханский (а **Тиханских** в Большом Плоском 160 человек) в детстве мечтал стать шофером, бегал за машинами, почему и получил прозвище **Полуторка. Полуторка** — это просто прозвище. Но детей **Федота Тиханского** зовут уже **Полуторкины. Полуторкины** — это «юридически» тоже прозвище, но фактически, это уже неофициальная, уличная фамилия, заменившая в устной речи официальную.

Необходимо также обратить внимание на ту обширную и разношерстную антропонимическую группу, которая именуется прозвищами. Практика антропонимики обычно относит к прозвищам все, что не является личным именем, фамилией либо отчеством. Но здесь объединяются очень разные вещи. Прозвище **Ивана Аксенова**, 1887 г. рождения, **Ждан** хранит следы языческого славянского именника, а прозвище **Ивана Гребенщикова**, 1952 г. рождения, **Пушкин** (за курчавые волосы) появилось совсем недавно. Но главное — не хронологический, а функциональный диапазон прозвищ. Среди них можно выделить три разных антропонимических класса.

Во-первых, это отмеченные неофициальные фамилии. С фамилиями их роднит принадлежность семье, а не отдельному человеку, свойство передаваться по наследству, дифференциальная функция, отсутствие эмоциональной окраски. Они и структурно оформляются как фамилии. И вряд ли официальную фамилию **Шлюшкины** можно признать менее эмоциональной, чем уличную фамилию (прозвище) этой семьи в Большом Плоском **Поварешкины.** Ср. также одинаковую нейтральность фамилии **Перстневы** и «прозвища» их **Елисеевы.** Однако параллельное существование официальных фамилий не позволяет зачислять прозвищные образования в фамилии и выделяет их в отдельный антропонимический класс.

---

[2] Ср. Симина Г. Я. Фамилия и прозвище. — В кн.: Ономастика, М., 1969, стр. 32, примечание.

Этот класс составляет основную часть прозвищ в исследованных русских селах.

Во-вторых, это собственно прозвища. Это **Полуторка,** а не **Полуторкин.** Такое прозвище человек получает, а не наследует. Полную с детства женщину называют **Три пуда,** бывшего лавочника — **Плюс-минус,** шкодливого как кошка — **Кыца** и т. д. Члены этого антропонимического класса выполняют прежде всего не дифференциальную, а характеризующую функцию. Они полны эмоций и даются независимо от потребностей антропонимической различительности. Структурно они, как правило, совпадают с апеллятивной лексикой, не претерпевая словообразовательных преобразований. Функционально подобные прозвища сближаются с именами, поскольку тоже принадлежат лишь одному человеку. Однако они отличаются от имен прозрачной внутренней формой и экспрессией.

В-третьих, это различные указания полупрозвищного типа на родственные отношения. Пелагею Соколову зовут по деду **Тадосиха,** а ее сына Илариона Соколова — **Тадасенок.** На жену Илариона и его детей это имя уже не распространяется, однако жену могут назвать по мужу **Иларионихой.** У этого антропонимического класса — строго регламентированное словообразовательное оформление. Функционально он сближается с отчествами, специальной экспрессии в отличие от предыдущей группы не имеет: эмоциональная окраска объясняется разговорностью данных форм, поскольку в официальной антропонимической системе по деду и по мужу людей не называют. В исследованной русской антропонимии данный класс имен встречается редко, но широко представлен в народной украинской антропонимии.

Трехчленная группировка прозвищных образований, их сближение с фамилиями, именами и отчествами знаменательны. Диахронически прозвища древнее всех остальных антропонимических классов, но синхронически они заняли подчиненное место в антропонимической иерархии и составляют антропонимическую периферию. Прозвища как бы образовали «теневой кабинет» основных классов русской антропонимии, противопоставляясь этим классам и одновременно дополняя их. В настоящее время прозвища выполняют те функции, которые должны были бы, но по каким-либо причинам не могут выполнять три основных антропонимических класса.

В. К. ЧЕРНЕЦЬКИЙ

Кіровоград

ІЗ СПОСТЕРЕЖЕНЬ НАД СУЧАСНИМИ ПРІЗВИСЬКАМИ КІРОВОГРАДЩИНИ

Сучасні українські так звані вуличні прізвиська — цікавий матеріал для вивчення мови. З лексичного погляду вони становлять інтерес у тому плані, що в прізвиськах у зміненому вигляді іноді зберігаються слова, які давно вийшли з ужитку. Власні назви такого типу мають і історико-побутове значення.

Проаналізовані прізвиська (понад 1000 прикладів), які зібрано в 25 населених пунктах Кіровоградської області, свідчать, що такі власні назви людей ще досить вживані в українському сільському побуті, хоч обіг їх і значно скоротився після Великої Жовтневої соціалістичної революції у зв'язку з більш поширеним офіційним вживанням на означення осіб прізвищ, імен по-батькові, заміною старих звичаїв новими та загальним розвитком культури села.

Склад сучасних прізвиськ за своїм походженням різноманітний. Найчастіше вони походять:

а) від прикмет, що характеризують зовнішній вигляд, фізичні особливості та вдачу людини: **Довгань, Крячун, Кивко, Репетило, Тригуб, Шкендя.** Досить вживаними у цій групі є прізвиська, утворені від назв тварин, птахів, комах: **Гава, Гедзь, Кабасик, Жук, Хом'як, Цап;**

б) від назв різних національностей: **Влашка, Гуцул, Литовка, Китаєць, Циган, Серб, Турок;**

в) від назв предків та родичів (дідів, батьків, синів, мачух та ін.): **Гапоненко** (від **Гапон**); **Химич** (від **Хима**), **Бровчиха** (від **Бровко**), **Розсоли** (від прізвиська **Розсіл**);

г) від назв їжі та різних предметів побуту: **Борщ, Гирлига, Каганець, Кисіль, Мазниця, Цеберко, Шкруби;**

д) від назв професій, чинів, звань: **Артист, Гайдар, Войтик, Лісники, Офіцер, Трубачка, Цегельник; Тракторист; Іван-телефоніст** (за професією), **Активістка; Бригадир** та ін.

е) внаслідок неправильного етимологізування: **Баджоля** (бджола), **Балала, Бондер** (мундир), **Куфта** (кофта), **Нат, Зазарка** (зажарка), **Паць, Ходьом, Чегер** (четвер);

є) від власних імен, прізвищ, псевдонімів відомих діячів, письменників, артистів і т. д.: **Чапаєв, Чойболсан, Дем'ян Бєдний, Іван Грозний, Іван Сусанін, Тарас Бульба, Нерон, Тарапунька, Штепсель, Дядя Стьопа, Тьоркін.**

Характерно, що ще в 80—90 рр. XIX ст. етнограф В. М. Ястребов, досліджуючи прізвиська цієї ж місцевості (Єлисаветградщи-

ни), відзначив наявність більшості таких же груп за походженням[1].

Досліджувані прізвиська відрізняються від інших категорій слів своєрідністю значень, які без пояснення ситуацій, під час яких вони виникли, не можуть бути сповна зрозумілими. Якщо взяти окремо без пояснень такі прізвиська, як **Лантуховський, Ріжко, Шкалик, Ніпель** та ін., то майже неможливо встановити, в зв'язку з чим вони виникли і чому саме є назвами певних осіб. Їх значення розкривається лише при з'ясуванні конкретних обставин.

За своєю граматичною будовою сучасні прізвиська дуже різноманітні. Вони важко піддаються чіткій морфологічній класифікації у зв'язку з надзвичайною їх строкатістю, а підчас і химерністю форм. Найбільш вживаними є прізвиська, що мають безсуфіксні основи: **Аба, Бень, Кузя, Круц, Кріль, Лата, Шкура.** Меншу групу складають прізвиська, утворені переважно від іменних та дієслівних основ за допомогою таких найголовніших суфіксів: **-ай- (Бабай)**, **-ан- (Кукан)**, **-ал- (Пурхало)**, **-ак-/-як- (Сивак, Сибіряк)**, **-ик- (Киник)**, **-их- (Тюриха)**, **-ил- (Репетило)**, **-енк- (Гарбенка)**, **-ок- (Басьок)**, **-ун- (Мазун)** та ін. Поряд з цими основними способами творення прізвиськ є ряд менш продуктивних словотворчих моделей.

Характерною особливістю прізвиськ є їх емоційне забарвлення та експресивність. Значна частина їх має іронічний характер. Проте засвідчуються прізвиська, що характеризують носіїв їх з позитивного боку або ж нейтральні в емоційному відношенні, наприклад: **Розумний, Діловий, Тихий.** Основну роль у виникненні прізвиськ відіграє також нахил нашого народу до гумору.

Незважаючи на те, що прізвиська становлять своєрідний лексичний матеріал, власні назви такого типу можуть бути використані при укладанні тлумачних, діалектологічних та етимологічних словників. Особливо це стосується архаїчних прізвиськ. Багато цікавого можуть дати такі назви і в галузі історичного словотвору.

[1] Ястребов В. Малорусские прозвища Херсонской губернии. Этнографический очерк. Одесса, 1893, стор. 8—12.

Л. В. КРАКАЛІЯ
Чернівці

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА АНТРОПОНІМІКОНУ БУКОВИНИ І ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я

Увагу дослідників привертало (головним чином) розрізнене вивчення власних особових імен. Тим часом безумовно корисним є і порівняльне вивчення антропонімів з різних ареалів. Дослідження власних особових імен саме у порівняльному плані дозволить найкраще пізнати антропонімічну систему в цілому і виявити не лише спільність, а й відмінність у ній.

У зв'язку зі сказаним робиться спроба порівняльної характеристики антропонімів Північного Причорномор'я та Буковини.

Характерною особливістю антропонімії двох досліджуваних регіонів є яскраве й виразне функціонування великої кількості імен. Порівняння даних Буковини з результатами досліджень, одержаних на матеріалі Північного Причорномор'я, дозволяє говорити про майже однакову кількість імен, що реєструються в сьогоднішньому іменнику України. Так, у с. Новосілка зареєстровано 70 імен, у с. Володієвці — 69. Загальна кількість носіїв у першому випадку становить 566 чоловік, у другому — 960.

Дещо інша картина спостерігається серед чоловічих імен. У згаданих селах вони представлені досить багато, але якщо чисельно порівняти, то виявиться, що особові назви Буковини переважають над особовими назвами Північного Причорномор'я (відповідно 71 і 53, кількість носіїв — 436 і 992).

Аналіз нашого матеріалу показує, що панівну більшість носіїв обслуговує десяток-два імен. Ступінь поширеності окремих імен ілюструється ще й такими даними. Десять найпоширеніших жіночих імен (з 70) у с. Новосілка складають 64,68%, у с. Володієвці десять найпоширеніших імен (з 69) охоплюють 67,76%. З-поміж чоловічих імен можна відзначити наступне: у с. Новосілка десять найуживаніших антропонімів становлять 74,77% (з 71), у с. Володієвці — 73,18% (з 53).

Спостереження над асортиментом імен аналізованих ареалів дозволяє констатувати, що різниця в їх складі виявляється менш суттєвою, ніж різниця у поширеності імен. Зміни у поширеності імен серед носіїв с. Новосілка та Володієвці дуже показові. Зіставляючи десять найпоширеніших імен двох сіл, можна помітити істотні відмінності у вживанні. По-перше, порівняння даних с. Новосілка та Володієвці виявляє різний склад найпоширеніших імен. Так, серед жіночих імен є тільки три спільних імені (**Марія, Ганна, Ольга**), серед чоловічих — п'ять (**Василь, Іван, Володимир,**

Микола, Віктор). По-друге, ступінь поширеності наведених антропонімів неоднаковий: рідко яке ім'я має однаковий ранг. Наприклад, у с. Новосілка ім'я **Іван** має другий ранг, а в с. Володіївці воно займає тільки четвертий ранг. У с. Володіївці антропонім **Володимир** посідає другий ранг, а у с. Новосілка він також входить у число найактивніших, але утримується тільки на сьомому місці.

З-поміж тієї кількості імен, яка є в обігу, зустрічається значна кількість спільних імен (жіночі — 34, чоловічі — 27), проте ступінь поширеності їх не завжди збігається. Так, наприклад, ім'я **Надія** у с. Володіївці має 34 носії, а в с. Новосілка тільки — 5. У досліджуваних селах, крім спільних, є й чимало індивідуальних імен. Наприклад, серед сільського іменника, крім **Івана, Миколи, Ганни, Марії**, вживаних у цих селах, зустрічаються імена: **Віліна, Люжбіта, Федоня, Стах, Франц, Франко** (с. Володіївці), **Зіновія, Олімпія, Синклітика, Нектарій, Манолій, Орест** (с. Новосілка). Деякі з них перебувають за межами активного вжитку, тому фіксуються поодиноко **(Віліна, Синклітика)**.

Серед імен аналізованих районів впадає у вічі їх різноманітний якісний склад. Всі сільські імена можна поділити на дві групи: а) старі традиційні, здавна знані у селах імена: **Параска, Мотря, Катерина, Минодора**; б) порівняно нові для досліджуваних сіл імена: **Віталія, Анжела, Світлана, Марина** тощо.

Зважаючи на те, що у межах цих груп найбагатше представлена перша група, можна твердити, що основу сільського іменника згаданих слів становлять старі традиційні імена. Гадаємо, що це можна пояснити певним консерватизмом мовлян, їх бажанням дати своїй дитині давно відоме ім'я і небажанням одночасно з містом прийняти те або інше нове ім'я. Але у с. Новосілка, Володіївці все частіше трапляються і нові, принесені нашим сьогоденням, імена: **Зоя, Алла, Ігор, Олег** тощо, однак ці особові назви представлені незначною кількістю носіїв (відповідно 3, 1, 2, 3).

Вживання в антропоніміконі сіл як старих традиційних, так і порівняно нових для згаданих територій імен — цілком виправданий і зрозумілий процес. Адже згідно з марксистсько-ленінською філософською концепцією, «історія є не що інше, як послідовна зміна окремих поколінь, кожне з яких використовує матеріали, капітали, продуктивні сили, передані йому всіма попередніми поколіннями; внаслідок цього дане покоління, з одного боку, продовжує успадковану діяльність при цілком змінених умовах, а з другого — видозмінює старі умови за допомогою цілком зміненої діяльності»[1]. К. Маркс визначає основний закон діалектичної взаємозалежності традиційного й нового.

[1] Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 3, К., 1959, стор. 16.

Як показує досліджуваний матеріал, мовляни прагнуть не тільки до збереження й оновлення іменника, а й до його урізноманітнення. Певну роль в урізноманітненні й розширенні іменника сіл Новосілка та Володієвці відіграють численні варіанти існуючих імен, які починають виконувати функції офіційної (повної) форми імен. Так, говіркова антропонімія згаданих сіл засвідчує такі форми, як **Настя** (і **Анастасія**), **Олесь** (і **Олександр**), які настільки віддалилися від імені-першооснови, що стали іншими, цілком самостійними іменами. Характер таких похідних дозволяє висловити деякі міркування, зокрема про те, чи сприяють згадані (і подібні до них) імена збагаченню складу імен. Можна думати, що розумне і вдале використання імен сприятиме розширенню, а, значить, і збагаченню нашого іменника.

Говіркова антропонімія двох розглядуваних ареалів виявляє надзвичайно багату і колоритну гаму антропонімічних варіантів. Імена, здавна знані і активно вживані й сьогодні на тій або іншій території, зафіксовані у найбільшій кількості похідних. Необхідно підкреслити, що у функціонуванні іменних варіантів територіальна рівномірність відсутня. Імовірність цієї інтерпретації підтверджують хоча б імена **Марія** та **Іван**, які в обох селах входять у число найпоширеніших. Так, у с. Володієвці вони утворюють наступні варіанти: **Марія—Маруся, Маша, Маня, Манька, Маруська, Марусина; Іван — Ваня, Ванька, Ванюша.** У с. Новосілки реєструємо: **Марія — Маруся, Маруська, Маша, Машка, Муня, Муняша, Марійка, Маріка, Марічка, Муся, Муська, Муця, Муцька; Іван — Іванко, Івась, Івасик, Вонцьо, Вончик, Воньчик, Ваня, Ванька, Ванюша, Ванечка, Івон, Івонина.** Аналіз матеріалу показує, що поряд зі спільними варіантами (**Маруся, Маруська, Маша, Ваня, Ванька, Ванюша**), зустрічаються у згаданих селах і свої, відмінні варіанти. Таким чином, з тієї великої кількості похідних, яка є в обігу, можна виділити варіанти: а) загальнонаціональні; б) вузьколокальні. За нашим матеріалом, до першої групи належать **Маруся, Маруська, Маша, Ваня, Ванька, Ванюша;** до другої — входять: **Вончик, Воньчик, Вонцьо, Івон, Івониха.**

Зауважимо, що до загальнонаціональних слід віднести і варіанти **Івась, Івасик, Іванко** тощо, які, безсумнівно, хоча й не фіксуються в одному з досліджуваних сіл (с. Володієвці), але активно поширені в українському регіоні.

При утворенні іменних варіантів використовується значна кількість суфіксів. З-поміж великої кількості формантів вживаються як старі традиційні (**-ко, -ик, -цьо, -унь, -усь, -ка, -ця, -ся, -очка, -уня**), так і нові словотворчі форманти **-а (-я), -ша.** Наприклад: **Каля** — від **Калина, Кадя** — від **Аркадій, Любаша** — від **Любов, Саша** — від **Олександр** (Новосілка), **Катя** — від **Катерина, Боря**

— від **Борис, Наташа** — від **Наталя, Паша** — від **Павло** (Володієвці).

Однією з яскраво виражених особливостей словотворчої моделі **-а (-я)** є те, що її продуктивність помітно збільшується в наш час. Наприклад, утворення на **-а (-я)** виступають не тільки серед нових (як-от **Таня** — від **Тетяни, Володя** — від **Володимир**), а й серед старих традиційних імен: **Вася** — від **Василь, Юра** — від **Юрій, Пава** — від **Павло, Мітя** — від **Дмитро, Даря**—від **Одарка** (с. Новосілка).

У функціональному розвитку форм на **-ша** простежується дві особливості: 1) форми виступають систематично як серед нових, так і серед старих імен. Це є доказом того, що формант **-ша** у досліджуваних регіонах є живим, продуктивним: **Раша** — від **Рахіля** (Новосілка), **Маша** — від **Марія** (Володієвці), **Міша** — від **Михайло** (Новосілка, Володієвці); 2) найбільшою групою утворень словотворча модель **-ша** представлена в жіночих іменах, значно меншою — в чоловічих.

Не можна не відзначити, що по відношенню до Північного Причорномор'я асортимент словотворчих моделей Буковини характеризується більшою різноманітністю. Поряд зі спільними з Північним Причорномор'ям на Буковині зустрічаються такі словотворчі форманти, які виходять за межі української мовної території. Для оформлення антропонімів Буковини використовуються два типи суфіксів: 1) власне українські і 2) суфікси молдавсько-румунського походження. Серед останніх для власних імен с. Новосілка характерні: **-іка, -іця, -уца, -ука.** Згадані форманти вживаються для творення як чоловічих, так і жіночих імен: **Сільвіка** — від **Сільвія; Аніца** — від **Ганна, Ніктаріка** — від **Нектарій, Колуца** — від **Микола.**

Навіть з такого короткого огляду виявляється уся складність функціонування власних особових імен в антропонімічній системі Північного Причорномор'я і Буковини. Тому необхідно глибоко й докладно вивчати антропоніми з різних територій України.

Т. Д. БРАТУШЕНКО

Одеса

ІЗ СПОСТЕРЕЖЕНЬ НАД СЛОВОТВОРОМ І ЛЕКСИКОЮ, ПОВ'ЯЗАНОЮ З ПРІЗВИЩАМИ ВРАДІЇВСЬКОГО РАЙОНУ МИКОЛАЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Комплексне регіональне дослідження антропонімів є невід'ємним і важливим завданням мовознавства. Вивчення лексики, пов'язаної з прізвищами, словотворчої структури антропонімів має велике значення для розробки багатьох питань історичного розвитку української мови.

Наше завдання — не тільки проаналізувати особові назви семантично і словотворчо, виявити продуктивні і непродуктивні деривати, а також з'ясувати, які саме способи словотворення впливали на формування прізвищ. Територія досліджуваного району на період становлення прізвищ входила до складу колишньої Херсонської губернії. Її заселення в кінці XVIII — на поч. XIX ст., постійні міграції, безпосередні контакти з переселенцями — молдаванами, чехами, румунами, росіянами та представниками інших народів — цінний матеріал у лінгвістичному та історичному відношенні.

У дослідженні враховуються 2719 різних українських прізвищ із загальною кількістю носіїв 25 114 чол.

Словотворчі типи прізвищ

І. Найбільша група прізвищ утворена онімізацією апелятивів, тобто способом нульової ономастичної афіксації[1]. Цей спосіб творення давній і стійкий, хоча і не основний. У цій групі — прізвища, що виникли шляхом переходу загальних назв у власні без будь-яких формальних змін. В процесі переосмислення в особове ім'я вони деетимологізувались. Серед усіх антропонімічних моделей цей тип займає перше місце за кількістю утворених прізвищ — 603 з 6373 чол. їх носіїв.

ІІ. Інші належать до морфологічних утворень.

1. Серед них найбільшу групу становлять прізвища на **-енко** (391 прізвище, 4847 носіїв)[2].

2. За допомогою суфікса **-ський (-цький, -зький)** утворено 395, майже стільки, скільки на **-енко**, але носіїв тут набагато менше — 3761 чол.

---

[1] Подольская Н. В., Суперанская А. В. Терминология ономастики. — Вопросы языкознания. 1969, стор. 140.

[2] В останніх випадках перша цифра в дужках означає кількість прізвищ, а друга — носіїв.

3. Прізвища на **-ук (-чук)** зафіксовано 284, носіїв — 2250 чол.

4. Прізвищ з суфіксами **-ов, -ев (-єв), -ів (-їв)** — 289 і 1456 носіїв.

5. До продуктивних засобів творення прізвищ належать утворення з суфіксами: **-ин** (98—683), **-ишин** (18—90), **-ич (-ович, -евич)** (71—394), **-ко** (67—595), **-ан (-'ан)** (52—659), **-ак** (63—367), **-ик** (32—254), **-ій** (22—274), **-ар** (9—191), **-ець** (11 — 60), **-ок** (6—49), **-ей** (5—97), **-ега** (2—101), **-узь** (1—82).

6. До малопродуктивних утворень відносимо прізвища з суфіксами: **-ун** (8—26), **-их** (5—38), **-ай** (4—21), **-ура** (5—18), **-ута** (1—15), **-уль** (1—13), **-ела** (1—10), **-айло** (4—14), **-ло** (6—32), **-ило** (2—28), **-ига** (3—19), **-ач** (3—19), **ур** (5—29), **-юх** (1—9), **-ула** (2—6), **-оня** (1—2), **-иця** (1—3), **-ень** (2—9), **-епа** (1—1), **-аль** (2—6), **-иш** (1—9), **-юга** (1—5)[3].

Лексика, пов'язана з прізвищами мешканців досліджуваної території

Прізвища утворювались від імен чи прізвиськ, що в свою чергу походили від апелятивів різного семантичного значення. Прізвисько, ставши прізвищем, втрачає семантичне значення і служить лінгвістичним знаком, спадковим для розрізнення і розпізнавання окремих індивідів серед багатьох подібних, тобто втрачає первісну генесіонімічну мотивацію, а їх словотворчі елементи тепер уже ірелевантні знаки.

За семантикою твірних основ прізвища досліджуваної території поділяємо на такі групи.

1. Прізвища, утворені від особових імен та їх варіантів (442—4198). Ім'я батька, матері, діда чи іншого предка, його варіанти стали першоосновою українських прізвищ, які могли творитися без усякої трансформації, або ж за допомогою приєднання патронімічних суфіксів **-енко, -ук (-чук), -ин (-ишин), -ов, -ев (-єв), -ів (-їв)**. Серед найпоширеніших прізвищ різного утворення можна назвати такі: **Мардар, Грицик, Матійко, Петрик, Хома** (57—446), **Герасименко, Адаменко, Дарієнко, Луценко, Остапенко, Тарасенко, Юрченко** (140—2008); **Антонюк, Артеменюк, Кондратюк, Корнійчук** (43—375); **Богданов, Жоров, Юзьків, Назаров, Степанов** (83—558); **Давидкін, Єрошин, Дмитришин, Романишин** (42—257); **Ільчевич, Марусич, Тишкович, Федоркевич** (32—210).

2. Прізвища, утворені від назв професій, роду занять, посади тощо (169—3150). Дані про заселення Врадіївського р-ну Миколаївської області показують, що в період заселення основним за-

[3] Складні прізвища (їх 50 з 491 носієм) в дослідженні не враховуються.

няттям населення було вівчарство, що позначається прізвищами **Чабан** (167 носіїв), **Чабаненко** (20), **Чабанюк** (1), **Чабанов** (51). Всього 270 носіїв. З розвитком хліборобства у XIX ст. збільшується значення різних ремесел, що відбивають прізвища: **Коваль, Мельник, Олійник, Пивовар** (63—978); **Бондаренко, Гончаренко, Ткаченко, Шевченко** (48—1227); **Бондарчук** (36—679); **Мельников, Шевцов** (19—149).

3. Прізвищ, утворених від апелятивів етнічного значення, налічується 465 (3150). Виникнення їх може бути конкретно пов'язане з назвами, які вказували на національне походження первісного носія: **Волошин, Мурзак, Поліщук, Черкес** (33—663); **Мазуренко, Татаренко** (18—230); **Литвинов, Мазуров, Татаров** (11—34) або місце походження: **Артюшевський, Галинський, Славинський, Бродоський** (395—3671); **Канівець, Чорногорець, Смолянець, Бориславець** (11—60).

В обох групах їх налічується 465 з 3150 носіями.

4. Прізвища, утворені від прізвиськ-апелятивів різного семантичного значення. Прізвиська батьків — це продукт народномовної творчості. Народні за своєю природою прізвиська-найменування є здебільшого суб'єктивними оцінками, певною характеристикою якоїсь ознаки індивіду; вони виражають і народні погляди на особливості вдачі, характеру, зовнішності, звичок, мови, здібностей тощо. Тільки їм притаманна емоційна інтонація, легкий нюанс доброзичливості, жарту або співчуття, поваги або насмішки, в'їдливого сарказму або іронії.

За семантичними ознаками твірних основ їх можна поділити на такі групи:

1. Прізвища, які виражають якусь індивідуальну ознаку особи. Серед них виділяються такі підгрупи:

а) іменникового походження: **Бабій, Бас, Лопата, Булавка, Гук, Жалоба, Мокряк, Співак** (200—1891); **Клейменко, Козубенко, Казаненко, Труденко, Тараненко, Шельменко** (105—631); **Болотюк, Казанчук** (20—178); **Плешко, Пляцко, Ченишко** (16—155); **Бубей, Магей, Пикула, Ропач, Бедрега, Бубела, Кучмій, Гамалій, Крикун, Шептун, Сапига, Варига;** прізвища, в яких відбулася заміна **-ка** на **-ко: Гилко, Гевко, Хижко** (29—148); **Байдан, Братан, Журан** (42—409); **Чмеляк, Прищак, Мицак, Шептак, Смоляк, Могуляк** (41—241).

б) прикметникового походження: **Бездітний, Довгий, Жовтий, Кульгавий, Моторний, Осадчий, Патлатий** (84—897); **Грубенко, Гудименко, Горбатенко, Гуртовенко, Смаковенко** (28—267); **Горбатюк, Коханюк, Щербатюк** (54—334); **Смирнов, Сухов, Погорілов, Хитров** (20—62); **Пильневич, Лозован** (від Лозовий, хоча міг бути з н. п. Лозового) — (8—225); **Візняк, Гожак, Нищак, Пиш-**

няк, Розумняк, Ратушняк (17—106); **Воронько** (3—61); **Хитрень, Косюга;**

в) дієслівного походження: **Кидюк, Колотюк, Потонюк** (71 — 58); **Дуйко, Насипайко, Просунько, Наливайко, Роздобудько, Цілуйко** (8—19); **Вайцак, Потисняк** (5—20); **Почекайло, Перевертайло, Шамрай, Шабатура, Дризналь.**

2. Прізвища, похідні від прізвиськ, що вказують на назви живих істот та рослин: **Береза, Ворона, Гарбуз, Колос, Кріль, Черв'як** (92—807); **Бугаєнко, Гавенко, Дубенко, Зайченко** (25—262); **Березюк, Дубасюк, Черв'ячук** (9—57); **Акулов, Баранов, Дятлов, Козлов, Снігирьов** (27—172); **Жукевич, Деренович, Куркін, Клювін, Кобиляк, Тернак, Сливчак, Кротик, Глодик, Кобелющик.**

3. Часто вживаються прізвища, що відображають різні родинні стосунки: **Братченко, Братушенко, Вдовиченко** (7—145); **Братан, Вдовин, Дідик, Дідур, Бабур, Мамчур, Дядюков.**

4. Ряд прізвищ утворено від назв їжі та інших апелятивів: **Бублик, Бринза, Борщ, Вареник, Кусинь, Кулеша** (10—55). Невияснена семантика у 141 прізвища (1096 носіїв).

З аналізу прізвищ автохтонного населення досліджуваного мовного ареалу випливають такі попередні висновки: 1) найбільші групи антропонімів утворені шляхом онімізації апелятивів (нульова ономастична афіксація), за допомогою суфіксів **-енко, -ський (-цький, -зький), -ук (-чук), -ов, -ев (-єв), -ів (-їв)**, що приєднувалися до твірних основ; 2) за семантикою твірних основ найпоширенішими серед прізвищ є утворення від особових імен та їх варіантів, від назв професій, роду занять, службових посад, нарешті, від топонімів.

Ю. В. ЦИМБАЛЮК

Запоріжжя

ІЗ СПОСТЕРЕЖЕНЬ ЗА РОЗВИТКОМ ВЛАСНИХ ІМЕН ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ

Власні імена займають особливе місце у лексичному багатстві сучасної української мови. Вони викликають великий інтерес у дослідників, тому що антропоніми перш за все тісно пов'язані з історією народу, з його культурою, бо «власні імена, як і загальні імена, є продуктом історії, на них нашаровуються риси національної культури»[1].

[1] Копорский С. А. Собственные имена в языке писателей-демократов Н. Успенского, Слепцова и Решетникова. — Ученые записки МОПИ, 1956, т. 35. Труды кафедры русского языка, стор. 5.

На антропонімічному матеріалі Запорізької області виявилися деякі тенденції у вживанні і змінах власних імен протягом ста років (1850—1950 рр.). Імена людей виписувались з «Погосподарських книг основних виробничих показників господарств колгоспників»[2], дата народження яких припадає на 1850—1950 рр. Ці книги зберігаються в Запорізькому обласному державному архіві. Виявлено 2340 реєстрацій. При цьому використано 159 імен. Звичайно, кількість вживаних імен не пропорціональна числу зареєстрованих жителів. Увесь фактичний матеріал поділено на три періоди: перший — від 1850 до 1917 рр.; другий — від 1917 до 1941 рр.; третій — від 1941 до 1950 рр.

У першому періоді серед чоловічих імен (їх літературними і народно-розмовними формами) найпоширенішими виявились такі[3]: **Василь** — 78 носіїв (I, II, III); **Федір** — 70 (IV, I, II); **Михайло** — 67 (I, III); **Пилип** — 57 (I, II); **Степан** — 46 (II, V); **Григорій** — 38 (V, VI, I); **Петро** — 27 (I, II, III); **Прохір** — 19 (VII, V)[4].

Серед жіночих антропонімів найпопулярнішими були: **Оляна**— 56 (II, VI); **Марія** — 43 (I, VII, V); **Параска** — 33 (II, I, VIII); **Євдокія** — 26 (IV, I, III); **Ганна** — 19 (I, VII, VI); **Пелагея**—16 (V, III, II).

У другому періоді найбільше зустрічаються антропоніми: **Іван** — 69 (VI, III, IV); **Микола** — 58 (II, VIII, III); **Григорій** — 53 (VI, I, III); **Віктор** — 47 (VII, VIII, III); **Василь** — 43 (II, VIII, III); **Володимир** — 39 (III, VII, I); **Михайло** — 35 (VI, I, VIII).

Серед жіночих імен помітне місце займають такі власні імена: **Ганна** — 84 (I, VI, III); **Марія** — 81 (V, VIII, III); **Катерина** — 73 (I, V, III); **Ліда** — 54 (VI, I, III); **Валентина**—31 (VII, III, I).

Кожне власне ім'я має свою історію. Одні імена архаїзуються, відмирають, замість них з'являються інші, а деякі антропоніми продовжують існувати. З 1941 р. починають інтенсивно поширюватись такі чоловічі й жіночі імена, як-от: **Микола**—26 (VII, VI); **Віктор** — 21 (I, V); **Віталій** —17 (I, III); **Володимир** — 18 (VI,

---

[2] Обстежено чотири старожитні райони Запорізької області (Вільнянський, Пологівський, Гуляйпільський і Новомиколаївський), заселені українцями, зокрема такі фонди:

а) Ф. 211, оп. 2, од. зб. 46 (I); б) Ф. 211, оп. 2, од. зб. 45 (II); в) Ф. Р. — 2710, оп. 1, од. зб. 11 (III); г) Ф. 211, оп. 2, од. зб. 8 (IV); д) Ф. Р. — 2447, оп. 1, од. зб. 18 (V); е) Ф. 211, оп. 2, од. зб. 94 (VI); є) Ф. Р. — 2710, оп. 1, од. зб. 10 (VII); ж) Ф. Р. — 742, оп. 4, од. зб. 26 (VIII).

[3] Цікаві спостереження і дані про поширеність власних імен містять у собі статті: Суперанская А. В. Языковые и внеязыковые ассоциации собственных имен. — В кн.: Антропонимика. М., 1970, стор. 7—17; Бирилло Н. В. Современные мужские имена в Белоруссии. — Там же, стор. 57—61.

[4] Крім зазначених імен у поданих джерелах використовується ще багато маловживаних антропонімів, але вони у цій статті не подаються.

1); **Анатолій** — 14 (III, II); **Люба** — 19 (III, I); **Ліда** — 17 (III, V); **Людмила** — 13 (II, VIII); **Катерина** — 11 (II, III); **Ольга** — 9 (I, V).

З різних причин (з одного боку вплив літературної мови і офіційних імен, з другого — народнорозмовна стихія) одне і те ж саме ім'я пишеться і вимовляється по-різному. Наприклад, найбільше варіантних форм в розмовно-побутовому вжитку має антропонім **Володимир: Володимир** (I), **Володимар** (VI), **Володимер** (VI), **Ладимар** (II), **Ладим** (II), **Владимер** (III), **Владімер** (III), **Владимир** (III).

Щодо імені **Пелагея,** то воно всюди зустрічається у розмовній формі **Палажка.** Розмовно-побутова форма цього імені стала офіційним антропонімом. В обстежених джерелах засвідчено лише один раз форму **Пелагея** (VII).

Отже, наведені факти свідчать, що активність власних імен в різний період може бути різна, тобто імена бувають популярними і непопулярними, модними і немодними, часто вживаними і рідкісними.

Деякі імена, що вживались до 1917 р., нині у розмовно-застарілих формах майже не використовуються: **Федора** (VI), **Февронія** (VI), **Єфросинія** (VII), **Євдокія** (I), **Єпистима** (V), **Юхимія** (V), **Микита** (II) та ін.

Цікаво було б дослідити власні імена всіх областей УРСР, виявити їх поширеність і частоту використання.

А. М. ПОПОВСЬКИЙ

Дніпропетровськ

ПРІЗВИЩА МЕШКАНЦІВ с. ПРИЮТ НА ДНІПРОПЕТРОВЩИНІ

Село Приют[1] Магдалинівського району Дніпропетровської області, як свідчать старожили, засноване в кінці XIX ст. німецькими колоністами на родючих землях, що розкинулись на вододілі між річками Кільченню та Чаплинкою. Назва села походить від того, що там було організовано притулок для дітей-сиріт, тобто приют[2].

Ономастична система даної місцевості не була об'єктом спеціальних лінгвістичних студій. Робиться перша спроба аналізу

[1] Див.: Історія міст і сіл УРСР. Дніпропетровська область, К., 1969, стор. 398.

[2] На Полтавщині такі притулки називались приютами-захоронками, або просто захоронками. Див.: Педагогічний журнал для вчителів початкових шкіл Полтавщини. Полтава, 1917, № 7—12, стор. 34—35.

словотворчих та лексико-морфологічних особливостей прізвищ мешканців Приюта, їх зв'язку з іншими ономастичними категоріями.

За походженням місцеві прізвища поділяються на два класи: 1) патронімічні утворення; 2) непатронімічні утворення.

А. Патронімічні утворення становлять 20% від усіх особових назв даної говірки, які утворені від власних імен або прізвищ (прізвиськ) батьків.

1. Прізвища з суфіксом **-енк(о)**. Наведемо свідчення місцевих жителів: «**Борисенків** на Курячій прозивають ще **Васильками**, бо батько й син звались **Василями**». «На **Шаренків** кажуть по-вуличному **Семикопки**». «**Сидоренки**, що проживають на Глобівці, мають прізвисько **Червонці**, а ті, що на Курячій — **Прапори**». «**Нестеренка** Івана по-вуличному називають **Ярошем**, бо так і діда його прозивали». «На старих **Денисенків** кажуть частіше **Стратони**, бо діда звуть **Стратон**, або на **Носенків** — **Осакії**, бо діда ім'я **Осакій**». Інші прізвища в мовленні місцевих жителів функціонують без прізвиськових паралелей: **Бабенко, Сизоненко, Самойленко, Голомозенко, Ефіменко, Литвиненко, Тарасенко, Фасенко, Феленко, Хоменко, Чубенко, Шевченко, Юрченко, Яценко.**

2. Прізвища з суфіксами **-ич, -ов-ич, -юк, -чук, -ин** менш поширені в говірці села і характерні для переселенців. Пор. місцеві свідчення: «**Кривич** — це прізвище місцеве, а **Попович** прибув сюди з Ровенської області. З тих десь країв і **Іванчук** Адам». «**Матюшин** Леонід попав у наше село з дитбудинку після війни, а **Павлюк** переселився з Очеретуватої». Сюди відноситься невелика група прізвищ російського походження з суфіксами **-ов, -єв: Панкратов, Гаврилов, Бондарьков, Фадєєв.**

Б. Непатронімічні утворення особових назв с. Приют відзначаються багатством і численністю суфіксів і закінчень. Вони становлять 80% усіх особових назв.

1. Прізвища з чистою основою: **Волок, Здір, Мороз, Малтиз, Покась, Шелест, Явір.**

2. Прізвища на **-а** утворилися на основі народно-побутової лексики степових говорів, наприклад: **Гойда, Гаркуша, Дрофа, Кібка, Кукута, Калюга, Кандела, Лоза, Рапута, Шибка, Шандиба, Чайка.**

3. Прізвища на **-ий (-ій), -ов-ий, -н-ий: Біблий, Погрібний, Рудий, Садовий, Солоний, Купрій, Мостовий.**

4. Прізвища з суфіксом на **-ець: Чигринець, Михайлець.**

5. Прізвища з суфіксом **-ун: Вергун, Корсун, Свистун, Стовбун.**

6. Прізвища з суфіксом **-к-о: Бобошко, Мережко, Рижко.**

7. Прізвища з суфіксами **-ик, -н-ик: Веретельник, Дубовик, Охотник, Четверик, Ягольник.**

8. Прізвища з суфіксом **-ськ-ий: Поповський, Самарський, Синявський, Сумський.**

9. Менш поширені прізвища на **-о** та суфікси **-л(о), -ар, -ач, -ан(ь), -их: Бобро, Сахно, Кутало, Губар, Кухар, Кульбач, Пугач, Брижан, Горбань, Гладких.**

10. Рідше зустрічаються прізвища, основою яких є дієслівні форми з префіксальним та суфіксальним способом словотворення. Це такі суфіксально-ономастичні форманти, як **-ай, -айк(о), -ок** та префікси **по-, па-, при-: Побігай, Наливайко, Прибиток.** Прізвища на сучасному етапі вже втратили той емоційно-експресивний смисл, який був характерний для первісного прізвиська. У словнику Білецького-Носенка **Побігайка** — «бегляпка, беглая, праздношатающаяся» (стор. 285). Те ж саме значення цього слова і в словнику Б. Д. Грінченка (див. т. 3, стор. 202).

11. Невелику групу становлять двоосновні прізвища, які також втратили смисловий зв'язок з первинними образними характеристиками певних осіб: **Білобров, Білоус, Прудиус, Холмогоров.**

Прізвища с. Приют формувалися і розвивалися на основі степових говорів Середньої Наддніпрянщини в тісному зв'язку з історичним, економічним та культурним життям українського народу. В останні два десятиріччя в місцеву ономастику влились прізвища інших регіональних масивів (подільських, західнополіських та ін.).

Л. А. КУПЦОВА

Одесса

О СОВРЕМЕННОМ СОСТОЯНИИ ИМЕННИКА г. ОДЕССЫ

Рассматривались имена детей, родившихся в Приморском районе г. Одессы в 1970 г. и первой половине 1972 г.

Прежде всего необходимо отметить, что Одесса — город многонациональный. Еще в 1863 году А. Шмидт[1] писал: «Одесса имеет до такой степени разноплеменное население, что это для каждого делается поразительным...»[1].

Определялось соотношение русских имен и имен других нацио-

[1] Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба. Херсонская губерния. Составил А. Шмидт, ч. 2, СПб., 1863, стр. 732.

нальностей, населяющих г. Одессу. Учтено 1457 мужских и 1334 женских имени. Для наречения 2791 новорожденного было использовано 182 имени — 74 мужских и 108 женских.

I. Мужские имена: **Александр, Сергей, Андрей, Олег, Владимир, Игорь, Юрий, Дмитрий, Вячеслав, Алексей, Виталий, Валерий, Виктор, Вадим, Руслан, Геннадий, Евгений, Константин, Павел, Владислав, Анатолий, Николай, Михаил, Борис, Леонид, Максим, Эдуард, Петр, Станислав, Артур, Валентин, Денис, Иван, Роман, Ростислав, Альберт, Даниил, Кирилл, Марат, Ян, Артем, Богдан, Борислав, Владлен, Василий, Марк, Степан, Тарас, Федор, Ярослав.**

По одному разу употреблялись такие имена: **Армен, Арсен, Бронислав, Витаутас, Геральд, Глеб, Григорий, Егор, Зорий, Илья, Иннокентий, Карен, Лев, Марнан, Марлен, Мирослав, Рафаил, Святослав, Тахир, Трофим, Феликс, Эмиль, Эрнест, Яков.**

II. Женские имена: **Елена, Наталья, Татьяна, Ирина, Светлана, Оксана, Ольга, Виктория, Людмила, Марина, Анна, Лариса, Юлия, Валентина, Анжелика, Инна, Галина, Алла, Анжела, Екатерина, Лилия, Евгения, Александра, Мария, Виолетта, Анастасия, Руслана, Вера, Вероника, Надежда, Нелли, Нина, Тамара, Диана, Карина, Илона, Жанна, Валерия, Владлена, Зоя, Инга, Ия, Карина, Маргарита, Марианна, Нонна, Стелла, Алиса, Зульфия, Ирэна, Ксения, Лилиана, Лолита, Любовь, Марта, Нила, Полина, Регина, Сусанна, Элеонора, Элла, Яна.**

В том числе, употребленные один раз: **Аделя, Алена, Алина, Ануш, Антонина, Биана, Ванда, Виласта, Винанта, Гертруда, Евдокия, Елизавета, Инесса, Ираида, Ирма, Кристина, Лада, Лиана, Лидия, Луминица, Мальвина, Мара, Милана, Милена, Неонила, Орина, Раиса, Рената, Ружена, Сабина, Сабира, Тереза, Ульяна, Флора, Франческа, Ханна, Элен, Элина, Элона, Эльвира, Эльза, Эрика, Эмма, Юлианна, Янина, Ярослава.**

Интересно отметить, что в исследованиях по другим городам указывается значительно меньшее количество имен[2]. Именник одесситов увеличен в основном за счет редких имен.

Ассортимент женских имен значительно шире, что характерно для именника не только одесских жителей, но и для именника страны.

Из мужских имен наиболее популярны среди жителей г. Одессы следующие (табл. 1).

---

[2] Свотина М. Г., Сурачепков М. Т. Личные имена в г. Балашове и Балашовском районе Саратовской области за 1956—1965 гг. — В кн.: Личные имена в прошлом, настоящем, будущем. М., «Наука», 1970, стр. 120.

Таблица 1

1970		1972	
Имя	Частота употребления, %	Имя	Частота употребления, %
Александр	12,4	**Александр**	11,5
Сергей	10,5	**Сергей**	11,1
Олег	7,6	**Андрей**	8,26
Андрей	7,5	**Владимир**	5,8
Игорь	6,8	**Юрий**	5,6
Владимир	6,1	**Олег**	5,4
Юрий	4,8	**Дмитрий**	4,3
Дмитрий	3,9	**Игорь**	4,1
Виктор	3,3	**Алексей**	3,9
Валерий	3,2	**Вячеслав**	3,7

Эти десять самых распространенных имен составили в 1970 г. 66,1% и в 1972 г. — 59,6% от общего количества новорожденных мужского пола.

Итак, на первом месте имя **Александр** — «мужественный защитник, воин»[3]. Такими хотят видеть своих сыновей не только одесситы, но и жители большинства городов Советского Союза, как показывают данные многих исследований. Всего в 1970 г. и первой половине 1972 г. именем **Александр** названо 177 мальчиков. У 83 из них родители русские или украинцы, у 21 мать и отец — евреи, молдаване, белорусы, болгары. В остальных случаях браки смешанные.

Таким образом, можно сделать вывод, что выбор имени в общем не зависит от национальной принадлежности родителей.

Если частота имени **Александр** в 1972 г. несколько снизилась по сравнению с 1970 г. (с 12,4 до 11,5%), то имя **Сергей** встречается все чаще (с 10,5 до 11,1%). Чаще стали употребляться имена **Андрей** (с 7,5 до 8,26%), **Юрий** (с 4,8 до 5,6%), **Дмитрий** (с 3,9 до 4,3%). Итак прогрессируют имена на **-й.** Еще в в 60-е годы на перспективность этой группы имен указывал В. А. Никонов[4]. Резко уменьшилась употребительность имен **Игорь** (с 6,8 до 4,1%), **Олег** (с 7,6 до 5,4%). Вышли из первой десятки имена **Виктор** и **Валерий,** уступив места **Алексею** (3,9%) и **Вячеславу** (3,7%).

Из имен, не вошедших в первую десятку, самыми прогрессирующими являются **Константин** (с 1,1 до 3,04%) и **Руслан** (с 1,9 до 2,8%). Отрадно отметить, что в современный именник жителей

[3] Угрюмов А. Русские имена. Вологодское книжное издательство, 1962, стр. 80.

[4] Никонов В. А. Личные имена в современной России. — Вопросы языкознания, 1967, № 6, стр. 110.

г. Одессы входит много древнерусских и славянских имен: **Борислав, Бронислав, Владимир, Ростислав, Святослав, Станислав, Ярослав.**

Теперь в репертуаре женских имен первую десятку составляют следующие (табл. 2). По данным табл. 2 видно, что здесь преобладает имя **Елена,** причем довольно прогрессивно (с 13,3 до 13,9%). Это имя дала своим дочерям 181 родительская пара, причем в 104 случаях это браки смешанные.

Чаще стали употребляться имена **Наталья** и **Татьяна.** Имя **Ирина** вытеснено, как и **Игорь,** с четвертого на одно из последних мест в десятке. Устойчиво употребляются на протяжении 1970 г. и 1972 г. имена **Светлана, Ольга, Оксана.**

Как и в десятке самых популярных мужских имен, два имени заменяются новыми: вместо **Ларисы** и **Марины** — **Людмила** и **Анна.** Имя **Виктория,** имевшее такой успех в 1970 г., уже потеряло прелесть новизны и все реже выбирается родителями (с 5% в 1970 г. до 2% в 1972 г.). Возросла популярность имен **Анна** (оно вошло в 1972 г. в первую десятку) и **Мария.**

Для женского именника, как и для мужского, характерны славянские и древнерусские имена: **Лада, Людмила, Милана, Милена, Светлана, Ярослава.**

В первую десятку женских имен входят следующие:

Таблица 2

1970		1972	
Имя	Частота употребления, %	Имя	Частота употребления, %
Елена	13,3	**Елена**	13,9
Наталья	8,9	**Наталья**	10,2
Татьяна	8,5	**Татьяна**	9,2
Ирина	8,1	**Светлана**	6,8
Светлана	7,2	**Ольга**	6,1
Оксана	6,1	**Оксана**	5,7
Ольга	5,5	**Ирина**	5,2
Виктория	5	**Людмила**	3,7
Лариса	2,6	**Анна**	2,6
Марина	2,5	**Виктория**	2,6

Редкие имена составили 32,4% от всего количества мужских и 42,6% от женских имен. К этому разряду мы относим имена, встречавшиеся только один раз в течение исследуемого периода. Среди редких имен можно выделить две основные группы: 1) русские имена, выходящие из употребления; 2) имена других национальностей. К устаревшим русским именам относятся такие, как: **Анастасия, Антонина, Евдокия, Елизавета, Ульяна; Яков, Иннокентий, Василий, Степан, Федор** и др.

Ко второй группе относятся имена: **Ануш, Ванда, Гертруда, Ирма, Кристина, Луминица, Ружена, Армен, Витаутас, Рафаил, Тахир, Эрнст** и др.

Число носителей редких имен невелико: 70 человек, т. е. 0,25% от общего числа новорожденных. Таким образом, большинство юных одесситов получили в 1970 и 1972 гг. традиционные русские имена. Тот факт, что жители г. Одессы стремятся дать своим детям русские имена, является характерным для современной советской антропонимии. В предисловии к сборнику «Личные имена в прошлом, настоящем, будущем»[5] указывается, что с распространением русского языка и русской культуры происходит внедрение русского именника. Наше исследование подтверждает это. Хотя в г. Одессе большинство браков являются национально смешанными, по нашим данным, русские имена в таких семьях, как правило, даются независимо от национальной принадлежности. Таким образом, в многонациональной Одессе основной фонд имен такой же, как в других городах нашей страны.

Н. П. МИРОНЮК

Запоріжжя

ТОПОНІМИ В РОМАНІ О. ГОНЧАРА «ТАВРІЯ»

Творчість Олеся Гончара тісно пов'язана з південною, степовою Україною. В одному з його романів «Таврія» зображено наростання революційних подій на півдні України, в Таврії, напередодні Великої Жовтневої соціалістичної революції.

Життя Південної України висвітлюється в романі на тлі подій всієї царської Росії і, врешті, всього світу. Тому у творі є згадки про **Сибір** (249)[1], **Кубань** (190, 211), **Петербург** (457), **Ростов** (463), **Таганрог** (248), **Лену** (248), **Швейцарію** (326), **Америку** (215, 279), **Ломбардію** (368), **Сенегал** (277), **Рим** (271, 423), **Париж** (270), **Доренбург** (279), **Сену** (272).

У полі зору письменника територія всієї України. Це і **Запсілля** (193, 250, 293), і **Полісся** (189, 464), **Полтавщина** (313), **Київ** (192), **Кременчук** (267), **Гадяч** (313), **Говтва** (191), **Турбаї** (191, 306, 258, 297, 306, 336), **Решетилівка** (191), **Сухорабівка** (193, 311), **Остап'є** (311), **Сула** (189), **Псьол** (192, 193, 196, 199, 257, 258), **Ворскла** (189, 257), **Хорол** (193, 311, 288), **Орель** (257), **Буг** (312), **Дністер** (312).

---

[5] Личные имена в прошлом, настоящем, будущем. М., «Наука», 1970, стр. 6.

[1] Тут і далі посилаємось на видання: Олесь Гончар. Твори в п'яти томах, т. II, К., 1966.

Однак найбільше у романі топонімів Південної України. У той час на Південь нескінченним потоком тяглися валки заробітчан, яких, наче марево, притягувала до себе дивна, незнайома, казкова Таврія. Центром, куди сходились заробітчанські стежки, була «легендарна степова столиця» — **Каховка,** де кожної весни відкривався «знаменитий людський ярмарок, новітній, невільничий ринок, що постачав робочу силу всьому Півдню країни» (190).

Природно, що **Каховка** як номінативна одиниця вживається у романі О. Гончара найчастіше (більш як 130 разів), майже на кожній сторінці твору (189, 191—192, 197, 206, 209, 225, 336, 424, 564 та ін.). Не дивно, що в романі найбільше прикметникових утворень саме від назви цього міста. Це «каховський ярмарок» (200, 222, 242, 260, 342, 373, 391, 414), «каховські шляхи» (203, 440), «каховські околиці» (207), «каховські піски» (222), «каховські кручі» (240, 249), «каховські майдани» (264), «прикаховські пустища» (264), «каховська пристань» (325) та ін.

В романі є і своєрідні сполучення із прикметником **каховський**. Так, куркулі-живодери, підсобники панів Фальцфейнів, ведуть розмови про те, що «жива каховська машина», тобто заробітчани, вигідніша за фабричні машини, які закупив молодий пан в Америці (213).

Сполучення «каховський ярмарок», яке досить часто зустрічається на сторінках твору, подекуди замінюється емоційно забарвленими еквівалентами. Так, ігуменша презирливо говорить про «поганський дух каховського торжища» (207), який може проникнути і у «благословенну Асканію». «Каховським ярмарчищем» (462) називають у думках каховський ярмарок садівник Мурашко та робітник Баклагов.

Топонім **Таврія,** що є і назвою твору, вживається в романі досить часто — понад 40 разів (190, 235, 333, 420, 453, 465).

Як синонімічне топоніму **Таврія** досить часто вживається слово **Південь** (189, 110—112, 191, 206, 235, 264, 270, 311, 313, 343, 359, 428, 453, 462). У більшості випадків слова **Таврія** і **Південь** вжиті для уникнення тавтології: «...коли земство відкрило в степу під Каховкою агрономічну школу і почало звозити сиріт з усієї Таврії, опинився й Валерик у числі школярів, майбутніх агрономів (бо, як відомо, поміщикам Півдня потрібні не лише темні батраки, але й батраки освічені, інтелігентні» (235).

В романі є і своєрідне стилістичне використання топоніма **Таврія**. Так, випроводжаючи своїх дітей на заробітки, Яресьчиха розуміє, що це злидні і свої ж багатії женуть її дітей у далекі краї. Вона говорить: «Батька замордували і вас на край світа женуть. Хай би їм **Таврія** і **перетаврія,** окаянним...» (198).

Порівняно рідко натрапляємо в романі на прикметник «таврій-

ський». Це — «Таврійська губернія» (206), «таврійські степи» (189, 260, 286, 288), «таврійська даль» (191), «таврійські села» (201), «таврійські сінокоси» (202) та ін.

Синонімічно до словосполучення «таврійські степи» вживаються такі емоційні замінники: «українські прерії» (272, 277), «степова Сахара» (295), «українська Сахара» (278).

Дуже часто (більше як 100 разів) в романі вживається топонім **Асканія** — 207, 251, 267, 314, 346, 399, 413, 423, 463.

Топонім **Асканія-Нова** став матеріалом для створення пароно-мазії: селяни-заробітчани іронічно називають **Асканію-Нову Новими Ісканіями** (238, 251, 263, 266, 413, 414). Так, коли криничан питали, куди вони найнялися, то їх ватажок коротко відповідав за всіх: «**В Нові Ісканія**» (251). Справді, вони знову, в який раз шукаючи тут свою долю, щастя, знаходять нещадну експлуатацію.

Письменник подає в романі й історію виникнення економії **Асканія-Нова** і походження назви. **Асканія-Нова** виникла на місці **Чапель** і **Чаплівського поду**. Назва ж **Чаплі** походить від загальної — тих **чапель**, які допомогли турбаївцям у сухому, безводному степу знайти озеречко. Атагас Мануйло так розповідає про виникнення економії і самої назви **Асканія-Нова**: «Озеречко висохло, а Чаплівський під з усіма довколишніми землями пізніше продано було... Цар Микола Перший продав їх — п'ятдесят тисяч десятин якомусь зайшлому герцогові Ангальт-Кетенському... А герцог, поставивши в Чаплях економію, дав їй прізвисько **Асканія-Нова**, бо одна **Асканія** була в нього десь у Прусії...» (314). Паралельно до назви **Асканія-Нова** трапляється в романі і стара назва — **Чаплі** (313, 314), яку вживають тільки старожили.

Оскільки основні події в романі розгортаються в Асканії, то, зрозуміло, у творі є чимало відтопонімічних прикметникових утворень від цієї назви. Це — «асканійські парки» (407, 424, 451), «асканійські мажари» (262), «асканійський зоопарк» (279), «асканійський степ» (358), «асканійські холодки» (408), «асканійські артезіани» (408) та ін.

В асканійських садах були свої назви окремих місць, вони також використовуються у творі: «Софіїна альтанка» (266), «Зовнішні ставки» (301, 320, 322, 372, 403), «Зелена стайня» (319), «Герцогський вал» (397, 402, 406, 456).

Згадуються в романі і найрізноманітніші назви хуторів і таборів «панської Асканії», де працювали заробітчани. Це такі хутори — **Кураєвий** (324), **Сухий** (448), **Джарилгач** (326), **Чурюк** (320), **Горностаївські** хутори (214), **Титареві** хутори (274). Табори — **Кураєвий** — 335, 339, 370 (паралельно **Кураєве** — 327, 328, 334, 376, 383, 390, 405, 409, 412, 451, 455), **Комишевий** —

289 (паралельно **Комишеве** — 450), **Солончаковий** (305), **Кобчик** (448), **Бекир** (450) (паралельно **Бекир-сарай** — 289), **Джембек-сарай** (289, 324, 436).

У романі «Таврія» з номінативною метою вжито і чимало назв міст (**Херсон** — 220, 242, 249, 314, 335, 370, 441, 454, **Олександрівськ** — 349, **Очаков** — 384, **Сімферополь** — 235, **Ногайськ**—189, **Берислав** — 209, 241, 267, **Генічевськ** — 397, 398, **Хорли** — 289) і сіл Південної України (**Попівка** — 228, **Гур'ївка** — 234, **Тендра** — 235, **Козацьке** — 244, **Чолбаси** — 259, **Чаплинка** — 271, 308, 314, 317, 347, 349, **Строганівка** — 305, 317, 347, 350, **Преображенка** — 319, 358, **Громівка** — 347, **Британі** — 358, **Чорна Долина**—361, 364, **Сивашське** — 361, 364, **Маячка** — 409, 420, **Олешки** — 260, 409, 420, 460, **Ольвія** — 429, **Сім Колодязів** — 429).

Деякі топоніми стали компонентами фразеологізмів, які виникли якраз напередодні революції — в час, зображуваний письменником, наприклад: «У **Попівці** — люди по копійці, а в **Перекопі**— по копі» (228).

Зрідка письменник назви сіл використовує для узагальнення. Топоніми в такий спосіб втрачають свою номінативну функцію: «А візьми ти **Чаплинку, Строганівку, Громівку,** всі наші села степові: що вони чують? — Мурашко постояв, помовчав, немов прислухаючись до всіх отих **чаплинок, строганівок** та **громівок**» (347).

Трапляються в романі й інші топоніми Півдня України: **Крим** (190, 348, 351, 358, 365, 375, 422), **Перекоп** (218, 345, 347, 368, 375), **Синельниковські степи** (191), **Присивашшя** (211, 272, 277, 312, 313, 352), **Мелітопольський тракт** (207), **Кримський тракт** (210), **Перекопський тракт** (313), **Кінські плавні** (220), **Чаплівський під** (313, 314), Каланчак (313), **Джарилгацька коса** (326), **Кінбурнська коса (339).**

Із гідронімів найчастіше (понад 50 разів) вживається **Дніпро** — 190, 209, 226, 262, 243, 345, 349, 433, 464. У романі змальовується такий час, коли «біля **Дніпра Дніпром** торгують», бо вода цінилась, як найбільше багатство, бо вона дає життя всьому. Паралельно натрапляємо і на опоетизовану назву цього гідрооб'єкта — **Славутич** (262).

Вживається у творі гідронім **Сиваш** (301, 317, 434), **Гниле море** (301, 317). Є згадки і про **Самару** (199) — притоку **Дніпра, Азов** (317), **Азовське море** (463).

Т. Л. БАБЕНКО, М. А. РАПОПОРТ
Николаев

ТОПОНИМЫ СЕВЕРНОГО ПРИЧЕРНОМОРЬЯ В СРЕДНЕЙ ШКОЛЕ

За последние десятилетия ономастика как наука шагнула далеко вперед. Хотя интерес к происхождению названий всех видов (имен, фамилий, географических названий и т. п.) в отечественной науке проявился довольно давно (см. труды Ф. И. Буслаева, А. Х. Востокова, И. И. Срезневского и др.), расцвет науки о собственных названиях фактически наступил в советский период.

Не может обойти этот богатый, интересный ономастический материал средняя школа. Ознакомление учащихся со значением и происхождением собственных названий имеет большое познавательное и воспитательное значение.

Собственные названия должны изучаться, как и все другие языковые факты, систематически: прежде всего на уроках русского языка, а потом на внеклассных занятиях и на уроках по другим предметам (географии, истории, в частности) Хотя в программу по русскому языку ономастика как особый раздел не включена, многие темы лексики, словообразования и грамматики позволяют органически включать собственные названия в изучаемый материал.

Особый интерес у детей вызывает иллюстративный материал на основе местных краеведческих названий. В частности, географические названия-словосочетания встречаются повсеместно, много их и в нашем Северном Причерноморье, в частности на Николаевщине: **Новая Одесса, Большая Кориниха, Сухой Фонтан, Ракетное Урочище, Марьина Роща** и т. д. Дети сами приведут другие примеры. Естественно, учащиеся заинтересуются этимологией отдельных названий. На уроке следует объяснить происхождение одного-двух названий, а остальные рассмотреть на занятиях кружка.

Как появляются эти названия-словосочетания, можно проследить и на материале художественных текстов, которые берутся или как текст изложения, или диктанта, или как специальный текст для наблюдения. Для сравнения местного топонимического материала можно рекомендовать, например, отрывки из сказки-были М. М. Пришвина «Кладовая солнца», в которых в художественной форме, доступно для детей раскрывается этимология аналогичных названий: имя прилагательное+имя существительное: **Слепая елань, Блудово болото, Звонкая борина.**

Например, собираясь в лес за ягодами, девочка Настя вспомнила, что отец говорил про страшное место — **Слепую елань.**

Поскольку слово **елань** встречается редко, писатель объясняет его значение в сноске (**елань** — топкое место в болоте, все равно, что прорубь во льду). Дальше автор говорит, что на пути к чудесному ягодному месту лежит **«Слепая елань»**, «где много погибло и людей, и коров, и коней!». Таким образом, М. М. Пришвин не рассказывает, как и почему назвали это гиблое место **Слепой еланью,** а только сообщает, что там часто гибли люди и животные, потому что не видели это топкое место, хорошо замаскированное под луг. Не видели его, потому и **Слепая елань.**

Также оригинально, используя прием повтора однокоренных слов, объясняет писатель и другое географическое название-словосочетание — **Блудово болото: «Блудово болото,** где мы сами не раз тоже **блуждали,** начиналось, как почти всегда начинается большое болото».

Другие местные названия М. М. Пришвин объясняет подробно, научно, но в форме художественного описания с элементами сравнения: «при первом утреннем свете им открылось болото, как море. А впрочем, оно же и было, это **Блудово болото,** дном древнего моря! И как там, в настоящем море, бывают острова, как в пустынях — оазисы, так и в болотах бывают холмы. У нас в **Блудовом болоте** эти холмы песчаные, покрытые высоким бором, называются боринами. Пройдя немного болотом, дети поднялись на первую борину, известную под названием **Высокая грива.** Отсюда с высокой пролысинки в серой дымке первого рассвета чуть виднелась борина **«Звонкая».**

Прочитав отрывок, дети ответят, почему, по их мнению, один из холмов назван **Высокой гривой.** Ответ на этот вопрос их вряд ли затруднит, они ответят, что холм похож на гриву коня и выше других, поэтому и назван так. Ответ на вопрос, почему вторая борина названа **Звонкой бориной**, дети найдут в самой сказке. Им советуется прочитать отрывок: «Борина **Звонкая** наполнялась птичьими песнями, воем, стоном и криком зверьков. Не все они были тут, на борине, но с болота, сырого, глухого, все звуки собирались сюда. Борина с лесом, сосновым и звонким на суходоле, отзывалась всему». А дальше писатель в чудесном рассказе передает все то многообразие звуков, которое дало возможность так назвать борину.

Такое сравнение местных названий с названиями, встречающимися в других районах страны, позволит учащимся убедиться, что способы образования топонимов часто в разных областях одни и те же, что образуются они по общим законам, свойственным русскому языку.

Эту мысль следует подчеркивать, изучая и другие грамматические, орфографические, лексические темы. При изучении типов

словообразования в качестве примеров следует в числе других слов приводить и собственные названия. Самым распространенным способом словообразования в русском языке является морфологический. Это верно и для топонимов: село **Троицкое, Кирьяковка, Антоновка, Баштанка, Врадиевка, Вознесенск** и т. д. В этих названиях легко выделяются словообразовательные суффиксы. Сюда относится и название нашего города **Николаев.** Учащимся сообщается, что судовая верфь, построенная в 1788 г., и населенный пункт возле нее были названы в память о штурме Очакова, взятого русскими войсками 6(17) декабря 1788 г., т. е., по церковному календарю, в день святого **Николая**-чудотворца: город **Николая — Николаев** (суффиксальный способ) (см. «Етимологічні етюди», Д. С. Стрижак. — Українська мова і література в школі. 1967, № 9.

Форма притяжательных прилагательных часто встречается в названиях населенных пунктов не только в Северном Причерноморье, но и в других областях: **Киев, Харьков, Чуднов** и др.

Изучая заимствованные слова, следует приводить примеры и из сферы географических названий. Их немало в Северном Причерноморье: **Симферополь, Севастополь, Одесса, Крым, Херсон, Овидиополь** и др.

Прежде всего учащиеся обращают внимание на то. что многие названия городов имеют одинаковую вторую часть **поль**, что значит по-гречески «город» (polis). Они могут сделать вывод, что такие названия являются первоначально сложными словами, вторая часть их соответствует русскому (вернее старославянскому) **град** в названиях: **Волгоград, Целиноград, Зеленоград** и т. д. Греческого происхождения название **Херсон (Херсонес** — полуостров), **Одесса.** Учащиеся смогут ответить, почему в Северном Причерноморье сравнительно распространены греческие названия, если используют свои знания по истории (здесь уместно осуществить межпредметные связи).

Рассмотрение правописания собственных имен еще раз подчеркнет тесную связь собственных названий с нарицательными. Особое внимание в школе уделяется орфограмме № 16 «Большая буква и кавычки в собственных наименованиях», но это правило касается только собственных названий. При изучении же других орфограмм следует приводить в качестве примеров и собственные имена, в том числе местные географические названия.

Орфограмма № 5: правописание слов с непроверяемыми гласными и согласными: **Симферополь, Херсон, Баштанка** и др

Орфограмма № 9: употребление **ь** для обозначения мягкости согласных: **Березань, Овидиополь, Тамань** и т. д.

Орфограмма № 40: **н** и **нн** в суффиксах прилагательных **-ан- (-ян-):** Соляные (поселок, пригород Николаева).

Орфограмма № 41: суффиксы прилагательных **-к-, -ск-: Троицкое, Октябрьское.** Хотя названия населенных пунктов являются существительными, по по форме они прилагательные. Эти и аналогичные примеры следует также использовать, говоря о неморфологических способах словообразования, в частности о «переходе слов из одной части речи в другую» (Учебник 5 класса, стр. 85).

Привлечение собственных названий, в частности местных географических названий, в качестве иллюстративного материала при изучении многих грамматических и орфографических правил поможет также научить детей правильно употреблять их в устной и письменной речи, избегать диалектизмов: **Симферополь,** а не «Симхверополь», **Александровка,** а не «Лександровка» и т. д.

Работа над этим материалом имеет большое образовательное значение, так как укрепляет культурные и экономические связи одного народа с другим.

В школах Украины нельзя пройти мимо вопроса общих и отличительных черт в названиях на украинском и русском языках. Поэтому необходимы постоянные сравнения написания и произношения географических названий в этих родственных языках: **Николаев — Миколаїв, Вознесенск — Вознесенськ, Троицкое — Троїцьке, Симферополь — Сімферополь** и т. д. Такие параллели следует проводить учителям русского и украинского языков.

Если на уроках постоянно будут звучать собственные названия в одном ряду с другими примерами, это позволит заинтересовать учащихся историей родного края, будет способствовать вовлечению их в различные формы внеклассной работы.

Г. С. КИРИЧЕНКО

Николаев

ТОПОНИМИЧЕСКАЯ РАБОТА КАК ОДИН ИЗ ВИДОВ ВНЕКЛАССНОЙ РАБОТЫ В ШКОЛЕ

Топонимическая работа в школе не может ограничиваться лишь использованием соответствующего материала на уроках языка. Очень важна также и внеклассная работа по сбору и изучению топонимов. Собирание названий населенных пунктов, колхозов, совхозов, рек, озер, гор, долин, полей, урочищ, улиц, легенд и преданий, связанных с этими названиями, — интересное и увлекательное занятие для учащихся во внеурочное время. Изучение этого материала, раскрытие смысла собранных географических названий вызывают у учащихся живой интерес к родному краю, его истории, любовь к слову, его жизни. В топонимических названиях

хранятся следы реальной истории городов, сел, полей, дорог, рек, морей, окружающей нас географической среды.

Накопленный в процессе внеклассной работы топонимический материал может быть успешно использован на уроках как дидактический материал к темам программы.

В школах Николаевской области для собирания и изучения может быть использована топонимика Причерноморья. В ее составе встречается множество украинских, русских, молдавских, скифско-сарматских, тюркских, греческих и других топонимов. Собирание этих топонимов, объяснение их этимологии и истории — одна из важных задач учителя-словесника. Учащимся интересно будет узнать, например, что «Черное море» — это не «темное море», его когда-то назвали так потому, что оно суровее других южных морей. Или, например, названия лиманов, особенно часто встречающиеся в приморском юге Украины. Наблюдения показывают, что названия эти возникли от названий рек, которые в них впадают. Например: **Днепровский лиман, Бугский лиман, Ингульский лиман, Березанский лиман** и др. Воды **Днепровского** и **Бугского** лиманов сливаются и образуют **Днепро-Бугский** лиман. Учащимся интересно будет узнать, к примеру, что остров **Березань**, расположенный недалеко от устья реки **Днепр**, был назван древними славянами по старому названию **Днепра** (греч. **Борисфен**, тур. **Бюроузень**). Название села **Тузлы** Николаевской области — название тюркское (**туз** — соль, солеварня) и возникло от названия озера **Тузлы**, из которого издавна добывали соль.

На территории Николаевской области протекает свыше 28 рек, а главная река Южный Буг течет на протяжении 250 км. Собирание названий одних только этих рек, раскрытие смысла и истории этих названий — интереснейшее внеклассное занятие для учащихся. Топонимика Николаевщины очень сложная и разнообразная и восходит к глубокой древности. Скифы и сарматы, греки, древние славяне периода Киевской Руси, татаро-монголы, литовские нашествия, турецко-татарское иго — все это оставило свой след в топонимике этой области.

Учащимся интересно будет узнать и само происхождение топонимов. Известно, например, что многие топонимы образованы от личных имен первых поселенцев, основателей и владельцев населенных пунктов. Таких топонимов на Николаевщине много. Они появились после освобождения юга от турецко-татарского ига. Царское правительство щедро раздавало причерноморские земли своим помещикам (ср. названия сел: **Касперово (Кашперовка), Ганновка, Веселиново, Грейгово, Баратовка, Кандыбино, Ольгино, Щурино, Ивановка, Александровка, Ермоловка, Марьевка, Христофоровка** и мн. др.). Многими землями владели немцы-колонисты. Появились немецкие названия **Брюнвальд, Зульц, Блюменфельд** и

др. Не стало колонистов, исчезли и эти названия. Появились новые названия, которые возникали то как отражение рельефно-географических особенностей местности (например, **Прибужаны, Прибужье, Синюхин Брод, Поречье, Довга Пристань, Добрая Криница, Ставки, Озерное, Степовое, Степковка, Широколановка, Безводная, Суходол, Долгое, Зеленый Яр, Кривая Балка, Широкая Балка, Крутой Яр, Мостовое, Каменный Мост** и мн. др.), то как отражение названий полезных ископаемых, имевшихся или имеющихся в данной местности (**Пески, Каменная Балка, Каменка** и др.), то как отражение названий флоры и фауны (**Грушевка, Овсяное, Курячи Лозы, Тридубы, Яблоня** и др.); иногда по производству или роду занятий (**Садовое, Ставки, Радсад, Рыбаковка,** Тузлы и др.), по признаку старого административного деления (**Таборовка, Секретарка** и др.); иногда в связи с религиозными понятиями (**Большая Мечетня, Малая Мечетня, Покровка, Вознесенск, Троицкое, Богдановка** и др.) или как память о старых поселениях (**Новопавловка, Вольное Запорожье, Новосевастополь, Новая Одесса** и др.). Нередко топонимы возникали в связи со стремлением людей выразить свои надежды и веру в лучшее будущее (например, название сел **Веселовка, Привольное, Счастливка, Веселая Балка, Доброе** и др.), в честь деятелей Коммунистической партии, борцов за установление Советской власти (например, **Ленино, Куйбышевка, Чапаевка, Бармашово, Малиновка, Гуляницкое, Ольшанское** и др.), деятелей науки и культуры.

Вскрытие истории топонимов, их этимологии и значений намного расширит кругозор учащихся, пробудит живой интерес к истории родного края. На топонимическом материале можно проследить, как изменяются значения слов, какова их история. Все это будет формировать у учащихся взгляд на язык как на явление историческое, развивающееся.

Но топонимы образуются по тем же законам, по которым образуются и другие слова в языке. Поэтому внеклассная работа не может ограничиваться лишь историко-этимологическим анализом топонимов, изучением их происхождения. Важно выяснить также способы образования топонимов, их типичные модели, связь с отдельными частями речи. Анализ собранного материала покажет, например, что среди них имеются и слова корневые (**Ставки, Пески** и др.), и производные основы (**Прибужье, Прибужаны, Пересадовка** и мн. др.), и двуосновные образования (**Александродар, Водяно-Лорино** и др.), и состоящие из двух основ и суффикса (**Ясногородка, Царедарьевка, Новоукраинка, Доброжановка** и др.), и сочетания существительного и прилагательного (**Зеленый Яр, Сухой Еланец, Большая Кореniха** и др.). Все это должно быть тесно связана с изучением в школе словообразования вообще.

Основной ячейкой внеклассной топонимической работы должен

быть школьный кружок, куда можно привлекать учащихся, начиная уже с 4-го класса. Его работа должна вестись в тесном контакте с историческим, археологическим и географическим кружками.

Одной из основных задач топонимического кружка может быть составление топонимических словариков своего района, области, края. Могут быть составлены отдельно словарики названий городов, рек, озер, гор, улиц родного города и т. п.

Очень полезны описания и рассказы учащихся, в которых будет использован местный топонимический материал. Лучшие из этих описаний и рассказов можно помещать в школьной стенгазете, альманахах. Исключительно богатый материал дадут экскурсии, сопровождающиеся сбором топонимического материала.

Необходимо организовать также сбор легенд, рассказывающих, почему так называется тот или иной географический пункт, местность, когда возникло это название. Эти материалы могут быть использованы и на уроках по языку, географии, истории.

Одним из важных видов внеклассной работы может быть также организация викторин, вечеров вопросов и ответов с использованием собранного топонимического материала.

Хорошо поставленная внеклассная работа по топонимике в школе явится важным фактором расширения кругозора учащихся, развития у них лингвистических интересов, интереса к истории слова, родного края, любви к Родине.

ЗМІСТ

І. І. Ковалик. Про інформацію власних назв у сфері мови і мовлення 3
Ю. О. Карпенко. Актуальні проблеми вивчення топонімії Північного Причорномор'я 9
Т. І. Поляруш. Розвиток методу словотвірного аналізу в сучасній топоніміці 15
Дамян Митев. Особености структуры топонимов Западного и Северного Причерноморья (болгарско-украинские типы) . . . 20
К. Е. Гагкаев. Неславянская топонимика Подпестровья и ее историко-лингвистическое значение 34
А. П. Харюков. Татаро-ногайская топонимия Буджака (Советская Придунайщина) 40
В. О. Горпинич. Словотворчі моделі відтопонімічних прикметників Північного Причорномор'я 43
А. Т. Бевзенко. Про варіантність топонімії Одещини 51
Л. В. Горожанкина. Словообразовательный спектр топонимии Одещины (По письменным источникам XVIII в.) 56
І. Ж. Якубов. Множинні власні назви Північного Причорномор'я . 62
Л. П. Стичишина. Проблеми межової топонімії (На матеріалах межиріччя Кодими і Саврані) 65
А. К. Смольская. Этнические топонимы южнославянского происхождения в Северном Причерноморье 68
Я. А. Спринчак. Из наблюдений над соотношением компонентов составных и сложных топонимов в причерноморских областях Украины 69
Т. М. Вовний. Спостереження над складеними топонімами Миколаївщини 72
К. Ф. Шульжук. Порівняльна характеристика структури топонімів українських поліських і степових говірок (На матеріалі говірок Миколаївщини та поліських говірок Ровенщини) . . . 77
В. Г. Кузема. Спостереження над топонімією верхів'я Орелі . . 81
Е. С. Отин. Миус (Из исторической гидронимии Северного Приазовья) 83
І. М. Желєзняк. Гідронімікон північного порубіжжя степової України (басейн Тясмина) 89
Л. Т. Масенко. Річкові назви басейну Інгулу на тлі гідронімії Південної України 96
Л. Л. Трубе. Одноименные гидронимы Украины и Горьковской области 103
А. П. Корепанова. Географічні терміни в ойконімії Півдня України 104
В. В. Лобода. Вплив антропонімії і гідронімії на творення сучасної ойконімії Північного Причорномор'я 107
Л. С. Терешко. До характеристики назв населених пунктів на кордоні Одеської та Миколаївської областей 112
А. М. Скляренко. Типологический анализ непроизводных ойконимов в украинском и немецком языках (На материале Одещины (УССР) и Далеминце (ГДР) 116

Г. Ю. Касім. Складні ойконіми Північного Причорномор'я . . . 119
К. В. Першина. О путях формирования ойконимии Донбасса советского периода 122
О. П. Григорук. Мікротопонімія села Полянецького Савранського району Одеської області 125
М. П. Тимченко, Л. Д. Гострик. Порівняльна характеристика структури мікротопонімів Бузького басейну Миколаївської області . 127
И. А. Александров. Микротопонимия Одессы и пригородов . . . 131
Л. Г. Тригуб, А. В. Билюк. Принципы наименования улиц г. Николаева 134
И. Г. Рядченко. Вопросы топонимических переименований в Одесской области 137
І. П. Чучка. До проблеми іншомовних елементів в українській антропонімії 141
І. Д. Сухомлин. Антропонімія Нижнього Дніпра і деякі питання заселення степової України 149
М. В. Карпенко. Особенности антропонимии русских сел Одесской области 153
Б. К. Чернецький. Із спостережень над сучасними прізвиськами Кіровоградщини 159
Л. В. Кракалія. Порівняльна характеристика антропонімікону Буковини і Північного Причорномор'я 161
Т. Д. Братушенко. Із спостережень над словотвором і лексикою, пов'язаною з прізвищами Врадіївського району Миколаївської області 165
Ю. В. Цимбалюк. Із спостережень за розвитком власних імен Запорізької області 168
А. М. Поповський. Прізвища мешканців с. Приют на Дніпропетровщині 170
Л. А. Купцова. О современном состоянии именника г. Одессы . . 172
И. П. Миронюк. Топоніми в романі О. Гончара «Таврія» . . . 176
Т. Л. Бабенко, М. А. Рапопорт. Топонимы Северного Причерноморья в средней школе 180
Г. С. Кириченко Топонимическая работа как один из видов внеклассной работы в школе 183

Вопросы ономастики Южной Украины
(На украинском языке)

Друкується за постановою вченої ради інституту мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР

Редактор Ж. Є. Квятковська.
Оформлення художника А. С. Туровського.
Художній редактор Н. І. Возний.
Коректор Л. Г. Усальцева.

Здано до набору 25.III.1973 р. Підписано до друку 18.VI.1974 р. БФ 02391. Тираж
Зам. № 9062. Вид. № 520И. Папір № 1,60x84¹/₁₆. Друк. фіз. арк. 11,5 +
Умовн.-друк. арк. 10,81. Обл.-вид. арк. 11,78. Ціна 74 коп.

Видавництво «Наукова думка». Київ, Репіна, 3.

Миколаївська обласна друкарня. Миколаїв, вул. Паризької комуни, 3.

74 коп.